

P. Kuijt

**Calvijs levenswerk
belicht
vanuit zijn brieven**

deel 4: Hij hield vast, als ziende de
Onzienlijke

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" - UTRECHT

Reeds verschenen in deze serie:
 Deel 1 - In Genève geroepen - Uit Genève
 verbannen - Naar Genève teruggeleid.
 Deel 2 - Op de oefenschool in Straatsburg.
 Deel 3 - De beproeving is hard.

Inhoud

1. Inleiding	11
2. Rondblik in Genève - de libertijnen	11
3. Perrin	12
4. Kerkeraad tegen de Raad van Genève	12
5. De nederlaag van de libertijnen in 1553 (Servet) ..	13
6. De samenzwering mislukt (1555)	13
7. 1541-1555, jaren van bange strijd binnen Genève .	13
8. De weg vrij tot reformering binnen Genève	13
9. Geveinsde onderwerping (Brief 23 november 1555)	14
10. Farel waarschuwt (Brief 7 december 1555)	14
11. Slechte verhouding met Bern. Gevaar van buitenaf	15
12. Hoe zit dat nu toch in Genève? vraagt Zürich	15
13. Verdediging tussen beschuldigingen. (Brief aan Bullinger, 18 december 1555)	16
14. Toelichting op de brief aan Bullinger	19
15. Nog eens de verdediging tegen laster (Zie 13)	21
16. De leer der Reformatie aangevallen	22
17. Het geschil over het Heilig Avondmaal. (Brief aan Farel, 29 sept. 1555)	23
18. De gevluchte libertijnen bestoken Genève en Calvijn. (Brief 10 oktober 1555)	23
19. Nieuwe lastercampagne. (Brief van 18 oktober 1555)	24
20. Verslag van de gang van zaken in Genève. (Brief 23 januari 1556)	26
21. Steeds roeren zich de gevluchte libertijnen	28
22. Komt toch Genève onder Bern te staan? (Brief van 21 febr. 1556)	28
23. Terugblik op de relatie Bern-Genève	32
24. Komen we onder Bern? (Brief 15 mei 1556)	33
25. Laten andere kantons Genève in de steek? (Brief 30 juli 1556)	33
26. Bullinger gewaarschuwd voor een bedrieger. (Brief 20 juni 1556)	34
27. Pas op voor de gevluchte libertijnen! (Brief - augustus 1556)	35
28. De zeden in Genève. Calvijn's schoonzuster misgaat zich. (Brief 7 januari 1557)	36
29. Nog steeds zorgen om de vijandige houding van Bern. (Brief 17 febr. 1557)	38

30. De hulp ingeroepen van Zürich. (Brief 17 maart 1557)	39
31. Nood geklaagd aan Bullinger. (Brief 7 augustus 1557)	40
32. Diepe achtergrond van Bern's vijandige houding .	41
33. Eindelijk Genève vrij van Bern. (Brief van 10 januari 1558)	41
34. Terugblik 1555-1558	42
35. De vijand geeft het nog niet op. (Brief van 9 februari 1559)	42
36. Grote zorgen om Viret in Lausanne	43
37. Kom naar Genève, Viret! (Brief 16 maart 1558) ...	44
38. Beza vertrekt wel uit Lausanne. Viret boos. (Brief 27 augustus 1558)	46
39. Verwijdering tussen Calvijn en Viret	49
40. Eindelijk de hogeschool in Genève!	50
41. Op zoek naar docenten. (Brief van 16 maart 1558)	51
42. Inrichting van de academie	53
43. Nog een aarzelende poging. (Brief van 29 augustus 1558)	53
44. Bouw en opening van de academie. 5 juli 1559!	54
45. Iets meer over de academie	55
46. Nog eens een verzoek, aan de academie te komen doceren. (Brief 17 oktober 1563)	56
47. Toelichting op deze brief	58
48. De academie geopend in zeer onrustige omstandigheden	59
49. Calvijn's brief (13 november 1559), waarin hij zich zorgen maakt over Genève	60
50. Jaren aaneen in Genève bedreigd. Mèt de kerk! ..	60
51. De academie, een rijke zegen	60
52. Calvijn's preken	61
53. Het contact met Farel verbroken. (Brief van 12 september 1558)	61
54. Calvijn schrijft aan de collega's van Farel. (Brief van 26 september 1558)	62
55. Afscheid van Farel	65
56. Ook Melancton op de hoogte gesteld van de ge- varen, die Genève bedreigen (19 november 1558) .	65
57. Hoe dacht Melancton over Calvijn's leer m.b.t. het Heilig Avondmaal? (Brief aan Bullinger van 4 december 1560)	66
58. Calvijn neemt het voor Melancton op na diens dood. (4 september 1561)	67

59. Dat doet Calvijn ook in een brief (van 23 juli 1563) aan de keurvorst van De Paltz, Frederik III	68
60. Een gevaarlijke samenzwering, tegen de roomse partij in Frankrijk, waar Calvijn niets mee te maken heeft. Brief aan Bullinger van 11 mei 1560 .	68
61. Iets over de samenzwering van jonge Hugenenoten te Amboise	70
62. Een brief (van 18 mei 1560) hierover aan Blaurer .	71
63. Hechte band. Ook met Caspar Olevianus. (Brief van 25 november 1560)	71
64. Nog een schrijven aan Olevianus, van 27 oktober 1562	75
65. Nog een gevaarlijke situatie, ontstaan door de samenzwering van Amboise	76
66. Calvijn dankbaar, dat De Coligny zich geeft voor de zaak van Gods Koninkrijk. Brief van 16 januari 1561	76
67. Calvijn heeft geen schuld aan wat er in Frankrijk is gebeurd. Brief aan Bullinger te Zürich van 1 februari 1561	78
68. De Reformatie in Genève en Frankrijk in groot gevaar	78
69. Calvijn verdedigt zich nog eens tegenover admiraal De Coligny. (Brief van 16 april 1561)	79
70. Calvijn's lichamelijk lijden	87
71. Brieven, waarin Calvijn schrijft over zijn ziekten. (15 oktober 1561, 21 oktober 1561, 2 juli 1563, 5 augustus 1563)	88
72. Uit eigen ervaring gesproken. Brief van 5 augustus 1563 aan mevrouw De Coligny	89
73. Calvijn en zijn vroegere arts. Nog even een brief uit 1550 (1 juli)	90
74. Een brief over alles, waaraan Calvijn lichamelijk lijdt. (8 februari 1564)	91
75. Het werk moet beperkt worden. (Brieven van 4 en 6 april 1564)	94
76. De laatste wilsbeschikking. 6 april 1564	94
77. Nog even een terugblik	98
78. Calvijn en Farel nog één keer op aarde samen. (2 mei 1564)	101
79. Toch duurt het nog enkele dagen	101
80. Het einde. Maar niet zonder hoop	101

4. Hij hield vast, als ziende de Onzienlijke.

1. Inleiding

In Deel I mochten we vanuit de brieven van Calvijn vernemen, hoe hij door Gods bijzondere voorzienigheid in augustus 1536 in Genève kwam en daar mocht arbeiden in samenwerking met Farel, Viret en anderen aan de vestiging en de uitbreiding van de nog zo jonge kerk der Reformatie. Het liep uit op zijn verbanning in april 1538.

In Deel II zagen we, hoe de Heere aan Calvijn in Straatsburg een oefenschool gaf, waarin hij dagelijks onderwijs ontving in alles, waartoe de Heere hem later, weer teruggeroepen in Genève, zou roepen.

In Deel III volgden wij de van nature schuchtere, maar door het geloof onverschrokken Calvijn, vanaf zijn terugkeer in Genève in september 1541 tot aan het dieptepunt in zijn strijd tegen de vijanden van leer en leven naar Schrift en belijdenis. Op voor het menselijk verstaan onbegrijpelijke wijze is dit dieptepunt door 's Heeren hand tot een hoogtepunt geworden, zodat het mogelijk werd, dat Calvijn met vaste hand, bijgestaan door zijn kerkeraad, en niet tegengewerkt door de Raad van Genève, het hervormingswerk kon doorzetten.

Thans mogen we overgaan naar Deel IV: het levenswerk van Calvijn, belicht vanuit zijn brieven, vanaf 1555 tot zijn overlijden in de avond van de 27e mei 1564.

2. Rondblik in Genève - de libertijnen.

Het is wellicht nuttig, nog even, zeer in het kort, te vermelden, hoe Calvijn van 1541, toen hij weer naar Genève terugkeerde, tot het dieptepunt van zijn werkzaamheden aldaar in 1555, de goede strijd des geloofs heeft mogen strijden.

Spoedig na zijn terugkeer bleek, dat de oude, wereldsgezinde geest van de stadsbevolking, hoewel iets meer onderworpen bij Calvijn's terugkeer, spoedig weer van zich deed horen en met alle krachten zich ging verzetten tegen de leer der waarheid en vooral tegen de kerkelijke tucht, die toezicht hield op het leven van elke inwoner der stad, dat moest worden ingericht naar de richtlijnen en maatstaven van Gods heilige Wet.

De opposanten waren van allerlei aard.

De politieke libertijnen wilden het gezag van de Raad der stad plaatsen boven het kerkelijk gezag en dwarsboomden al-

le rechtvaardige tuchtmaatregelen van de kerkeraad. De geestelijke libertijnen, beïnvloed door sektariërs uit Frankrijk, loochenden de waarheden der Schrift en kwamen tot de meest vreemde, sektarische en satanische uitspattingen.

We noemen van deze laatsten nog even Gruet en Ameaux. Beide soorten libertijnen waren één in hun onverzoenlijke haat tegen Calvijn, tegen zijn prediking en vooral ook tegen zijn oprechte pogingen het volk van Genève te brengen tot een geordend burgerlijk en kerkelijk leven.

Opvallend was, dat de zoon van de held van Genève, die zijn leven had gelaten bij de bevrijding van de stad, Bertheliër, vooraan stond in de oppositie.

3. Perrin

We moeten nog herinneren aan de man, die in het begin van de dertiger jaren voorstander was geweest van de overgang der stad naar de Reformatie, Perrin; later één van Calvijn's meest gevaarlijke en meest verbeterde vijanden.

Perrin werd in 1546 hoofd (kapitein) van het leger en van de politie van het republiekje, Genève. En spoedig daarop syndic; één der burgemeesters van de stad.

4. Kerkeraad tegen de Raad van Genève

Met kracht trad Calvijn met zijn collega's en de kerkeraad op tegen deze opposanten. Jaarlijks werd huisbezoek gedaan bij alle inwoners en werd een onderzoek ingesteld naar leer en levensgedrag. Het kerkbezoek, het catechetisch onderwijs was verplicht. Ook daarnaar werd gevraagd.

Wie niet voldeed aan de rechtmatige eisen, die vastgesteld waren en ook door het volk aanvankelijk aanvaard waren, werd onder censuur geplaatst, tot hij of zij betering van het leven berouwvol betoonden.

Allerlei pogingen ondernam de Raad der stad om de kerkeraad zijn recht, te waken voor zuiverheid in leer en reinheid in leven, te ontnemen.

De Raad van Genève werd in dit alles krachtig gesteund door de stad Bern, die destijds betrokken was geweest bij de bevrijding van Genève en haar machtgebied had tot aan de grenspalen van de stad.

Zeer leed Calvijn onder dit alles. Krachtig verdedigde hij, tegen alle smaad en hoon, tegen alle laster en verdachtmakingen in, de zaak van het Koninkrijk van Christus, Wiens wet-

ten ook heilzaam zijn voor het staatkundig en het maatschappelijk leven.

Telkens moest, dankzij 's Heeren machtige bijstand, de oppositie terugdeinzen voor openlijk geweld, omdat zij Calvijn tegenover zich vond als een rots in de branding.

5. De nederlaag van de libertijnen in 1553 (Servet).

In 1553 leed deze oppositie een geweldige nederlaag, toen de gevaarlijke ketter, Servet, die de oppositie voor haar doel wist te winnen om Calvijn opnieuw uit te schakelen, werd terechtgesteld. De grote, meest felle aanklager van Calvijn viel. De Raad kon niet anders, dan zijn doodvonnis vellen. Vooral omdat enkele opposanten in de Raad hadden plaats moeten maken voor beter gezinden.

6. De samenzwering mislukt.

Vanaf de geleden nederlagen heeft de oppositiepartij gewerkt aan een samenzwering tegen de Raad, tegen de vele franse vluchtelingen en vooral tegen Calvijn.

Op wonderlijke wijze is deze samenzwering in de zomer van 1555 totaal mislukt. De voornaamste aanstokers zijn of gevlucht, of terechtgesteld. Meer zelfs: vanuit hun ballingschap hebben de opposanten, hoewel vergeefs, getracht de zo hoogst belangrijke zaak der Reformatie tegen te werken, ja, ten onder doen gaan.

7. 1541-1555. Jaren van bange strijd binnen Genève.

Vooral de vele brieven, overgebleven uit de intensieve briefwisseling met Farel en Viret, stelden ons in staat Calvijn's levenswerk in deze jaren van verdrukking, strijd en kastijding aan uw gedachten te laten voorbijgaan.

We hebben, om niet te uitvoerig te worden, de strijd van Calvijn tegen dwaalleraren van allerlei soort maar laten rusten. Onvermeld kunnen we niet laten, dat Calvijn zijn zeer geliefde echtgenote, temidden van zoveel strijd, na een langdurig ziekbed, moest verliezen (1549).

8. De weg vrij tot reformering binnen Genève.

Een wonder van Gods almacht is het geweest, dat in Genève voor Calvijn de weg vrij was gemaakt na zoveel felle tegenstand, om deze stad te maken tot het centrum van de gereformeerde Reformatie.

Zelfs de vijand viel dit op. Eén van Calvijn's tegenstanders, de man, die Calvijn in 1538 als predikant in Genève was opgevolgd, sloeg zelfs aan het dichten.

9. *Geveinsde onderwerping.*

Calvijn schrijft aan Farel op 23 november 1555, na alle woeelingen en samenzweringen dus, over de plotselinge bevestiging van deze gewezen predikant (Marcourt). Hij neemt hem niet serieus, noemt het avontuurlijk. Een vijand, die via een distichon (tweeregelige verzen) bij Calvijn in de gunst tracht te komen!

Groter dan Hercules noemt hij mij, omdat ik over twee monsters de overwinning heb behaald. Hij noemt die beide monsters, de leeuw en de draak (hij geeft namelijk tevens bij zijn woorden een uitleg). Hij zegt dan, wat Augustinus over de kerk schrijft, die de leeuw en de draak met haar voeten vertreedt, omdat zij tyrannen en ketters dapper bestrijdt. Dat past deze dichter nu toe op mij, wanneer hij beweert, dat ik met Servet de ketterij en met Perrin de woede van de vervolgers heb overwonnen. Het is goed, dat hij juist bij wassende maan is begonnen over mij te spreken; dan kan ik toch nog minstens twintig dagen lang van zulk een lof genieten.

10. *Farel waarschuwt*

Farel blijkt toch Calvijn te hebben gewaarschuwd, zich niet te laten betoveren. Veertien dagen later lezen we:

De „dichter”, van wie u vreesde, dat hij mij wel eens helemaal kon betoveren, heeft wellicht zijn produktie reeds weer teruggenomen, omdat hij wel ziet, dat hij dit werk verkeerd en ongelukkig heeft aangepakt. Hij bemerkt, dat niemand er op reageert en dat zijn ideeën in het ongewisse blijven zweven.

Laat hem maar rondhangen, waar hij wil, als wij maar vaststaan in de Heere.

Genève, 7 december 1555.

Naast Calvijn's omvangrijke werk in de gemeente, zijn vele contacten met tal van leidinggevende personen in het buitenland, en niet te vergeten de felle strijd, die van buitenaf gevoerd wordt tegen de leer, neergelegd in de Institutie en tegen Calvijn's reformatorische arbeid in Genève, zijn er twee zaken, die allereerst onze aandacht vragen. Dat is in de eerste plaats de steeds voortslappende, steeds meer verslechterende verhouding tussen het kanton Bern en de stad (het republiekje) Genève.

11. *Slechte verhouding met Bern. Gevaar van buitenaf.*

De stad Genève had, nadat zij zich ontworstelde aan het hertogdom Savoye en aan de roomse kerk, bepaalde verplichtingen aan de stad Bern. Maar Bern wilde in feite Genève geheel plaatsen onder haar gezag, zoals dat ook het geval was met alle steden en dorpen rondom Genève, in het zogenaamde Waadland.

Wanneer het de stad Bern inderdaad gelukt was, haar macht ook in Genève blijvend te laten gelden, was het naar de mens gesproken onmogelijk geweest, dat Calvijn in Genève had kunnen bereiken, wat hem tenslotte met de hulp des Heeren toch is gelukt: Genève te maken tot het centrum der Reformatie.

Het is wel nodig, dat we deze zaak vanuit Calvijn's brieven wat nader belichten.

Daar komt nog een zaak bij, die in feite nog een nasleep is van de samenzwering in mei 1555, die alles, wat Calvijn na zijn terugkeer in 1541 in Genève, zo de Heere het niet had verhoed, op eenmaal had willen vernietigen. De hoofden van deze libertijnse revolutie, de heren Perrin en Vandal, hadden kans gezien te ontvluchten. Zij hebben, bijgestaan door de Raad van Bern, op allerlei wijze vanuit het Duits-sprekende Zwitserland Genève en zeer zeker ook Calvijn bestookt.

En datzelfde Bern herbergde ook felle bestrijders van Calvijn.

Wat een ellende, nu gelukkig wel van buitenaf, maar dan toch direkt op het werk der Reformatie in Genève gericht, heeft dit alles teweeggebracht.

Hoewel het alles bevorderlijk is geweest voor de verbreiding en bevestiging van de gereformeerde kerk, heeft dit alles toch aan Calvijn's gezondheid geknaagd.

12. *Hoe zit dat nu toch in Genève? Vraagt Zurich.*

Wanneer de kantons met elkaar bepaalde moeilijkheden kregen, die ze niet konden oplossen, werden de andere, met hen in een eedgenootschap verbonden kantons, te hulp geroepen om tot een oplossing te komen. Lukte ook dat niet, dan besliste het hooggerechtshof in Bazel.

Vandaar dat bijvoorbeeld Zürich (met haar predikant Bullinger, opvolger van Zwingli) dikwijls te hulp werd geroepen, wanneer het tussen Genève en Bern niet boterde. Genève kon zelf niet in beroep gaan bij een hogere instantie, omdat het niet behoorde bij het Zwitserse eedgenootschap.

Na alle moeilijkheden tussen Calvijn en de libertijnen in de

zomer van 1555 heeft Bullinger inlichtingen gevraagd over de troebelen in Genève en over de straffen, die de oproerlingen, voor zover ze niet waren gevlucht, hadden ondergaan. En in de uitvoerige brieven, die Calvijn in dit verband aan Bullinger schrijft, brengt Calvijn ook de kwesties ter sprake, die steeds weer oprijzen tussen Bern en Genève. Calvijn moet dit wel doen, omdat hij allerwege beschuldigd wordt, in Genève de Raad tegen de Raad van Bern op te zetten en een redelijke oplossing der onenigheden tegen te houden.

13. Verdediging tussen beschuldigingen

We nemen deze brief van Calvijn aan Bullinger, geschreven op 18 december 1555, voor een groot deel hier over en zullen, tot het beter verstaan er van, er wat aantekeningen moeten bijplaatsen.

Ik kom nu tot de tweede beschuldiging, die mij wel heel erg zou moeten verontrusten en moeten kwellen. Ze wordt breed uitgemeten, maar is zeer boosaardig. Maar het is goed, dat de simpele vertelling van de toedracht ruimschoots getuigenis aflegt tot mijn verdediging.

Het burgerrecht van de beide steden, Bern en Genève, is immers tot februari aanstaande van kracht. Omdat dus onze overheid het wenste te vernieuwen, werden reeds enige tijd geleden uit dien hoofde gezanten naar Bern afgevaardigd. Ze kregen ten antwoord, dat er nog tijd genoeg was om hierover overleg te plegen.

Omdat de Berners niet geloofden, dat de Genèveers erg gesteld waren op hun vriendschap, werden ze een tweede keer, ja, een derde keer door onze overheid officieel uitgenodigd. Ja, onze overheid heeft dit een half jaar lang met grote ijver volgehouden. Steeds weer werd door gezantschappen en brieven gevraagd om een bepaalde beslissing.

Of deze zaak nu van de andere zijde met opzet steeds voortgeschoven werd, weet ik niet. Maar zeker is wel, dat steeds weer hetzelfde voorwendsel werd vernomen: de Raad was juist met andere dingen druk bezig.

Tenslotte kwam er een brief, waarin de Raad van Bern te kennen gaf, dat hij eerst de voorwaarden wilde weten, waaronder wij een verdrag zouden willen sluiten. Zonder uitstel antwoordde men, dat, wanneer veranderingen werden aangebracht in de tot dusver geldende bepa-

lingen, wel eens de deur opengezet kon worden voor vele twistpunten en dat men zich dus maar liever wilde houden aan de oude formules omtrent het burgerrecht, zoals deze destijds door Bern zelf zijn gedikteerd. Omdat ze echter hadden geschreven, dat ze (in Bern) hieraan niet konden vasthouden, voegde men van de kant van Genève hieraan toe (om zich tegemoetkomend op te stellen), of zij dan maar wilden voorstellen, wat naar hun mening voor verbetering vatbaar was. Kort daarop verscheen een gezantschap met schriftelijke voorstellen van wat veranderd zou moeten worden.

Het eerste hoofdstuk handelde over de instelling van het scheidsgericht van de verbondene steden.

U weet wel, dat bij de eedgenoten het recht bestaat, om, wanneer bij voorbeeld een Züricher met een Berner in proces is en hij meent, dat in een uitspraak van een eerste instantie hem onrecht wordt aangedaan, hij dan bij een hogere instantie, bestaande uit door beide partijen aangewezen scheidsrechters, in beroep kan gaan.

Dat willen de Berners geheel uit het nieuwe burgerrecht wegstrepen. Onze overheid gaat daarmee niet accoord. Wel staan ze een beperking van dit recht toe, als er dan maar iets voor in de plaats komt, dat nog beter beantwoordt aan het recht om in beroep te gaan. (Ik ga er hier nu niet op in, hoe gevaarlijk het zou geweest zijn, het recht van appèl prijs te geven).

Verder wilden de Berners het bij het oude laten, wanneer het betreft aangelegenheden tussen de staten Bern en Genève, waaromtrent verschil van mening kan rijzen. Maar terwijl tot dusver de arbiter van het scheidsgericht gekozen werd door de Raad van Basel, beperken zij dit ambt nu tot de beide burgemeesters...

Hoewel er voor deze voorgestelde verandering geen reden werd aangegeven, gaf onze overheid wel haar toestemming. Alleen verzochten zij, ook Zürich te betrekken bij de keuze van de arbiter.

De Berners wilden ook een gunstiger plaats voor de zittingen van het scheidsgericht. En onze overheid verklaarde zich bereid, ook hierin toe te geven.

Een tweede punt is echter, dat geen schuldige, ook al heeft hij dit naar lijf en leven wel verdiend, voortaan meer in hechtenis mag worden genomen.

Reeds 14 jaar geleden heeft men geprobeerd, de opheffing van het in hechtenis nemen te bereiken. De scheids-

rechters van Bazel hadden destijds op aandrang van de Raad van Bern hartstochtelijk er aan gewerkt, de Genevers tot andere gedachten te brengen, doch zonder enig resultaat. Onze overheid is de vaste overtuiging toegegaan, dat de opheffing van dit recht de zekerheid van haar stad in gevaar zou brengen. Ja, omdat u zich zult herinneren, dat ik er destijds voor heb gepleit, de Berners hierin tegemoet te komen, ben ik juist nu bang, hun toe te geven. De redenen, die zij om de zaak te sussen de Berners voorhouden, zouden zonder twijfel ook uw instemming hebben.

Ten derde, de Berners, die 13 jaar geleden door de scheidsrechters van Bazel in tal van onenigheden een uitspraak hebben ontvangen, willen, dat deze uitspraken thans voor ongeldig worden verklaard. (Dit betrof o.a. de goederen van roomse kerken en kloosters binnen Genève, waarop Bern aanspraak maakte. Ten onrechte, oordeelde Bazel destijds K.)

Onze overheid wijst er op, dat dit rampspoedig zou zijn. Waarin ze zeker gelijk heeft. Zij wenst dus, dat de toenmalige uitspraken van het scheidsgericht in Bazel haar rechtsgeldigheid behouden moeten.

Waar de Raad van Bern naar streeft, weet niemand.

Het laatste punt is, dat Genève vast beloven moet, met een andere staat ooit een verbond te zullen sluiten.

Dit is weliswaar al 20 jaar geleden beloofd, zodat de Berners Genève in deze zaak genoeg, ja, meer dan genoeg aan zich hebben verplicht. Nu moet dat met nadruk in het burgerrecht worden vastgelegd.

Genève echter, dat wel inzag, dat men hiermede midden in de onrust van de oorlog voor een voldongen feit geplaatst wordt, heeft al eerder gevraagd, van deze verplichting te worden ontdaan. Het moet Genève vrij staan, in volle vrede, en na ontvangen toestemming van de Berner Raad, ook met de overige eedgenoten een verbond te sluiten. (Met Zürich b.v. K.)

Ja, de Berners hebben 9 jaar geleden beloofd, dat zij alles in het werk zouden stellen, dat Genève met dezelfde rechten als b.v. St. Gallen tot het eedgenootschap zou toegelaten worden.

Dit antwoord, door de secretaris van de stad Bern eigenhandig geschreven, werd in Genève bewaard. Zo kwam het, dat men de Berners nu vroeg, hun beloften na te komen.

Met de buitenlanders (gevluchte fransen, van wie er velen naar Genève kwamen. K.) wilde men niets te maken hebben. Dáárom komt het zo hard aan, dat men Genève tracht te weren uit het eedgenootschap.

Onze Raad heeft niet lange tijd nodig gehad om Bern in alle deze zaken te antwoorden. Reeds de dag na aankomst van de afgezanten uit Bern werd hun het raadsbesluit van onze Raad medegedeeld.

U ziet wel, onze overheid heeft niets nieuws willen hebben. Zij heeft zich veel eerder, zover het welzijn van onze staat het veroorloofde, zeer tegemoetkomend tegenover de Berners opgesteld.

14. Toelichting op de brief aan Bullinger

We breken hier deze uitvoerige brief even af om enige toelichting te geven.

Eeuwenlang bestond Zwitserland (met name het duitssprekend deel) uit een aantal stadsstaatjes. Deze hebben zich vooral om zich te kunnen handhaven tegenover de grote machten rondom hem (Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk) verbonden in een eedgenootschap.

De eedgenoten verbonden zich elkaar in tijden van gevaar bij te staan; onderlinge geschillen zouden worden opgelost door een arbitragecommissie, die zetelde in Bazel.

Toen de Reformatie kwam, heel duidelijk in Zürich (Zwingli) en weldra andere stadsstaatjes het voorbeeld van Zürich volgden (Bazel en Bern bijvoorbeeld), viel het eedgenootschap uiteen in een rooms- en een reformatie-gezind deel.

De roomse eedgenoten versloegen Zürich, waarbij de hervormer Zwingli sneuvelde (1532).

Een wonder, dat toen al niet Karel V de roomse eedgenoten te hulp kwam om de Reformatie met wortel en tak uit te roeien. Een wonder, dat Zürich toch voor de Reformatie behouden bleef, met name dankzij het optreden van Bullinger, die jarenlang in Zwitserland een leidende rol zou spelen.

De drie voornaamste stadsstaatjes, waar de Reformatie ingang vond al vóór 1530, zijn dus: Bazel, Bern en Zürich. Het karakter van deze centra van reformatorische arbeid is zeer onderscheiden. Vooral Bern viel uit de toon, omdat daar een lutherse man veel invloed had (Kuntz), omdat daar de liber-tijnse Raad machtig was, ook in zaken van de kerk en omdat Bern wat levensstijl betreft, weinig waardering had voor de strenge gereformeerde levensstijl, zoals men die in Bazel en Zürich toch wel hoog hield.

Wanneer in Genève de Reformatie wordt ingevoerd, gaat dit samen met het inperken van de macht van het hertogdom Savoye, dat ten Zuiden, maar ook ten Noorden van het Meer van Genève veel te vertellen had, en met het verdrijven van de roomse geestelijkheid. Dit alles heeft in Genève plaats gevonden met hulp van de stad Bern.

De Raad van Bern heeft getracht, de stad Genève onder een controle te houden van het machtige Bern. Er kwam een overeenkomst tot stand, waarin de rechten van de burgerij binnen Genève werden vastgesteld. Maar Bern zou in alle gewichtige zaken gehoord moeten worden en geen zelfstandige besluiten mogen nemen.

Bern, maar ook de andere stadsstaatjes, behorende bij het protestantse eedgenootschap, waren tegenstanders voor het opnemen van Genève in de eedgenootschap. Maar evenmin durfden ze het aan, Genève als vrije stad toe te laten zijn eigen zaken te regelen. Deze stad immers was voor het eedgenootschap van grote betekenis, omdat het vanuit het Zuiden, en het Westen een invalspoort was voor de vijanden van het eedgenootschap.

De kloof tussen Bern en Genève wordt steeds breder en dieper door de grote toeloop van franse réfugé's, die zich heel graag vestigden in Genève, omdat Calvijn daar predikant was, in wie ze heel veel vertrouwen stelden. Bovendien werd deze kloof bijna onoverbrugbaar, toen de libertijnen in Genève hun vijandige houding tegenover de Reformatie moesten opgeven en in Genève een samenlevingsverband ontstond, waarin leer en leven naar Schrift en belijdenis steeds meer gestalte ontvingen in het leven van alle dag.

Jaren aaneen is er sinds 1532, toen Genève overging naar de Reformatie, getornd aan de burgerrechten, die Bern haar „pleegzoon" Genève waardig keurde.

Dat werd zeer urgent, toen de Raad van Genève in 1555 aan een aantal franse réfugé's het burgerrecht toekende van zijn stad. Het waren mensen, die al tientallen jaren in Genève woonden en bekend stonden als keurige en vlijtige inwoners. Maar dat zou Genève nog meer onafhankelijk maken. Men sprak zelfs van een verraad aan Frankrijk! Achter dat alles zag men in Bern de vreemdeling Calvijn met zijn strenge kerkelijke tucht en zijn zeer rechtzinnige strak belijnde leer.

Calvijn heeft zich terecht tegen al de over hem uitgegoten laster verdedigd, omdat deze niet anders bedoelde, dan een smet te werpen op de kerk der Reformatie. Zijn brieven hier-

omtrent richt hij aan Zürich, Bazel, Biel, stadsstaatjes, die ook waren opgenomen in het eedgenootschap.

15. *Nog eens de verdediging tegen laster.*

We kunnen nu de brief van Calvijn aan Bullinger wel verder lezen:

Het is dan ook overbodig, dat u met mij vele woorden wisselt over ons belang bij het burgerrecht met Bern. Onze gehele Raad weet het, en ook een deel van het volk is het bekend, hoe getrouw ik in de weer geweest ben, om daaraan vast te houden. (Calvijn streeft niet naar een vrij en geheel onafhankelijk Genève. K.) Hoe ver mijn vrees voor de koning van Frankrijk gaat, blijkt wel overvloedig uit dit ene woord, dat men niet alleen uit mijn mond vernam, toen ik voor de Raad stond: „Als ook maar een zachte adem van Frankrijk af tot ons kwam, dan zou het het beste zijn, al vast maar een gedeelte der huizen af te breken en daarvan een hoge muur te bouwen." Om op die manier al dergelijke verlokkingen, die verderfelijk voor ons zijn, van ons af te houden.

Zeer velen behandelen me zeer boosaardig en onterecht. En toch tracht ik tot hun nut te werken. Hun on dank zal me daar ook niet van terughouden. Ik ben niet van plan, een duimbreed te wijken van de rechte weg; ook al is men daarop uit. Als maar onze ambtsbroeders zich ook zo inspanden om hun overheid te houden bij het ons verleende burgerrecht!

Wanneer u wilt, stuur dan een afschrift van deze brief aan Haller. (Predikant in Bern, die bemiddelde tussen Bern en Calvijn. Een goede bekende van Bullinger. K.). Wanneer ik er op betrapt word, zij het slechts met één letter de zaak verkeerd te hebben getekend, dan zal ik mij onderwerpen aan elke schande, die men over mij wil brengen.

Wanneer U verneemt, hoe kras de fabels van mijn vijanden over mij zijn, bedenk dan (u hebt veel verstand en gevoel voor billijkheid), of men meer van mij kan eisen, dan hetgeen ik vrijwillig doe.

Het is zeer ten onrechte, dat u klagende gewag maakt van een droevig einde, vol onheil, wanneer het tussen beide steden tot een openlijke oorlog zou komen. (De geruchten, dat Bern met geweld Genève zou dwingen, aan haar leiband te blijven lopen, waren niet van de

lucht. K.). Wat zouden wij dan te beklagen zijn, wanneer dan buiten onze schuld zo'n ontzettend ongelijk ons zou treffen! Het hele gebied, dat onder Bern staat, spreekt reeds van oorlog, belegering, verwoesting van Genève. Er gaat bijna geen dag voorbij, of er worden ons weer nieuwe schrikwekkende boodschappen gebracht; boodschappen, die ik houd voor ijdel geklets. Maar velen menen toch, dat zulke berichten dan toch maar stilzwijgend worden gebillijkt door mannen, die ze met één wenk konden laten verdwijnen.

Het is inderdaad vreemd, dat men, terwijl er rondom in de wereld zoveel verwrongen verhoudingen zijn, niet méér zorg draagt voor de vrede. Moge de Heere Zich over ons ontfermen.

16. De leer der Reformatie aangevallen.

In het vervolg van deze brief van 18 december 1555 aan Bullinger gaat Calvijn in op de bestrijding van de leer der Reformatie, zoals hij deze heeft beschreven in zijn Institutie. Dan wordt de toon van zijn schrijven geheel anders. Hij heeft door Gods genade grote rust in zijn consciëntie, zodat hij mag leren, wat de Heere in Zijn Woord heeft geopenbaard. Al zullen velen deze leer met de banvloek treffen,

dan maakt het mij ook niet veel uit, als ze de hele strijd op mijn hoofd afwentelen.

Ik ben alleen zo bang, dat anderen zo laf zullen zijn, dat zij deze hele zaak, die in de persoon van één man naar voren wordt gebracht, in de steek zullen laten.

Calvijn wil zeggen: Wat ik naar Gods Woord mag leren (het betreft hier met name de leer der praedestinatie), wordt door één persoon fel aangevallen. (Die aanval kwam van Westphal, een duits theoloog). Ik ben zo bang, dat degenen, die wel mij bijvallen in wat ik leer, zo laf zullen zijn, mij alleen te laten staan in de strijd vóór de waarheid en tégen de leugen. Inderdaad was het zo, dat Westphal in het duitse Saksen zoveel invloed had, daar men daar overwoog, Calvijn te treffen met de banvloek.

Wèl dringt Calvijn er op aan bij Bullinger, dat de zwitserse kerken nu eens moeten komen met een eigen belijdenis. Hij hoopt, dat daarin, en de leer der praedestinatie, en de leer rondom het Heilig Avondmaal, waarover zoveel verschil van

opvatting bestaat, getrouw naar Gods Woord zullen worden opgenomen en worden beleden.

17. Het geschil over het Heilig Avondmaal

Hoe scherp de geschillen werden opgevat rondom de bediening van het Heilig Avondmaal, blijkt wel uit een brief, die Farel van Calvijn ontving op 29 september 1555.

Een godvrezend man, die om des geloofs wil vrijwillig in ballingschap was gegaan en in het gebied woonde, waar de stad Bern het voor het zeggen had, was in Genève, toen Calvijn het Heilig Avondmaal bediende, aangegaan. Hij was daarover ernstig aangevallen door de burgemeester van zijn woonplaats. Wegens overtreding van het verdrag van Bern, dat inhield, dat het Avondmaal alleen maar mocht gevierd worden, zoals dat in Bern geschiedde: ongezuurd brood, de ouwel wordt uitgereikt. De man werd uit het Bernse gebied verbannen.

Deze man vraagt bijstand, omdat hij zich in Bern wil gaan verdedigen. Calvijn vraagt aan Farel te Neuchâtel (dat is ook machtsgebied van Bern) om advies.

Dat ik u ter hulp vroeg, is, omdat met deze zaak de ere Gods en het heil van alle vromen onlosmakelijk is verbonden. Ik weet wel, dat ik in Bern zo bitter gehaat word, dat men daar alles beter verdedigen kan dan onze geneefse kerk. Maar ik weet ook, dat U te moedig bent, dan dat u zich laat afschrikken door deze walm van vijandschap.

18. De gevluchte libertijnen bestoken Genève en Calvijn.

U weet, dat het oproer, dat in de afgelopen zomer 1555 door des Heeren wonderlijke en machtige hand geleid had tot een definitieve nederlaag van de vijanden in Genève, met name van de libertijnen, toch nog een nasleep had. De voornaamste libertijnen hadden kans gezien te vluchten. Anderen waren uit Genève verbannen. Ze hielden zich op in het frans sprekende deel van Zwitserland (thans het Jura gebergte). Dit gebied, Waadland geheten, stond onder het gezag van Bern. En de Raad van deze stad liet Perrin, Vandal en hun aanhang vrij toe, hun gal uit te spuwen over Calvijn. Dagelijks worden er pamfletten Genève binnen gesmokkeld. Steeds gaan in Genève anonieme schimpschriften van de ene in de andere hand. Calvijn wordt, om maar iets te noemen, een Kaïn genoemd, een broedermoorder.

We kunnen het ons indenken, dat Calvijn in een brief aan zijn vriend Farel op 10 oktober 1555 eens even zijn hart lucht:

Mijn lieve Farel,

De smaad, die giftige, boze tongen op mij hopen, daarin mag ik roemen. Want ik weet, dat zij tegen mij, al lasterend, niets kunnen inbrengen, waarvan ik niet weet, dat God en engelen het billijken.

Toch zou ik liever ergens teruggetrokken en verborgen leven, wanneer tenminste daardoor misschien de woede van deze lieden wat zou bekoelen, die nu rond mijn bestaan steeds weer opnieuw ontvlamt.

Ik spreek niet over kleinigheden. Die heb ik allang leren verachten. Dit zijn ze waard. Maar dat deze reuzen, omdat ze mij haten, gedurig de hemel willen bestormen, dat doet me leed. En niet zonder reden.

Maar toch willen we dit verdragen, omdat we weten, dat het geen toeval is, wanneer zulke stormen ons omver werpen.

19. *Nieuwe Lastercampagne*

Ongelooflijk, wat de verslagen vijand al niet over Calvijn rondstroot. In het stadje Büren, ook in Waadland gelegen, beweren ze, dat Calvijn 4000 gulden, die de Koningin van Navarra naar Genève had laten overbrengen ter ondersteuning van de arme franse vluchtelingen, achterover had gedrukt en ten eigen bate had aangewend. De predikant aldaar schrijft Calvijn hierover. Hij vraagt, of Calvijn zich in het openbaar wil verdedigen. Zo lijdt de zaak der Reformatie grote schade, meent hij.

Het is bijzonder leerzaam, eens te lezen, hoe Calvijn hierop reageert in een brief aan deze predikant te Büren.

Wanneer ik hoor, hoe vreselijk ik overal belasterd word, mijn lieve Pfäfferlin, ben ik niet zo keihard, dat dit mij niet smartelijk treft. Maar het is mij tot grote troost, dat u en andere knechten van Christus en vrome vereerders van God ook met mij lijden onder het onrecht, dat mij treft.

Ware het mogelijk, dan zou ik maar liever in stilte voor mijzelf alleen verwerken, wat aan schimp en smaad op mij wordt geladen, opdat niet mijn broeders met een deel daarvan worden overgoten. Dat is onder andere de reden, waarom ik aan zulk een laster stilzwijgend voor-

bijga. Ik zou die laster wel graag van mij afschudden, maar wat is er tegen laster te doen? Waarom zou ik recht-schapen lieden lastig vallen met ijverige rechtvaardigingen van mijn persoon?

Wanneer ik door een werkelijk grote noodzakelijkheid daartoe gedwongen zou worden, dan wil ik aan uw verzoek voldoen en mijn verdediging naar voren brengen. Maar het geklets, waarmee mij kwade lieden besmeuren, is te onzinnig en onbeduidend, dan dat het een nauwkeurige tegenspraak eist.

Ja, de aanbengers zouden mij eerzuchtig kunnen noemen, als ik juist zo heel erg in de weer was, mijn aanzien te beschermen. Hiervan is juist het door u vermelde gerucht over de kolossale geldsommen een voorbeeld. Iedereen weet, hoe eenvoudig ik thuis leef: Men ziet, dat ik ook geen geld uitgeef om prachtige kleren te kopen. Het is algemeen bekend, dat mijn enige broer noch zeer rijk is, noch wat hij heeft, van mij gekregen heeft.

Waar zou dan die schat begraven zijn?

Men beweert, dat ik de armen heb bestolen. Dat dit beslist uit de lucht gegrepen is, zullen zelfs mijn allerergste vijanden moeten toegeven. Wanneer vrome lieden iets voor de armen afzonderen, raak ik daarvan geen penning aan.

Acht jaar geleden overleed hier bij mij een adellijke heer. Hij had mij zonder schuldbekentenis meer dan 2000 kronen toebetrouwd. Toen ik bemerkte, dat hij in doodsgevaar was, weigerde ik, zulk een last op mij te nemen, toen hij wilde, dat ik hiervoor een bestemming zou zoeken en hij het mij ter beschikking wilde stellen. Ik zorgde er wel voor, dat hij 800 kronen liet bezorgen in Straatsburg ter ondersteuning van noodlijdende réfugés. Op mijn aandringen bestemde hij het overige om het te verdelen onder beslist eerlijke lieden. Toen hij ook aan mij iets wilde vermaken, wat anderen zeker niet versmaad zouden hebben, heb ik dit afgewezen.

Maar ik weet wel, wat mijn tegenstanders verontrust. Omdat ze mij waarderen naar mijn eigen aard, twijfelen ze er niet aan, dat ik van alle kanten het geld ophoop, omdat ik daartoe zo'n gunstige gelegenheid heb. Maar als ik tijdens mijn leven aan de praatjes, dat ik mij verrijkt heb, niet kan ontkomen, dan zal toch tenslotte mijn dood mij van deze verdachtmaking vrijspreken. Overigens, er zou geen eind komen aan mijn schrijven, wan-

neer ik er aan dacht, mij tegen alle laster te verdedigen. Wanneer bij u heel veel beweerd wordt, moet u maar denken, dat dit nauwelijks een honderdste is van alle laster, die gedurig over mij komt. Daarom blijft er niets over, dan dat ik, bereid rekenschap af te leggen, toch desnietteenstaande mijn beide wangen aanbied om er op te slaan. Laat ons, lieve Christoffel, verder wandelen door goed en kwaad gerucht. Ook door boosaardig geklets zullen we ons niet laten verschrikken. Natuurlijk, als u begrijpt, waar het vandaan komt, dan zult u met mij licht erkennen, dat men daaromtrent niet anders dan met lijdzaamheid de overwinning wegdragen kan.

Want niemand verzint zulke dingen, wanneer we niet met minne lui te doen hadden, die daarmede denken voorname lieden een dienst te bewijzen.

Voor hun smaden verwachten ze loon. Maar deze leugens zouden onmiddellijk verdwijnen, als ze maar niet van hen, ter wille van wier gunst zij verzonnen zijn, aangemoedigd werden.

Ik moet deze brief afbreken en stop er daarom mee.

Vaarwel, beste, mijn zeer geliefde broeder! De Heere zij met u; Hij leide U door Zijn Geest en zegene uw arbeid; Genève, 18 oktober 1555

Uw
Johannes Calvijn.

20. *Verslag van de gang van zaken in Genève.*

Het recht om te Genève de gereformeerde kerk vaste grond te geven in het staatkundig, maatschappelijk leven, maar ook het gezins- en schoolleven in te richten naar de beginselen van de Heilige Schrift en de daarmede overeenstemmende gereformeerde belijdenis, heeft satan op tal van wijzen aan Gods dienstknecht, Johannes Calvijn, betwist. Tot in de zomer van 1555 de Heere het woest getier van die geweldenaren deed verstommen in een smadelijke nederlaag. Toen brak de tijd aan, dat er binnen Genève orde en vrede ging heersen. En des te beter kon Calvijn zich in de laatste negen jaar van zijn leven wijden aan de zorgen en aan de strijd, die de kerken buiten Genève doorstonden in de worsteling tegen ongehoorzaamheid en bijgeloof.

We hebben gezien, dat de vijand, uit Genève verdreven, van buitenaf Calvijn niet met rust laat. En de Raad van Bern toont keer op keer haar vijandschap tegen de leer der Refor-

matie door het voor de verbannen libertijnen op te nemen. Op 23 januari 1556 geeft Calvijn opnieuw een verslag van de stand van zaken in de onderhandelingen tussen Bern en Genève over de status (de rechten) van de burgers van Genève aan Bullinger te Zürich.

Op 25 december 1555 had Calvijn aan Bullinger bericht:

We wachten nog steeds op het resultaat, dat het gezantschap, dat afreisde naar Bern, zal opleveren. Hoewel de onderhandelingen al negen dagen geleden begonnen zijn, is er nog geen bericht binnengekomen over het verloop daarvan.

Dan volgt de brief van 23 januari 1556:

Ik heb al eerder geschreven, dat onze overheid, nu er sprake is van vernieuwing van het burgerrecht, zich aan de oude bewoordingen houden wil. Meer eist men niet. Onze overheid gaf ook te kennen, dat, als de Berners een andere oplossing beter voorkomt, zij zich daarbij gematigd zal opstellen. Genève wil liever toegeven, ook op hoofdpunten, dan het verwijt van hardnekkigheid over zich te laten komen.

We hoopten door deze concessie de Berners milder tegenover ons te stemmen, zodat ze ons met betrekking tot de overige punten niet zouden lastig vallen.

Omdat we ons hierin hebben vergist, verzoekt onze overheid uw wijze Raad, door een vriendelijke voorpraak voor ons te willen proberen, de Berners tot billijkheid te brengen.

U ziet daaruit, dat het waar is, wanneer ik u verzekerde, dat van de kant van onze overheid beslist geen ondoordachte stappen te vrezen zijn. Daar ligt wel de argwaan van de kant van Bern. Dat het wel zo is, wordt bij wijze van gerucht ook verteld. Maar ik behoef de overbrenger van deze brief, die heel goed dienst kan doen als levende brief, niet met een uitvoeriger schrijven te belasten.

Van u persoonlijk verlang ik niets; alleen dit, dat u uw vrienden, die, naar ik aanneem, vanzelfsprekend van goeden wille zijn, van u uit in deze houding versterkt. Mijn collega's laten u groeten. Groet de uwe ook van mij!

De Heere behoede u; Hij leide en zegene u, samen met

uw vrouw en uw huis, te allen tijde.
Genève, 23 januari 1556.

21. *Steeds roeren zich de gevluchte libertijnen.*

Pijnlijk èn gevaarlijk was deze zaak voor Genève, èn voor Calvijn, omdat Bern wel een en ander inzake de rechten van Genève wilde toegeven, als ze maar de verbannen (Perrin, andere Libertijnen) lieten terugkeren, èn beloofden nooit een verbond aan te gaan met een andere staat.

In bovenstaande brief wil Genève wel het laatste beloven, als dan maar het eerste, de terugkeer van de verbannen, kwam te vervallen.

In Bern zag men Calvijn, die de zaken voor Genève's Raad op papier zette (Calvijn was ook jurist), aan voor de boosdoener achter de tegenstand in Genève om vasal van Bern te worden.

De overbrenger, over wie Calvijn in bovenstaande brief schrijft, is de stadssecretaris, de heer Roset, die voor de Raad van Genève ook naar Zürich, Bazel en Schafhausen moest reizen om deze gevaarlijke kwestie daar met de andere eedgenoten te bespreken.

22. *Komt toch Genève onder Bern te staan?*

De vraag, die ons, en ook velen in die dagen bezig hield, was deze: bemoeit de dienaar des Woords, de ambtsdrager in de kerk des Heeren te Genève, Johannes Calvijn, zich niet te veel met de politiek?

Wanneer Bern en Genève het niet eens zijn over de vraag, aan wie de goederen van de Abdij St. Victor toekomen, wie de jachtrechten heeft op Geneefs grondgebied, of Genève aan franse vluchtelingen het Geneefs burgerschap mag geven, of Genève het recht heeft buiten Bern om misdadigers terecht te stellen of te verbannen, – heeft de kerk, de kerkeraad, de dominee daar dan bemoeienissen mee?

Voor nu deze rechten van de burgers van Genève opnieuw beschreven moesten worden, was dat toch geen zaak, waar Calvijn zich mee had in te laten?

We hebben op deze vragen een antwoord van Calvijn zelf, en wel in een brief, die hij op 21 februari 1556 heeft geschreven aan de stadssecretaris van Bern, de Heer Zurkinder. Deze voorname ambtenaar was één van de weinige vrienden, die Calvijn in Bern had. Van hem had Calvijn een bemoedigende brief ontvangen. Hier volgt Calvijn's beantwoording:

Niets kwam mij meer van pas dan uw brief; niets leende zich beter om mijn smarten te verlichten. Ik behoef u niet te zeggen, welke diepe en smartelijke woorden ik heb opgelopen, toen men niets meer verwachtte van een vernieuwing van het burgerrecht. Ja, zeker, er waren er in Bern velen, die, om mij verdacht te maken, zeiden van het tegendeel overtuigd te zijn. Ze meenden er niets van. Wie bestuderen wilde, met welk een ernst het mijn gehele streven is geweest, de vereniging van de twee steden te behouden, moet, al zou hij nog zo partijdig zijn, erkennen, dat ik nergens zó bang voor ben geweest, als dat we door onze hardnekkigheid ons in grote moeilijkheden zouden brengen.

In het begin, toen men over de op te stellen voorwaarden onderhandelde, werd ik door de Raad daarbij betrokken.

U zult vragen, waarom ik mij in die zaak mengde; zaken, die mij niet toekwamen, en die mij bij veel mensen geëcht hebben gemaakt.

Hoewel ik me met zulke politieke vragen slechts zelden inlaat en slechts tegen mijn wil in ik me daarmee bezig moet houden, laat ik me toch soms daarin betrekken, wanneer de noodzaak dit vereist.

U kunt er zeker van zijn, dat ik daarin tot dusver zulk een maat heb gehouden, dat ik daar geen spijt van moet hebben.

U weet, wat boze tongen zeggen. Maar ik zie daadwerkelijk zó zeer van een leidende functie af, waarvan men beweert, dat ik die gulzig aan me wil trekken, dat ik als een vreemde in deze stad ben. Dag voor dag hoor ik de een of ander uit het volk politiseren over dingen, waar ik totaal niets van afweet.

De Raad doet alleen maar een beroep op mij, wanneer hij in grote dingen advies nodig heeft. Hij doet dit, soms uit beleefdheid; soms omdat men niet graag vreemde hulp inroept; soms ook, omdat de Raad bemerkt, dat ik graag dit terrein ontwijk.

Kon ik maar vragen, van deze verplichting ontheven te worden!

Toen ik 15 jaar geleden hierheen ben teruggekeerd, toen Gods hand mij hierheen wees en de mensen bijna indringend mij hier wilden hebben, zodat ik geen redenen had, het af te wijzen, wilde ik liever mij bezighouden met het

herstel van de vrede temidden van allerhande onrust, dan een werkeloze toeschouwer te zijn.

Ik wil van wat voorheen heeft plaats gehad, geheel zwijgen. Maar zeg eens, hoe zouden deze nieuwe onderhandelingen hebben kunnen van wal gaan, wanneer niet iemand de eerste hartstochten gekalmeerd had?

De Genève's zijn niet zo gek, dat ze niet in de gaten hadden, hoe kwellend sommige punten uit het burgerrecht voor hen waren.

Zó was de stemming vóór de opstelling van nieuwe voorwaarden.

Dat ze dan toch de tekst, zoals deze thans luidt, aannamen als grondslag der vernieuwing, dat heeft één man, zonder lange en heftige strijd, doorgezet. Die man heeft, toen men hem naar zijn mening vroeg, Genève niet ten gronde willen richten.

Ik was daarbij en ik verwonder me, dat thans is bereikt, wat u ziet.

Want zoals iemand, die brutaal spreekt en vermetel is, wint en onervaren mensen gemakkelijk overreedt, al brengt hij ook het meest dwaze naar voren, dat ons ten gronde brengen moest, zo was het hier ook. Maar hij heeft de schijn mee, met meer moed dan de rest voor de rechten van Genève te vechten.

Zo moest menige vuurbrand geblust worden, opdat een rustig, zakelijk antwoord naar Bern gezonden kon worden.

Ik moet toegeven, dat ook in ons vriendschappelijk antwoord nog enkele vonken rondvlogen. Men moet wel eens toegeven aan een rechtvaardige smart, totdat zo langzamerhand de stemming milder wordt.

Niets echter heeft de gehele onderhandeling zó gestoord als uw kortweg scherpe „Neen!”

De stemming in Genève was al daardoor verbitterd, vooral toen men zag, dat men in Bern onze vijanden in bescherming nam.

Er kwamen ook uit Bern dreigende en scherpe brieven, waaruit men kon opmaken, dat men graag iedere aanleiding aangrijpt om ons te beledigen.

Het was krenkend, dat misdadige, door ons in het openbaar veroordeelde mensen volop vrijheid ontvingen om ons te belasteren. Is het niet zo, dat de bondsplicht ons, zowel hier als daar, verplicht, wederzijds de eer van de staat in bescherming te nemen?

Toen u tenslotte ons aanbod, in enkele zaken te willen toegeven, afwees in een schrijven, gesteld in het Duits (wat voordien nog nooit was voorgekomen!) kwam het bij ons over, dat u ons uw verachting wilde tonen. Wie geringer is in kracht, is juist in vele gevallen erg argwanend. U kent het woord van Tekentz: „Wie ongelukkig is, ervaart alles als smaad.”

En toch ziet u: onze overheid heeft, hoewel zij naar haar oordeel erg onvriendelijk is behandeld, niets vijandelijks in haar eigen belang ondernomen. Onze overheid heeft veel meer, zoals u dat ook wenst, de bemiddeling gezocht door ons beider vrienden.

Ik wilde niet, dat Genève daarbij hardnekkig zou strijden om jachtrechten en dergelijke. Men is ook bereid, te horen naar wat u geschrappt wilt zien.

Wat het overige betreft, ik dacht, dat de Genève's het ten kwade duiden, wanneer rechtshandelingen, die ze tot dusver konden uitoefenen, afgenomen worden. Het zou beter zijn hier ruil te gebruiken als middel om tot een vergelijk te komen. Dat heb ik steeds met nadruk geadviseerd.

Wat deze hoofdvraag betreft, waarom nu thans alles draait, u zult zonder twijfel de gevolgde gedragslijn, die aan uw wensen beantwoordt, hoe dan ook, trachten te bevorderen. Want uit uw brief blijkt, dat u uit uw overige wensen een glimp van hoop ontleent, die u er toebrengt, alles te proberen. Daarom is het niet nodig, u nog eens te verzoeken, pogingen aan te wenden om uit de impasse te geraken. Ook ik wil ten dezen mijn pogen niet nalaten. U kunt daaruit wel concluderen, dat ik niets liever zou zien, dan een huidige bond van vriendschap. Daar hangt het welzijn van Genève van af.

Wat mij tot dusver deed aarzelen, u te schrijven, hebt u tot tevredenheid opgelost. Ik dacht, dat de toegang tot u was afgesneden. Bij alle andere ellenden, die mij meer dan mogelijk schijnt, pijnigden, kwam als het toppunt van de smart, dat ik hoorde, dat u niet alleen mij verdacht van kwade zaken, maar vooral, dat u zelfs op hatelijke wijze over mij had gesproken; woorden, waaruit duidelijk een totale vervreemding moest opgemaakt worden.

Ik wil ze niet herhalen om u niet te beledigen, terwijl ik mij gelukwens, dat dit niet waar is.

Vaarwel, voortreffelijke en zeer geëerde broeder! De

Heere zij met u; Hij leide u met Zijn Geest en ruste u toe met Zijn kracht.
Genève, 21 februari 1556.

Omdat u weet, dat boosaardige mensen reeds hebben geprobeerd mij door mijn brieven schade aan te brengen, zal het verstandig en goed voor u zijn, deze brief direkt te vernietigen, waarin ik voor u, zoals u ziet, geheel vrijmoedig mijn hart heb uitgeschud.

23. *Terugblik op de relatie Bern-Genève*

Het was nooit iets geweest met de relatie tussen Bern en Genève. En het zou nooit wat worden.

Toen in 1536 de hertog van Savoye, die in 1528 uit Genève was verdreven, de stad weer wilde innemen, stuurde Bern troepen om de stad te ontzetten. Maar Bern deed alle mogelijke moeite om het bestuur over Genève in handen te krijgen. Dat lukte niet helemaal. Genève werd een zelfstandige stadsrepubliek. Wel verplichtte Genève zich in alles Bern te raadplegen. Ook had de Raad van Genève wel beloofd, de inrichting van de religie over te nemen van de stad Bern.

Toen Farel en Calvijn uit Genève werden verbannen (1538), steunde Bern meer de Raad, die beider predikanten zéér vijandig gezind was, dan de onschuldige verdrevenen. Juist daardoor dreigde Genève zijn onafhankelijkheid totaal te zullen verliezen.

Wanneer in 1541 Calvijn terugkeert, weigert Bern aan Calvijn een brief van aanbeveling. Calvijn staat in zaken, die de beginselen der Reformatie betreffen, lijnrecht tegenover het meer vrijzinnige Bern.

De leiders van de libertijnen, die steeds meer uit zijn op de ondergang van Calvijn en de vernietiging van zijn reformatische arbeid, de heren Perrin en Vandal, worden door de stad Bern in bescherming genomen. Dat is ook het geval met tal van theologen, die Calvijn aanvallen op hetgeen hij in de Institutie heeft beleden.

Wanneer in 1555, doordat in Genève de aanhang van Calvijn de meerderheid krijgt in het college van burgemeesters en de revolutie, die de libertijnen op touw zetten, mislukt, krijgen we de touwtrekkerij tussen Genève en Bern om de macht, waarbij een bijna ondraaglijke hetze tegenover elkaar ontstaat. Er dreigt zelfs een burgeroorlog, die zeker in het voordeel van Bern zou kunnen uitvallen.

In de bovenstaande brief vertelt Calvijn aan de stadssecretaris,

die hij wel het keffende hondje Genève, dat te keer gaat tegen de grote dog Bern, in de hand moet houden, wil de zaak niet ontploffen. Dan is het met het zegenrijke werk der Reformatie, menselijkerwijze gesproken, gedaan.

Terwijl in Genève de kerkelijke en ook de maatschappelijke hervormingen, geheel in de geest, zoals Calvijn deze vanuit zijn strakke Schriftmatige levensbeschouwing ziet en beleeft, met kracht worden doorgezet, blijven de wrijvingen tussen enerzijds Genève, en anderzijds Bern en de verbannen libertijnen, Perrin en Vandal, voortduren.

Dat Calvijn over dit alles zich zorgen maakt, zal blijken wel terecht te zijn. Wanneer Viret in Lausanne op het voetspoor van Calvijn ook hervormingen wil gaan invoeren, krijgt hij zijn burgerlijke overheid tegen. Omdat Lausanne behoorde tot het machtsgebied van Bern, kwam de Raad dezer stad er aan te pas. Viret, die jarenlang predikant te Lausanne was geweest, werd geschorst en uit de stad verbannen.

Dat wacht Calvijn voor de tweede maal, wanneer inderdaad de stad Bern vaste voet krijgt in het bestuur van Genève.

24. *Komen we onder Bern?*

In vele brieven, die Calvijn in de jaren 1557-1559 heeft geschreven, komt hij steeds weer op deze kwestie terug. Zo in een brief aan collega Blaurer te Biel (15 mei 1556).

In Bern is niets afgesloten. Toen we dachten, dat het bijna klaar was, stelde Bern onverwachts weer nieuwe voorwaarden op. De Genèveers nemen er genoeg mee, dat ze niets, wat voorgesteld werd, hebben afgeslagen; niets, wat ze volgens het oordeel van weldenkende mensen toegeven konden. Wie de eisen van de tegenpartij leest, ziet daarin direkt, dat zij, pochend op hun macht, ons wetten willen opleggen, die het rechtsevenwicht tussen beide steden totaal zouden verstoren. En dit, terwijl de Genèveers dachten aan een bondgenootschap, dat heel redelijk zou zijn.

Dat alle schuld op mij wordt geworpen, is niets nieuws. Tegen zulke vuile grappen ben ik gehard.

Van harte geheel de uwe,

Johannes Calvijn.

25. *Laten andere Kantons Genève in de steek?*

Op 30 juli 1556 schrijft Calvijn aan Bullinger te Zürich, dat de verbannen libertijnen en ook de heren, die in mei 1555, na

oproer te hebben verwekt, gevlucht waren, in de stad Baden (in Württemberg) voor het gerechtshof tegen hun veroordeling door de Raad van Genève in beroep zijn gegaan. Omdat de eedgenoten, Bern en Zürich, hier ook bij betrokken zijn, vraagt Calvijn, heel ongerust, hoe dat alles afgelopen is.

Wij weten zeker, dat de verbannen en veroordeelden door de Raad van Genève kortgeleden op de laatste zittingsdag te Baden op een of andere manier intriges hebben verkocht. Nu is het ons in hoge mate onaangenaam, dat we nu nog niet weten, hoe deze intriges daar zijn opgenomen en wat die heren daarmee hebben bereikt. Met name wensen we te weten, of hun nog een of andere hoop gegeven werd en of de heren van het gerecht hun klachten wel aanhoorden.

Hoewel we vermoeden, die ze de afwijzing, die ze verdienden, niet zonder spot en schande mee naar huis hebben gekregen, maakt het al maar wachten op definitief uitsluitel over deze affaire ons echt ongerust. Ik heb daarom heel snel de gelegenheid aangegrepen, die zich nu voordeed, om door deze vriend iets te vernemen over deze hele affaire en over haar afloop.

26. *Bullinger gewaarschuwd voor een bedrieger*

Tussendoor moeten we iets geheel anders uit Calvijn's brieven aan Bullinger u laten lezen.

Calvijn doet dat zelf ook, zo tussen neus en lippen door in vervolg op de voorafgaande brief.

We hebben gehoord, dat er momenteel in Zürich een mens woont, afkomstig uit Limousin. (Dat is een franse provincie tussen de Auvergne en Périgord). Een man van grote gestalte, met een dunne roodachtige baard, zeer corpulent, eerder lijkkleek dan alleen maar bleek van gelaatskleur.

Wanneer hij ook u bedrogen heeft, doet dat ons leed. Het heet namelijk, dat hij in Zürich getrouwd is. Als dat waar is, heeft hij nu al drie vrouwen.

Toen hij vijf jaar geleden naar Genève kwam, had hij een persoon bij zich, die doorging voor zijn vrouw. Dat dit niet het geval was bleek, toen hij voor lange tijd verdween. Men bemerkte toen, en dat bleek ook uit bepaalde getuigenissen, dat hij reeds met een ander was getrouwd.

Daar komt nog bij, dat hij één van de loonpriesters was van de papisten, die door het lezen van de mis in hun dagelijks onderhoud voorzien.

Bovendien bedriegt hij op wanhopige wijze zijn (goed-) gelovigen, waartoe ook ik behoor.

En toch heeft hij nog in Frankrijk gesnoefd, dat ik een woekeraar ben. Wat ik hier schrijf, kan, zo u dit wenst, ambtelijk onderzocht worden.

Dat schreef Calvijn op 20 juni 1556.

Bullinger heeft hem het een en ander over deze schurk medegedeeld.

Daarop antwoordt Calvijn op 15 augustus 1556:

Dat de schurk, die u zo ontzettend beetgenomen heeft, ontsnapt is, spijt me heel erg. Want waar hij ook komt, overal zal hij weer met dezelfde huwelijkszwendel beginnen.

Het gevaar is ook groot, dat hij, wanneer hij weer terugkeert tot het pausdom, zoals zulke overlopers heel vaak doen, alles zal doen om onze broeders in Frankrijk te verraden.

Want omdat u bang bent, naar buiten kwaad bloed op te wekken, wanneer u een voorbeeld stelt, moet toch nu zeker wel zijn misdrijf en zijn trouweloosheid aan het licht gebracht worden, opdat uw nichtje zich van hem kan laten scheiden. Het zal toch in de verre omtrek heel wat meer ergernis geven, wanneer hij straffeloos hier vanaf kwam, dan wanneer hij op het schavot terecht zou komen. En verder, omdat dit nu voor u toch niet meer mogelijk is, zult u van onze raadssecretaris een verklaring over hem ontvangen, dat beslist voldoende is, om de echtscheiding te motiveren.

Naar we hopen is er spoedig een meer prettige aanleiding, om u een vriendendienst te bewijzen. Waartoe u ook mijn hulp nodig hebt, ik ben steeds gaarne bereid.

27. *Pas op voor de gevluchte libertijnen*

Half augustus 1556 heeft Calvijn een lange reis moeten ondernemen naar Frankfort aan de Main. In deze duitse stad hadden zich vluchtelingen gevestigd uit Frankrijk en ook uit Engeland. Het boterde in deze vluchtelingengemeente niet met de luthersen en helaas ook onder elkaar. Telkens weer

wordt Calvijn te hulp geroepen. Hij schrijft lange, soms scherpe brieven.

Wanneer deze niets uitrichten, besluit Calvijn persoonlijk naar Frankfort aan de Main te reizen om daar orde op zaken te stellen. Beza is bij Calvijn.

Onderweg ontmoet hij een betrouwbare bode, die wel een brief van Calvijn aan zijn Raad van Genève wil meenemen. Een deel van deze te Frankfort geschreven brief handelt weer over de gevaarlijke gevluchte heren Perrin en Vandal. Wat zij uitgesproken, Calvijn vertrouwt het niet.

Op mijn reis vernam ik, dat u tot de conclusie gekomen zijt, dat er niet voldoende redenen zijn om de verbannen te veroordelen, zodat u nog nieuwe inlichtingen hebt ingewonnen en in het diepste geheim uitspraken van allerlei verstandige mensen hebt ingewonnen, dat Perrin, Vandal en hun aanhangers wel degelijk samenzweerders zouden zijn. Daarop heeft u een nieuw proces opgebouwd om hen in Baden te kunnen aanklagen. Onderweg naar Frankfort ging ook het gerucht, dat men zich er omstandig op voorbereidt om direkt na de zitting in Baden de advocaten, die pleiten in de onderhandelingen over de burgerrechten, terug te roepen.

Maar ik acht dit alles louter rondgestrooid geklets, dat de verbannen uitgedragen hebben om vertrouwen te wekken. De gezanten uit Genève (dit gezantschap reisde de Zwitserse steden af om zich tegen allerlei valse aanklachten van de kant der uitgeweken libertijnen zich te verdedigen. K.) waren alreeds hier in Bazel. En heden kwam er na het eten een brief uit Zürich, waaruit ik vernam, dat ze daar ook al zijn geweest.

Morgen hopen we, zo de Heere wil, onze reis voort te zetten.

Onze stad moge de Heere bewaren.

28. *De zeden in Genève. Calvijn's schoonzuster misgaat zich.* De zorgen, waarmede Calvijn overladen wordt, gezien de zeer uitlopende zaken, waarmee de kerken der Reformatie in andere landen te maken hebben, nemen niet weg, dat na 1555 de handhaving van de tucht krachtig in de stad Genève is ter hand genomen. Het zedelijk leven van alle burgers werd in vaste banen geleid.

Dat was wel nodig. De wantoestanden, die er in Genève al jaren hadden geheerst, waren ergerlijk. Ze betroffen niet al-

leen het sexuele leven, maar even goed laster, dronkenschap, kaartspel, dansen, valse mouterij, moord, enzovoorts.

Het gezag van ouders, overheden en ambtsdragers in Gods kerk moest geëerbiedigd worden.

Het is verdrietig, maar het kan ambtsdragers en andere gezagsdragers tot troost zijn, wanneer Calvijn ons in zijn brieven laat zien, dat het mes van de tucht ook sneed in zijn eigen vlees.

Calvijn's broer, Antoine (Calvijn noemt hem heel vaak met veel broederlijke liefde in zijn brieven), was getrouwd met Anna le Fert. Ze hadden vier kinderen, Samuel, David, Anne en Susanne.

Met Anne gaat het helemaal fout.

En dat nog wel, terwijl het gezin van Antoine en Anne bij Calvijn in woonde.

Calvijn had een bediende, Pierre Daguet. De bult, noemt Calvijn hem in de hierna volgende brief. Anne heeft met deze Pierre ontucht bedreven.

Welk en smart klinkt er uit de brief van Calvijn aan Viret. (7 januari 1557).

---Meer kon ik van droefheid des harten niet schrijven. Want de boeleerster, die in mijn huis woonde en de vrouw was van mijn broer, heeft, zoals we hebben ontdekt, met de gebochelde Pierre ontucht bedreven. Als troost in onze kommer hopen we maar, dat mijn broer ten minste door scheiding van haar af kan komen.

Bijna een maand later komt Calvijn op deze nare situatie nog eens terug in een brief aan Farel van 3 februari 1557.

De kwalijke toestand in het inwendige bekommeren ons zeer. Ik bedoel die in het inwendige van de stad. Want de kwalijke toestanden in mijn huis verpletteren me bijna. De rechters vinden geen grond, om mijn broer uit de huwelijksband los te maken.

Ik verklaar voor mijzelf deze hun blindheid als rechtvaardige straf voor onze eigen blindheid. Want twee hele jaren lang heeft de diefachtige bediende mij geplunderd, zonder dat ik er erg in had. Ook mijn broer heeft er niets van gemerkt, dat hij een dief en een echtbreker was.

Wanneer deze zaak niet tot een resultaat kan komen via een rechterlijk vonnis, dan ben ik van plan, langs andere wegen hen tot een uitspraak te dwingen.

Ik zou graag willen, dat u hierover met geen woord spreekt, aler het beslist nodig is.

29. *Nog steeds zorgen om de vijandige houding van Bern*
In dezelfde brief aan Farel komt Calvijn toch ook weer op de buiten Genève verblijvende libertijnen terug, die niet ophouden, alles in het werk te stellen om het werk der Reformatie in Genève in een kwaad daglicht te plaatsen.

Lieve Farel,

U gelooft beslist niet, met welk een arglistigheid en met hoevele heimelijke, listige streken ons satan, afgezien van de dagelijkse, openlijke strijd, dag aan dag aanvalt. De toestand van het geheel moge rustig lijken; lang niet allen hebben hun persoonlijke rust gevonden.

In Genève bevinden zich vele verborgen tegenstanders. Een deel van hen begint openbaar te komen. Maar daar komt nog iets bij! Onze burenen, Bern, bedreigen ons vreselijk.

Ja, als hun hartstocht maar blééf bij dreigementen! Waar ze ook maar enige aanleiding vinden, spuien ze hun giftige haat.

Dat hebben mijn broer en zijn vriend pas ondervonden. Ze klaagden Perrin aan, geheel volgens voorschrift van Bern, en men heeft daar niet eens de moeite genomen, hen in het gelijk te stellen, ja, men liet hen wel alle proceskosten betalen.

Het is werkelijk ongelooflijk, hoe schandelijk alle Genèveers door Bern worden gedwarsboomd.

Dat gaat zo maar door.

Bern eist: Genève moet de politieke verbannen en vluchtelingen weer in de stad toelaten en vrijuit hun gang laten gaan.

Hoewel de eedgenoten van Bern: Bazel, Zürich en Schaffhausen achter Genève staan, dat de eertijds door Bern verleende burgerrechten wil behouden, wil de stad Bern Genève onder haar sterke hand doen buigen en voortaan de lakens in Genève uitdelen.

Calvijn doet al zijn best om de licht ontvlambare Genèveers te kalmeren. Er dreigt een gewapend conflict. Wat zal er van de kerk der Reformatie in Genève overblijven?

Op 17 februari 1557 schrijft Calvijn aan Bullinger te Zürich:

Pas nog hebben onze burenen (Bern) ons weer zó vreselijk bedreigd, dat het niet waarschijnlijk is, dat ze nog lang rust en vrede in acht zullen nemen. Nog steeds is al wat ze op papier zetten, smaad en schrik aanjagend getier.

Dit maakt nu al geruime tijd de Genèveers bang.

Weer komt Bern met nieuwe eisen. Mag ik u, geachte broeder, nog eens, en nóg eens dringend verzoeken, nu toch te laten weten, wat de andere eedgenoten onder elkaar beraadslaagd hebben, wat ze daarop (van Bern) voor antwoord hebben ontvangen, hoe de zaak er thans voor staat, op welk resultaat men hopen mag en hoe lang de onderhandelingen nog voortduren zullen?

Meer vraag ik van u niet, dan dat u er voor zult zorgen, dat de bode niet ledig wederkeert...

30. *De hulp ingeroepen van Zurich*

Genève, zelf niet behorend bij het zwitserse eedgenootschap, maar toch onderhorig aan Bern, kan weinig anders doen, dan bijvoorbeeld Bazel of Zürich te smeken, voor haar belangen in de bres te springen.

We bemerken wel: hoewel Bullinger bevriend is met Calvijn, is hij bang, zijn vingers te branden.

Bullinger hééft namens de Raad van Zürich in de stad Bern de zaak met Genève in het voordeel van de laatste heel knap verdedigd. Maar... zonder enig resultaat. Bern blijft eisen stellen aan Genève, die onredelijk zijn.

Calvijn dringt er dan bij Bullinger op aan, dat de hele zaak door de eedgenoten nóg eens voorgelegd zal worden aan het gerechtshof te Baden.

En of Bullinger a.u.b. heel spoedig naar Genève kan komen. (17 maart 1557)

De verdreven libertijnen, Perrin en Vandal, die wat Bern betreft, vrijuit hun gang kunnen gaan, worden steeds meer brutaal. Ze passen het vuistrecht toe: het recht van de sterkste. Ze plunderen het grensgebied met Genève. Zogenaamd om zich schadeloos te stellen voor het geleden onrecht.

1 augustus 1557 schrijft Calvijn nog aan Farel:

Ik schrijf u over onze verhoudingen hier niets, opdat u zich niet onnodige zorgen maakt.

Mondeling komt dat wel, zodra de onmenselijkheid van

de vijanden, die alles in het werk stellen, ons ten gronde te richten, iets minder wordt.

31. *Nood geklaagd aan Bullinger*

Calvijn doelt ook op de stroom van schandelijke pamfletten, die in het geniep door handlangers van Perrin en Vandal worden verspreid in Genève. En dat kan onder de ogen van het machtige kanton Bern zo maar ongestraft voortgaan!

Temidden van alle aanvallen op de leer der Reformatie, zoals Calvijn die heeft beleden in zijn Institutie, dreigt het gevaar, dat de stad Bern naar de wapens zal grijpen, wanneer de Geneefse bevolking het gevaar van haar naburen zat wordt en zich los zal trachten te maken van de eertijds vrijwillig aange-gane connecties met Bern.

Calvijn klaagt over dit alles zijn nood nog eens in een brief aan Bullinger te Zürich, geschreven op 7 augustus 1557.

Terwijl de verdediging van de enigheid van het christelijke geloof mij bezighoudt en ik met al wat in me is, daarvoor geef, vergelden de bureu in Bern mij dat zó onbillijk, dat ik het van verdriet niet kan vertellen. Onze lieve vriend, de overbrenger van deze brief (dat was de stadssecretaris van Genève, de heer Roset. K.), zal dat voor mij doen. En onze beste broeders, de predikanten van Bern, die op de kansel elke dag de gemeenschap der heiligen belijden, raakt dit gevaar niet in het minst. Wanneer onze stad hun zo zeer aan het hart ligt, zullen ze dan rustig kunnen aanzien, dat onze kerk ten gronde gaat?

Wanneer er niet spoedig hulp komt, vallen alle bezittingen van onze burgers als een buit in handen van de verbannen, en zij binden ons allen hier als in een kerker, omdat niemand de belangen van onze stad durft te verdedigen.

Deze smaad moest, wanneer de mensen het zwijgen daaraan toe doen, de stenen doen spreken.

Toch hoop ik nog, dat er spoedig hulp komt, zodra de zaken eenmaal helder en klaar aan ieder duidelijk zullen zijn. Ik weet, dat uw trouw en uw ijver, die u aanwendt voor onze zaak bij uw overheid, ons niet in de steek zullen laten.

Later, op 31 augustus 1557 schrijft Calvijn in een brief aan Bullinger:

Nu nog wat anders. Ofschoon onze overheid tot dusver nog niets rechtsmatig heeft kunnen bereiken, ja, in feite alle hoop door scherpe afwijzingen vergaan is, heb ik het toch voor elkaar gekregen, dat nog eenmaal een gezantschap naar Bern afgevaardigd is. Is ook dat vergeefs, dan hoopt men hier zeker op de hulp van de vertegenwoordigers der eedgenoten (Bazel, Zürich K.).

Ik vrees het ergste, als de Berners in hun vreemde hardnekkigheid volhardden.

32. *Diepe achtergrond van Bern's vijandige houding*

De diepe achtergrond van de vreemde houding van Bern tegenover Genève ligt duidelijk in de vijandschap tegen de leer der Reformatie en de invoering van diens overeenkomstige levensstijl.

Wanneer in Lausanne Viret in zijn preken de zedeloosheid veroordeelt van de heren uit Bern, die in zijn stad de zaken op staatkundig en maatschappelijk terrein regelen, wordt hij voor de Raad van Bern ter verantwoording geroepen. Ook Beza moet mee komen, Calvijn's vriend, leraar-Grieks aan het lyceum te Lausanne.

Dat zal, naast vele andere moeilijkheden met Bern over de invoering van een strengere kerkelijke tucht, er tenslotte toe leiden, dat Viret en Beza genoodzaakt zullen worden, hun ambt in Lausanne neer te leggen.

Juist dat maakt het voor Calvijn een wonder van Gods almacht en trouwe zorg over Zijn gemeente, wanneer Bern tenslotte alle vijandig verzet om met Genève tot redelijke overeenkomsten te komen opgeeft, zodat deze stad een meer eigen status ontving. De Heere stond op tot de strijd. De franse koning en de hertog van Savoye bedreigen Genève. Dat deed Bern plotseling omkeren als een blad aan een boom. Vooral onder druk van de andere eedgenoten heeft Bern met Genève een verbond gesloten, waarin onder andere werd vastgelegd, dat Genève een zelfstandige kanton werd binnen het zwitserse eedgenootschap. Geschillen met Bern of met andere eedgenoten kunnen in het vervolg door onderlinge arbitrage opgelost worden.

33. *Eindelijk Genève vrij van Bern*

Calvijn schrijft hierover aan zijn collega Hotman te Straatsburg, een franse vluchteling, die na Calvijn aldaar de vluchtelingengemeente mocht dienen als herder en leraar.

Calvijn schrijft 10 januari 1558:

Na zeer lange strijd is eindelijk gisteren een eeuwig burgerrecht tot stand gekomen, waardoor wel niet alle vragen opgelost zijn, naar ik aanneem, maar het is goed, dat, althans wanneer er enkele twistpunten tussen beide steden zich voordoen, daarover dan rechtvaardige scheidsrechters een uitspraak kunnen doen.

34. *Terugblik 1555-1558*

Zo u weet, belichten we in dit deeltje het levenswerk van Calvijn vanuit zijn brieven, geschreven in de laatste negen jaren van zijn leven. We kunnen ook zeggen: van de laatste negen jaren, die Calvijn in Genève heeft doorgebracht.

Tot nog toe hebben we ons in hoofdzaak bezig gehouden met de gevaarlijke toestand, waarin Genève verkeerde van 1555 tot begin 1558, doordat de stad Bern de stad, die door haar toedoen in 1532 was bevrijd, onder haar opperheerschappij wilde houden. Genève moest geen vrije, zelfstandige stad worden, zoals Zürich, Bazel, Schaffhausen en andere steden. In Bern zouden de zaken op staatkundig, maatschappelijk en kerkelijk terrein wel geregeld worden.

Deze voor het werk der Reformatie in Genève gevaarlijke zaak werd nog aangescherpt, toen de aanhangers van Calvijn in 1555 de meerderheid kregen in de Raad van syndics (burgemeesters) en een aanslag van de libertijnen op deze Raad, op Calvijn, op de kerk met haar belijdenis en kerkenorde mislukte.

Wat hebben de gevluchte en verbannen libertijnen, gesteund door de stad Bern, waarvan deze heren (denk aan Perrin en Vandal) hun stad met huid en haar wilden uitleveren, het de bewoners van Genève, de kerk des Heeren en Calvijn moeilijk gemaakt! Stropende benden vielen de stad binnen, omdat de verdreven libertijnen zich schadeloos wilden stellen voor de zogenaamde beledigingen, die ze in Genève (zeer verdiend!) hadden ondervonden.

Maar, we zagen het, opeens is in januari 1558 door Gods bewarende en besturende hand de vrede tussen Bern en Genève getekend.

35. *De vijand geeft het nog niet op*

Of Perrin en de zijnen het opgegeven hebben, hun haat tegen de stad, die Calvijn volgde in zijn reformatorisch werk, uit te storten?

Neen, we lezen nog één keer in een brief, die Calvijn op 9 fe-

bruari 1559 schreef aan zijn vertrouwensman in Bazel het volgende:

Indertijd is onze strijd met Bern ook in Bazel besproken, toen men immers de arbiter van het scheidsgerecht daaraan riep.

Het resultaat was als gewoonlijk: de arbiter, die door de Raad van Bern was aangewezen, oordeelde, dat het voor Genève zonde en schande zou zijn geweest, zich te onderwerpen.

De arbiter heeft van de periode, die hem volgens de bepalingen van het burgerrecht toegestaan wordt, gebruik gemaakt, namelijk één maand.

Toen nu de gerechtigheid van onze zaak zonneklaar bleek, meende onze Raad niet stil te moeten afwachten, hoe deze zaak nu verder zal lopen. We kunnen onze tegenstanders, wier onbeschaamdheid, brutaliteit en boosheid heilloos is, geen mogelijkheid laten, door leugens bepaalde mensen zand in de ogen te strooien en anderen onthutst en wankelend te maken.

Daar hebben we weer een geschikte man voor nodig.

Misschien kunt u iemand vinden, aan wie we kunnen opdragen, onze zaak ter plaatse eerlijk aan de betrokken personen, die hier oordelen moeten, te verdedigen.

Het is een onverdragelijke toestand, dat een edele, christelijke stad aan zo'n schande en smaad blootgesteld is.

Uit het vervolg van deze brief blijkt, dat de voorzitter van het gilde van rechtsgeleerden in Bazel de rooftochten en de daaraan verbonden schimp- en smaadschriften, heeft verboden en de oud-libertijnen eindelijk zijn gevangen genomen. Ze hadden blijkbaar na de tot stand gekomen overeenkomst in januari 1558 hun aanvallen op Genève en op Calvijn nog niet opgegeven.

„Het briesend paard moet eind'lijk sneven”, kon men in Genève wel zingen.

36. *Grote zorgen om Viret in Lausanne*

Met Calvijn's vriend, Pierre Viret, predikant te Lausanne, is het droevig afgelopen. Hij werd in het jaar 1559 genoodzaakt, zijn ambt in Lausanne neer te leggen, na ruim twintig jaar deze gemeente zeer getrouw te hebben gediend. En ook hier was het de stad Bern, die zich fel kantte tegen de leer der

Reformatie en de kerkenorde, zoals Calvijn (met Farel en Viret) deze voorstonden. Geen sprake van, zei men in Bern, dat Lausanne een tweede Genève wordt en dat daar de leer van Calvijn voet aan wal zal krijgen.

Eigenlijk had de onenigheid al vanaf 1546 geleid tot tal van onverkwikkelijke wrijvingen tussen de Raad van Lausanne, die geheel danste naar de pijpen van Bern, en Viret. Het ging tegen Viret's opvattingen over het Heilig Avondmaal, tegen de leer der praedestinatie. Maar de doorslag heeft gegeven, dat Viret onmogelijk mensen tot het Avondmaal kon toelaten, die in leer en leven betoonden, dat er geen vreze Gods in hun hart woonde.

We zeggen nog eens: wat een wonder, dat de Heere Genève heeft verlost uit de macht van het kanton Bern!

37. *Kom naar Genève, Viret!*

Reeds vóór Viret definitief geschorst werd als predikant van Lausanne, heeft Calvijn zijn vriend een brief gestuurd, gedateerd 16 maart 1558, waarin hij Viret adviseert, naar Genève te komen. Juist was Viret's voorstel om tot een strengere handhaving te komen van de kerkelijke tucht, afgewezen.

Aan Viret te Lausanne

Ik heb uw brief voor de poort van de stad ontvangen, toen ik juist van het landhuisje van mijn broer naar een ander dorp wandelde; zulks op advies van de arts, die het nodig vindt, dat ik meer in beweging ben.

Satan drijft, zoals ik het zie, uw tegenstanders kop over bol in het verderf.

Immers, in het openbaar weigeren ze, wat ze in werkelijkheid zonder gevaar hadden moeten toestemmen.

Ik had ze in feite voor meer voorzichtig gehouden. Ja, ik had gedacht, dat ze uitvluchten hadden zullen zoeken en op anderen hadden afgewenteld, wat hun nu smaad en onrust brengen kan.

Nu heeft u met hen niets meer uit te staan. U moet nu de laatste stap doen en de Berners openlijk verklaren, dat uw geweten het u niet toelaat, het langer bij het oude te laten.

Dat is een harde, maar noodzakelijke strijd. Wanneer u thans hiertegen bedenkingen hebt, wat kunt u dan voor later hopen?

Ik wil de redenen niet vermelden, waaróm u juist nù het

uiterste wagen kunt, omdat ik denk, dat u weet en zeer wel hebt overwogen, wat ik u steeds weer voorhield. En ik zou me wel heel erg moeten vergissen, wanneer wij het ook hierin niet met elkaar eens waren, dat men juist onder zulke betreurenswaardige omstandigheden minstens het voorbeeld van manhaftige standvastigheid moet geven.

U moet ook niet al te zeer op anderen zien. Immers, als het er op aankomt, dan is zelfs hij, die u hierin het meest zou moeten nabij zijn, helaas maar al te zeer in de weer voor zijn eigen rust en voor eigen persoonlijk voordeel. En anderen verzuimen te doen, wat ze moesten doen, deels uit domheid, deels uit onverschilligheid. Anderen, en naar mijn oordeel het betere deel, zullen uw banier volgen.

De zorg om uw gemeente baart u weliswaar zeer terecht grote zorgen. Maar dat moeten we juist overlaten aan Gods voorzienigheid. Verliest u uw ambt in Lausanne, dan moet u juist weer naar uw oude gemeente, Genève, terugkeren. De stad zal spoedig de menigte van toestromenden niet meer kunnen bergen. Maar eerder - daarop bouw ik - zal men de ring van stadsmuren uitbreiden, dan de kinderen Gods uitsluiten.

Die uitbreiding van de stad zal een bezwaarlijke en kostbare zaak zijn, maar we moeten maar eens er aan denken, dat het toch heel wat gemakkelijker is, dan veertig jaren in tenten te moeten leven zoals Israël in de woestijn.

Wat zou het zijn, wanneer uw vertrek deze onbehouden gezellen eens wakker schudde, die nu alle leer menen te kunnen verachten in hun dronkenschap!

Ja, wat, wanneer dat de goede broedertjes, die in hun huizen zitten en zich verheugen in hun rust, eens schaamte inboezemde?

Geloof mij en ga blijmoedig daarheen, waar u de noodwendigheid roept, ja dwingt. Want wat is beter, dan een goed geweten, wanneer men zijn plicht heeft gedaan?

Vaarwel, beste broeder en getrouwe knecht van Christus! De Heere zij met u. Hij leide u en make u steeds rijker met Zijn gaven.

Ik ga niet vóór morgen terug naar Genève.

U groeten de vrienden hartelijk, die met mij op het land

zijn, De Normandie, De Varennes, mijn broer en onze gastheer in Sacconen.
16 maart 1558

In waarheid uw
Johannes Calvijn.

38. *Beza vertrekt wel uit Lausanne. Viret boos.*

Viret is niet op Calvijn's voorstel, Lausanne te verlaten, ingegaan. Integendeel! Hij heeft nòg eens, samen met zijn collega's, een scherp opgestelde kerkenorde ingediend bij de Raad van Bern. Maar deze Raad heeft in een fel en vijandig antwoord de invoering van zo'n kerkenorde afgewezen. Men dacht er niet aan, van Lausanne een tweede Genève te maken.

Beza, de bekende professor aan de universiteit van Lausanne, had wel de zijde van Viret gekozen. Toen hij echter zag, dat er van het werk der Reformatie in Lausanne op deze wijze weinig goeds te verwachten was, diende hij zijn ontslag in. En de Raad van Bern willigde deze ontslagaanvraag maar al te graag in. Weg met deze vriend en volgeling van Calvijn! Professor Beza vertrok naar Genève, waar Calvijn druk bezig was met het realiseren van zijn al zo lang gekoesterde gedachte: in Genève een eigen hogeschool, een eigen academie.

Viret is hier heel erg verdrietig om geweest. Hij voelde zich in de steek gelaten. Viret vond het laf van Beza, niet te willen afwachten, tot de Raad hem afzette als docent aan de universiteit. En op de achtergrond zal hij Calvijn er wel van verdacht hebben, dat deze de hand heeft gehad in het voortijdig vertrek van Beza.

Viret heeft Calvijn over dit alles een brief geschreven, waarin hij zich er over beklaagde, dat hij temidden van de felle strijd in Lausanne, op snode wijze in de steek werd gelaten. Het antwoord van Calvijn op deze brief aan Viret, gedateerd 27 augustus 1558, laten we hier volgen.

Ik geef er wel de voorkeur aan, tegenover u, zoals ik tot nog toe heb gedaan, over verschonend te zwijgen, omdat ik vrees, dat dit u nog meer pijn doet, dan wanneer ik vrijuit u allerlei bittere dingen zeg.

Wanneer u aan uw vooropgezette mening niet zo krampachtig vasthield, dan zou u, dacht ik, tegenover onze lieve Beza wat milder staan.

In de eerste plaats, ik ben overtuigd van zijn zuivere be-

doelingen, méér, dan u er mij van kunt overtuigen, dat hij slechts onder valse voorwendsels zich van u wilde ontdoen.

Dan, het is ook een zeer onvriendelijk verwijt aan zijn adres, dat hij anders had moeten optreden. U heeft hem tot hetgeen u hem nu als verkeerd handelen aanrekent, zèlf tegen zijn wil in aangezet.

Is het wel juist, hem eerst hartstochtelijk tot iets te dwingen en hem nu juist te veroordelen, omdat hij uw zin gedaan heeft?

Beza zag direkt al vooruit, wat nu in feite aan het daglicht is gekomen. Het was zijn hartelijke wens, zonder lawaai en ergernis uit Lausanne te vertrekken.

Bezin u toch, dat hij zich op uw verzoek, of op uw gezaghebbend bevel boog en zich willens en wetens de boeien heeft laten aandoen, waarin u hem nu wilt gevangenhouden. Had hij hierin maar nooit toegestemd; had hij zich maar losgebeten en het doel van zijn eigenlijke plan bereikt! Dan zou er nu geen reden geweest zijn voor zulke klachten, die hun oorsprong hebben in zijn vriendelijkheid. Wat zeg ik, klachten?

Dat hij zich tegen de wens van zijn hart voegde naar uw gebod en naar wat U wenste, wordt hem nu op een valse en onrechtmatige manier in de schoenen geschoven.

Jean Cousin (een diaken. K.) heeft mij verteld, dat dit hem in hoofdzaak gehaat heeft gemaakt, dat hij zich, tegen zijn persoonlijke opvatting in, aan u verbond.

Nu vraag ik u: door wiens schuld is hij nu blootgesteld aan zoveel hartstocht?

Niettegenstaande dit alles scheldt u nu op hem en tegelijk op ons, omdat hij uw plannen tegenover de onze achterstelde?

Wat ik tegenover mijn collega's moet antwoorden op dit verwijt, weet ik niet, omdat Beza met hen nooit heeft gesproken. Daarom is dus uw jaloezie tegenover hen niet op zijn plaats. Of heeft U misschien de bedoeling, mij juist niet zo hard te treffen?

Ik zie echter niet in, waarom u zich daarover zo boos maakt, dat Beza de raad aanneemt van hen, die hij voor trouwe dienstknechten van Christus houdt en voor zijn oprechte vrienden, terwijl u zich het recht voorbehoudt, de raad van mensen, die het allerbest voor u willen zorgen, af te slaan.

U behoeft u er echt niet zo over te verwonderen, dat Be-

za, omdat U geen tegenspraak duldt, zich liever aansluit bij het oordeel van anderen, van wie hij gevoelt, dat ze hem meer genadig zijn dan u.

U heeft u nog over vele zaken te beklagen; het zou mij overigens echt niet aan antwoorden ontbreken, zonder bijzonder ter tale te moeten zijn.

Niemand plaagt u er mee, dat u ook uw post moet verlaten. Hoewel ik daarover anders denk dan u, heb ik nooit er aan getwijfeld, dat u aan Lausanne iets anders bindt dan de vreze des Heeren. Ik ben veel meer van gedachte, en ik zeg dat ook, dat veel eerder uw vrome ijver u al te optimistisch doet zijn en u misleidt.

Het komt u zeer zeker anders voor. Dat vergeef ik u heel graag; dat neem ik voor lief. Maar een zekere vrijheid van eigen opvatting wil ik toch wel graag hebben. Want wanneer U onze raad veel te vergaand noemt, houdt deze helemaal geen verplichtingen in. Wat mij betreft kunt u rustig van uw gematigdheid gebruik maken. Onderzoek wel, of ik ooit scherp van u heb gesproken en of ik niet veelmeer mij door de vrees heb laten leiden, dat het in Lausanne tot een scheuring zou kunnen komen.

Dat heeft ook Beza zonder twijfel willen verhoeden. Daarom, nog eens, u moet zich maar eens afvragen, of niet daardoor, dat u een vrije broeder wilt onderwerpen aan uw inzicht, het kwaad, dat ik reeds zie naderen, heeft eigen gemaakt. Daar komt nog bij, dat uw ambtsplicht u spoedig zal noodzaken, de laster, waarmede u nu Beza beladen hebt, zelf te weerleggen.

Dat u daarom zo boos bent, omdat ik u onlangs geen raad wilde geven, wil ik door de vingers zien. U moet mij alleen niet voor de voeten werpen, dat ik u in de steek heb gelaten en dan tegelijk mij aanklagen, omdat ik niet zie wat hier goed is.

Uw brief bevat immers dit beide. In het ene geval moge ik toch zeker zwijgen, namelijk, dat u ons vergelijkt met zodanige lieden, die het wèl gaat. Alsof wij om uw leed ons geen zorgen maakten, of alsof wij zo stompzinnig waren, dat het helemaal niet in ons opkwam, welk een ramp er dreigt, wanneer u weggaat uit Lausanne.

Maar het is beslist niet juist, wanneer u van mening bent, dat u alleen van alle kanten wordt aangevallen. De kracht van de hele storm komt straks op ons af.

De Heere leide ons beiden met de Geest der lijdzaamheid en mildheid, opdat wij één van hart zijn en in broe-

derlijke welwillendheid, elkaar helpen en voortgaan mogen in onze arbeid.

Vaarwel, voortreffelijke, zeer geëerde broeder.
Groet alle collega's alstublieft van ons!

Genève, 27 augustus 1558

Groet ook uw vrouw en uw gehele huis!
Meer mondeling, wanneer het u past, tot ons te komen, omdat mij een reis naar Lausanne niet is vergund.

39. *Verwijdering tussen Calvijn en Viret.*

Een droevige zaak! Twee knechten des Heeren, die elkaar méér dan twintig jaar met raad en daad hebben bijgestaan, kunnen het niet meer met elkaar vinden.

We moeten hier wel denken aan Paulus en Barnabas, die de eerste zendingsreis tezamen optrokken, maar vóór de aanvang van de tweede zendingsreis moeilijkheden met elkaar kregen om Johannes Marcus.

Hier komen Calvijn en Viret met elkaar in conflict om Beza. Een droevige zaak!

En de diepe achtergrond?

We dachten (en hoe dikwijls is dat in de loop der jaren het geval geweest!) jaloezie!

De 48-jarige Viret wordt in januari 1559 geschorst als predikant te Lausanne.

De Raad van Genève beroept Viret als predikant.

Slechts korte tijd blijft hij er. Viret vertrekt naar Frankrijk, waar de vervolgingen woeden. Met heldenmoed, door het geloof hem van Godswege geschonken, leidde Viret de vervolgte en verjaagde christenen. En onderwijl schrijft hij vele theologische werken; zeer eenvoudig van opzet, lektuur voor de „gewone” man.

Op 60-jarige leeftijd is Viret overleden.

Waarschijnlijk is het tussen Viret en Calvijn nooit weer geworden, wat het voorheen jarenlang was geweest.

In Lausanne werd een bittere vijand in Viret's plaats beroepen als herder en leraar: de vroegere rector van de Latijnse school in Genève, die, nadat hij daar vergeefs had getracht, predikant te worden, zonder ophouden fel de leer der Reformatie en in het bijzonder ook Calvijn had bestreden op soms laaghartige wijze. Dat was weer het werk geweest van de Raad van Bern, die trouwens ook in zijn gebied andere predikanten schorste, die de leer der Reformatie, met name met

betrekking tot het Avondmaal en de praedestinatie liefhadden.

Met veel zegen mag Calvijn thans in Genève arbeiden. En niettegenstaande zijn steeds zwaarder wordend lichamelijk lijden.

Want eindelijk krijgt Genève de lang verbeide academie!

40. *Eindelijk de hogeschool in Genève*

We zagen reeds eerder, dat de reformatoren van meetaan zeer veel betekenis hebben gehecht aan het onderwijs, gegrond op Schrift en belijdenis aan de jeugd der gemeente. In 1536 reeds liet Farel in Genève een college oprichten voor lager- en gymasiaal onderwijs. Dit College de la Réve ging tijdens de verbanning van Calvijn en Farel (1538-1541) bijna ten gronde.

Na Calvijn's terugkeer in Genève in 1541 heeft hij heel veel moeite gedaan, deze school weer nieuw leven in te blazen. Het is hem slechts zeer ten dele gelukt. Een stadje met nog geen 20.000 inwoners, in verval geraakt door vele oorlogen, steeds weer geroepen om vluchtelingen om des geloofswille op te nemen en te voeden, en helaas tot 1555 onderling zeer verdeeld, is nu niet bepaald een stadje, dat uit eigen midde-len een bloeiende school sticht en onderhoudt.

En toch, vooral nadat Calvijn van 1539-1541 in Straatsburg het gymnasium had leren kennen van de eminente schoolleider en onderwijsman Johannes Sturm (hij had aan dat gymnasium zelf lesgegeven!), lag het gebonden op Calvijn's ziel: een gereformeerd Genève, een zedelijk en staatkundig aan Gods Woord onderworpen Genève, dan ook een onderwijzend Genève. Een school, gegrond op schrift en belijdenis, in dienst van gezin, kerk, staat en maatschappij. Een school van kinderen van zes jaar en ouder; maar ook een school, waar jongeren uit de gezinnen, die voor het Evangelie gewonnen zijn, worden onderwezen en worden opgevoed om straks de sleutelposten in te nemen in de kerken der Reformatie, maar ook in het staatkundig en maatschappelijk leven, en die gaan doceren achter de katheders van de te stichten hogescholen elders.

Midden in de verwoede strijd met de libertijnen, had Calvijn de Raad van Genève eindelijk zó ver gekregen, dat een terrein werd aangekocht, waarop de zo zeer verbeide academie zou gebouwd worden.

Zes jaar lang, (u weet van de worsteling tegen de brute liber-

tijnse partij!) bleef dit terrein onaangeroerd liggen.

Dan gaat Calvijn zelf aan het werk. Heeft de Raad geen geld voor een gebouw, hij zet zelf een nationale inschrijving op om een begin kapitaal bij elkaar te krijgen op touw. Persoonlijk trekt hij er, hoewel reeds dikwijls zwaar lijdend, op uit. Hij krijgt 10.000 florijnen bij elkaar. En wanneer door Gods machtige hand de onophoudelijke partijtwisten en ongeregeldheden in 1555 ten gunste van Calvijn's reformatorische arbeid ten einde zijn, reist Calvijn persoonlijk in 1556 naar Straatsburg om met Johannes Sturm nog eens grondig te spreken over de richting en de inrichting van zijn academie, die zou moeten aansluiten bij de zevenklassige Latijnse school. Er zal een theologische, een juridische en een medische faculteit komen. Twee docenten waren nodig voor godgeleerdheid, één voor Hebreeuws, één voor Grieks, één voor wijsbegeerte (in die tijd „kunsten" genoemd).

Naast de zorg voor de financieën (Calvijn is net zo blij met de vijf stuivers van de bakkersvrouw als met de 312 florijnen van zijn boekdrukker) viel het in die tijd niet mee om de docenten bij elkaar te krijgen. Wel was het een tragische, maar anderzijds een hoopgevende omstandigheid, dat er voor Pierre Viret en Theodorus Beza in Lausanne geen plaats meer was. En ook de oude Matthurin Cordier was uit Neuchâtel naar Genève gekomen.

41. *Op zoek naar docenten.*

We hebben twee brieven van Calvijn aan personen, die hij tracht te werven om professor te worden aan zijn academie. De eerste brief is van 16 maart 1558, gericht aan Jean Mercier in Parijs. Deze geleerde was professor in de hebreeuwse taal in Parijs. Hij neigde er toe, definitief de roomse kerk te verlaten en de zijde der Reformatie te kiezen.

Hier volgt Calvijn's brief aan deze professor.

Wanneer ik het waag over een zeer ernstige aangelegenheid u in het kort te schrijven, doe ik dat in vertrouwen op uw genoegzaam bekende vriendelijkheid. Ik weet niet of dit schrijven een verontschuldiging behoeft.

Omdat ik deze brief schrijf vanuit het dorp, mag ik wel een enigermate boerse opzet verontschuldigen. Daar komt nog bij, dat ik ziek ben. Dat kunt u vernemen van onze broeder Rachamus.

(Deze naam was een schuilnaam voor de predikant van de gereformeerde gemeente in Parijs. K.).

Vandaar, dat ik moet vertrouwen op uw tegemoetkomende gezindheid en vraag, mij in ieder opzicht te verontschuldigen.

Alleen dit wil ik u nog even terloops vermelden, dat mij een pijn in mijn zijde verhindert, zelf te schrijven, opdat u niet denkt, dat ik met een zaak tot u kom, waarvan u horen zult, en die mij zogezegd maar oppervlakkig zou bezig houden. Ze is integendeel de grootste ijver waard; ze is mij zo nadrukkelijk opgelegd, dat ik heel graag bereid ben, er me geheel voor te geven.

Hoewel u namelijk in Parijs een prachtige functie bekleedt en u daar heel veel genoegens vasthouden mogen, ben ik toch van mening, dat een zetel, die u beklagenswaardige slavernij en angst bezorgt, u niet aangenaam moet zijn. (Vervolgen! K).

Ik twijfel er dan ook niet aan, dat u, wanneer u het voor het kiezen hebt, liever bij ons bescheiden leeft, dan daar in overvloed te verkeren, waar u steeds moet sidderen en van verdriet bijna moet omkomen. (Denk aan de vervolgingen. K.).

Nu eens vrees ik, wanneer u thans veranderen wilt, dat u een groot verlies aan salaris zult lijden, waarvan de uitbetaling in tijden van oorlog gewoonlijk meest uitgesteld wordt. Ook vermoed ik, dat er nog een sterk tegenargument is bij u, namelijk, dat God u thans op een hoog geroemd arbeidsveld heeft geplaatst, waar u de vruchten van uw arbeid kunt zien, terwijl u hier bij ons dit in een donkere, onaanzienlijke academie in een uithoek niet kunt verwachten.

Maar wat denkt u, wanneer God u hier eens aanbood een al zo lang verbeid arbeidsveld, waarvan de onschatbare waarde zich op allerlei wijze zou doen blijken?

Een bescheiden betrekking wordt u hier aangeboden. Ja, maar u moet deze toch niet achteloos van u wegschrijven.

Wanneer u bereid zijt, u te laten benoemen, dan zal ook mijn zwakke gezondheid mij niet verhinderen, U dé zeer gewichtige redenen voor te leggen, die een mogelijk zeer snelle overplaatsing nuttig zullen doen blijken te zijn. Om u geheel vrij te laten in uw antwoord, leg ik u thans slechts open de vraag voor.

Vaarwel, zeer beroemde en geëerde broeder!
De Heere leide u verder met Zijn Geest en behoede u

met Zijn kracht. Hij make ook, dat ik u in hetgeen ik thans wel bijzonder vurig wens, een helper kan zijn.
16 maart 1558

Uw
Carolus Passellius.

42. *Inrichting van de academie*

Deze brief, vanwege de vervolgingen in Frankrijk geschreven onder een schuilnaam, laat ons wel zien, dat Calvijn aanvankelijk heel veel moeite had om bekwame hoogleraren te vinden voor zijn te stichten academie. Voor de onderafdeling, de „schola privata” ging dat wel. Zij was een voortzetting van de reeds bestaande Latijnse school, die we zouden kunnen vergelijken met een combinatie basisschool plus gymnasium. Daar leerden de kinderen lezen en schrijven; ze leerden er wat Latijn en Grieks. Ook al de eerste beginselen van de filosofie. De „schola privata” telde zeven klassen. Deze school gaf voorbereidend onderwijs voor de jongelui, die daarna de „schola publica” zouden bezoeken.

43. *Nog een aarzelende poging*

We lezen samen nog een brief, geschreven op 29 augustus 1558 aan een zekere Tremellius, een beroemd kenner van de hebreeuwse taal. Deze Tremellius was een bekeerde Jood. Calvijn had kennis met hem gemaakt, toen hij uit Cambridge in Engeland, waar hij hoogleraar was, moest vluchten naar Zwitserland. Daar woonde zijn schoonzoon, een uit Frankrijk gevluchte hugenoot, die Calvijn goed kende. Toen Calvijn aan deze geleerde de hierboven vermelde brief schreef, was deze nog maar kort rector van een gymnasium in Hornbach (De Paltz, in Duitsland).
De schoonzoon heet Antoine Chevallier.

Onze lieve Antoine bezorgde mij de brief, die hij van mij had ontvangen en waarvan het nemen van ons besluit afhing, een maand te laat. Daarom heb ik achteraf mij geen onnodige moeite gegeven, deze te beantwoorden. Want ik dacht, dat u wel niet meer vrij zoudt zijn, als mijn brief u zou bereiken. Mijn collega Hotman had namelijk geschreven, dat in Hornbach een nieuw gymnasium was gesticht. Hoewel hij het niet nadrukkelijk er bij vermeldde, vermoed ik wel, dat u daarvan de rector werd, omdat de doorluchtige hertog, aan wiens hof u de kinderen opvoedde, een andere opvoeder zocht.

Had ik u hoop willen geven in een onzekere zaak (een zaak, die nu wèl zeker is), dan zou u deze zeker welgeval-
lig zijn geweest. Maar toen kon ik nog niets toezeggen,
zonder voorbarig te zijn. Nu echter doet het me leed en
heb ik er spijt van, dat ik niet dapper zo ver ben gegaan.
Want ik heb eindelijk van de Raad van Genève toestem-
ming gekregen, professoren voor Hebreuws, Grieks en
Latijn te benoemen. De honoraria zijn wel niet zo fraai,
als in Duitsland het geval is, maar ze zijn toch wel zo
hoog, dat mijn collega's in alle bescheidenheid er genoeg
mee nemen. Daaraan verbonden zijn de toelagen,
waarover ik reeds met u sprak. Zodoende zoudt u ge-
noeg hebben gehad om redelijk te kunnen rondkomen.
Het is voor mij smartelijk, het gevoel te hebben, dat ik u
nu heb verloren. Dat verhindert me, U al zonder terug-
houdendheid te feliciteren met de benoeming, die u in
Hornbach hebt gekregen. Wanneer het u nog vrij stond,
naar ons toe te komen, dan zou uw arbeid hier voor de
kerk een veel rijkere vrucht afwerpen. Maar toch waag
ik het toch, al is de situatie zo onzeker en bijna onmoge-
lijk, u te vragen naar Genève te komen.
Vaarwel, hooggeërde man, van harte geëerde broeder!
De vrienden laten u veel keren groeten. De Heere be-
hoede, leide en zegene u en uw vrouw te allen tijde. Om-
dat uw opvolger in Zweibrücken onze vriend is, groet
hem ook van mij!
Genève, 29 augustus 1558.

44. *Bouw en opening van de academie*

Eerst genoemde Mercier heeft zich verontschuldigd. Hij kon
niet komen. Later (1563) schrijft Calvijn hem nòg eens.
Wel weten we dat de bouw van de academie in volle gang
was. Meer dan eens sleepte Calvijn zijn moe en afgemat li-
chaam naar de bouwerij om met blijdschap en dankbaarheid
te constateren, dat alles zeer voorspoedig verliep.
Na een zeer drukke tijd, waarin zeer veel georganiseerd en
geregeld moest worden, brak eindelijk de dag van de officiële
opening van de academie aan: 5 juli 1559!
We hebben het verslag van een ooggetuige: van de secretaris
der stad, Michel Roset. Dat verslag mogen we hier laten vol-
gen:

Op maandag, de vijfde juli 1559, hebben, in gevolge het
besluit, in de Raad genomen, de zeer achtbare syndics,

met verscheidene heren raadslieden en mij, secretaris,
zich naar de kerk van Saint-Pierre begeven, waar de be-
dienaren van Gods Woord, geleerde leraren, scholieren
en wetenschappelijke mensen in groten getale aanwezig
waren.

Nadat men God gebeden had overeenkomstig de chris-
telijke vermaning en verklaring van de eerwaarde Jo-
hannes Calvijn, bedienaar van Gods Woord, zijn vol-
gens het bevel van de bovengemelde heren de wetten, de
orde en besluiten van het college, mèt de vaste formule
van de belijdenis, af te leggen door de scholieren, die in
deze Hogeschool en dit college wensden opgenomen te
worden, alsook de tekst van de eed, die door de rector,
de meesters en de lectoren daarop moet afgelegd wor-
den, luide bekend gemaakt.

Daarna is meegedeeld en bekend gemaakt de verkiezing
van de rector, die overeenkomstig de genoemde wetten
door de leraren geschiedt, en die bekrachtigd wordt door
de zeerachtbare heren syndics en leden van de Raad, de
eerwaarde Theodorus Beza, bedienaar van Gods Woord
en burger van deze stad.

Na deze mededeling heeft de nieuwbenoemde een ver-
manende rede gehouden in het Latijn, en daarmede zijn
ambt met goed gevolg aanvaard.

Toen deze zijn rede had beëindigd, heeft de bovenge-
noemde weleerwaarde Calvijn God, de Bewerker van
dit heil, dankgezegd, en een ieder vermaand, op welke
wijze hij die grote weldaad moest genieten.

En nadat ik tenslotte genoemde zeerachtbare heren heb
bedankt voor hun goede gezindheid, is deze gelukkige
dag beëindigd met dankzegging en gebed van allen aan
God en de Vader, Wiens eer en roem alle dingen dienst-
baar moeten worden gemaakt.

45. *Iets meer over de academie*

Calvijn mogen we wel de vader van de beroemd geworden
Geneefse academie noemen. We kunnen wel zeggen, dat hij
sinds zijn terugkeer in Genève (1542) zeventien jaar lang
naar de openingsdag, 5 juli 1559, heeft uitgezien. Thans als
docent aan deze academie kon hij het Bijbels onderwijs
voortzetten, dat hij jaar op jaar gegeven had voor grote groe-
pen toehoorders in de Saint Pierre, zijn kerk.
Nu waren de studenten verplicht, 's zondags driemaal en
's woensdags eenmaal ter kerk te gaan.

We hebben reeds begrepen, dat hun levensgedrag onder strenge contrôle stond.

De jaloezie van de stad Bern werd steeds heviger, toen men, tegen haar voorspellingen in, moest constateren, dat direkt al 162 studenten werden ingeschreven voor de „schola publica”.

In het sterfjaar van Calvijn telde de onderbouw reeds 1200 leerlingen en de bovenbouw 300 studenten.

Hier studeerden Caspar Olevianus, door Calvijn zijn lieve Olevianus genoemd, Philips van Marnix van St. Aldegonde en zijn broer Jan van Toulouse, Guido de Brès, Jean Taffin en De Villiers, beiden hofpredikers van Prins Willem van Oranje. We noemden enkele bekende namen. Ze zouden te vermeerderen zijn met talloze namen van personen, die op hun beurt steunpilaren zijn geweest voor de verbreiding van de Reformatie in tal van landen.

46. *Nog eens een verzoek aan de academie te komen doceren.* Tot zijn dood toe heeft Calvijn op de bres gestaan voor zijn academie. Dat blijkt wel uit een brief, nogmaals aan de franse hoogleraar in het Hebreeuws te Parijs, die zich in 1558 had verontschuldigd, dat hij niet naar Genève kon komen. In een schrijven van 17 oktober 1563 klopt Calvijn nog eens bij hem aan.

Uw verontschuldiging voldoet me niet. Allereerst, omdat het in feite geen rechte verontschuldiging is. Vervolgens, omdat ik beslist niet op een of andere wijze, zoals u meent, voor mezelf spreek. Tenslotte omdat de noodtoestand, waarin u ons hebt gebracht, bepaald geen verontschuldiging toelaat. (Mercier had toegezegd te komen. K.).

Ik wil met u niet er over twisten, of uw arbeid in Parijs in het algemeen gesproken meer rijke resultaten kan afwerpen. Maar omdat wij in vertrouwen op uw belofte u nu zeker als één der onzen beschouwen, kunnen we ons met recht over u beklagen, wanneer u onze hoop nogmaals teleurstelt en u niet tenminste op een of andere manier het verlies weer goed maakt, dat we nu lijden.

Maar ik ga verder: ik geloof werkelijk, dat uw arbeid hier in Genève van groter nut voor de kerk des Heeren zal zijn.

U lacht misschien daarom. Maar wat u ongelofelijk voorkomt, zullen de feiten als pertinent waar bewijzen.

Metterdaad, onze academie is vandaag de dag een plant-school voor de predikanten, die zich aan de Heere grondig en eerlijk wijden.

Acht u het dan niet van grote betekenis, leerlingen op te leiden, die in korte tijd over geheel Frankrijk verspreid zullen zijn? Zeker, velen zullen misschien slechts elementen van de theologie in zich opnemen. Maar er zijn er ook, die grotere voortgang maken. Er zijn er ook, die niet geheel tot de goed ontwikkelden zullen behoren, maar die toch door hun studie meer geschikt zullen zijn voor hun leerambt. Jongemensen, die leergierig zijn, zullen zeker u naar hier volgen. Want u weet, dat u bestemd bent, de opvolger te worden van Antoine Chevaliers, die thans professor is in de Hebreeuwse taal. Hij heeft zijn ontslag gevraagd; niet omdat zijn werk hier hem tegenstond, of hij het verachtte, maar alléén, omdat hij een sobere erfenis alléén kan aanvaarden, wanneer hij terugkeert naar zijn vaderland. Ik geef toe, het honorarium is klein. Want het bedraagt slechts 200 livres. Daar komt wel bij een heel aardig, ruim huis. Maar u moet ook bedenken, dat de uitgaven hier veel minder zijn dan bij u. De andere leeropdracht is slechts bijkomstig. Ik vermoed, wanneer u verneemt, dat een dubbele last op u zal worden geladen, dat deze u wel zal afschrikken als al te zwaar. Maar daar vergist u zich dan wel in. Ten eerste is in ieder geval de methode, zoals bij ons wordt gedoceerd, het reine spel. Ten tweede ontvangt u bij de buitengewone leeropdracht een assistent, die u de last kan verlichten. Denk dus niet, dat de lieden, die in Genève professoren zijn, of anderszins de kerk dienen, zagezegd in een tredmolen terecht zijn gekomen. We zijn hier niet zo onmenselijk of zulke strenge schoolvossen, dat onze geleerden niet met vreugde Christus zouden kunnen dienen.

Saintravier (een franse Hebreeicus, die Mercier naar Genève had gestuurd om daar les te geven, was slechts nauwelijks twee jaar daar docent geweest en was toen overleden in Genève. K.), die u hierheen hebt gezonden, is hier niet ziek geworden; hij heeft de doodskiem al meegebracht. Zo is hij hier, toen hij nog maar even met zijn werk was begonnen, ineengestort.

Hoe noodzakelijk het werk is, waartoe hij bestemd was, behoef ik u nauwelijks te zeggen. Ik zie werkelijk niet,

waar u uw talenten beter besteden kunt. En dit werk zal u ook persoonlijk ten nutte zijn.

Wanneer u zich laat overreden, zult u bemerken, dat dit alles maar niet alleen louter woorden zijn. Maar de tijd dringt. Heeft u dan ook het voornemen, uw woord te houden, geef ons vóór eind november antwoord. Uzelf zoudt dan zo ongeveer maart hierheen komen.

Wanneer deze keer we in onze hoop worden bedrogen (wat God niet wil!), dan kunt u dat niet voor God rechtvaardigen, en u kunt ook niet bij de mensen uw goede naam behouden, wanneer u ons tenminste niet een plaatsvervanger aanwijst, die zeker nu aan u gelijkwaardig is (hoe zou dat kunnen!), of u dan toch enigszins nabijkomt.

Welke opleiding, welk een oordeelskracht, welk een levensstijl zulk een ambt vereist, weet u zelf goed genoeg. Daarom behoef ik daar niet over te spreken.

Plaats dus voor u iemand in uw plaats, die u van uw woord u losmaakt, of, wat ons nog véél liever zou zijn, kom uzelf bij ons.

U heeft zeker wel mensen, aan wie u uw antwoord zeker kunt toebetrouwen. De Ségur, die u deze brief bezorgt, Chapel en anderen.

Vaarwel, zeer beroemde man en geëerde broeder! De Heere zij steeds met u; Hij houde u gezond en anders kome u met Zijn kracht.

Mijn collega's, in het bijzonder Beza, laten u groeten.

Genève, 17 oktober 1563. Uw
Johannes Calvijn.

47. Toelichting op deze brief.

Tussen de eerste brief aan deze Mercier (die van 16-3-1558) en de brief, die we zoëven lazen (17-10-1563) had deze hoogleraar te Parijs heel wat meegemaakt. Dat moeten we u toch even vertellen.

Mercier had in 1558 beloofd, naar Genève te zullen komen. Hij had echter zijn woord gebroken; was niet gekomen.

Calvijn kreeg bericht, dat Mercier in Parijs door het gepeupel was mishandeld, en zwaar gewond in de Seine was geworpen. Iedereen dacht, dat Mercier was omgekomen.

Maar neen! Op een wonderlijke manier was hij gered. Calvijn had hem kort nadien toch weer geschreven. Een kort briefje. Hij spreekt zijn grote vreugde over deze wonderbare

redding uit. En Calvijn herinnerde Mercier terloops (hij wist niet, of Mercier al weer genezen was) aan diens eertijds gedane belofte: naar Genève te komen.

Heeft de Heere u in wat er nu is gebeurd misschien iets te zeggen? had Calvijn gevraagd.

Blijkbaar had Mercier op dit briefje niets meer van zich laten horen. Maar Calvijn houdt vol. Terwille van zijn academie! Daarvan getuigt de zo juist gelezen brief.

48. De academie geopend in zeer onrustige omstandigheden.

We moeten nu afscheid nemen van de academie. De 5e juli 1559 werd zij plechtig geopend.

In rustige dagen? Voer het gereformeerde, onderwijzende Genève op een kalme zee?

Verre, verre van daar!

Wanneer we in een ander deeltje hopen na te gaan, welke beoefeningen Calvijn heeft gehad met de zo gruwelijk vervolgde christenen in Frankrijk, zullen we zien, dat juist in het stichtingsjaar van de academie, 1559, Philips II van Spanje en de franse koning Hendrik II de vrede hadden gesloten van Chateau-Cambrésis. Bij deze vrede hadden deze beide roomse vorsten plechtig gezworen, de Reformatie met alle macht te zullen bestrijden.

De stad Genève was ten nauwste bij dit bloeddorstig „vredes“-verdrag betrokken, niet alleen, omdat voor de geloofsgenoten in Frankrijk nu, nog meer dan voorheen, het ergste was te vrezen, maar vooral ook, omdat bij dit verdrag was bepaald, dat Frankrijk al de bezittingen, die Frans I in 1536 van de hertog van Savoye had afgenomen, weer terug moest geven. Daardoor kreeg de vroegere heerser van Genève macht en moed om zich te laten gelden. En het stond voor de hertog vast: ik ga ook weer Genève terugbrengen onder mijn heerschappij.

Zo had de opening van de academie, waaraan de Geneefse overheid, de kerk en de burgerij zo hartelijk hadden meegewerkt, plaats temidden van oorlogsgeruchten en oorlogsdreiging.

In feite dreigde het gevaar van een herovering door de hertog van Savoye al vanaf 1557. Die dreiging had wel tengevolge, dat Calvijn optrad als vredestichter in Zwitserland tussen Genève, Bern en Zürich.

Maar nu, in 1559, maakte alles zich op om een mogelijke aanval van Savoye af te slaan. Alle weerbare mannen werden be wapend. Zoveel mogelijk graan werd ingeslagen. En rondom

de stad werden muren en forten gebouwd. Allen werkten daaraan mede.

49. *Calvijn's brief, waarin hij zich zorgen maakt over Genève.*

In een brief aan een gevangen geloofsgenoot in Frankrijk schrijft Calvijn op 13 november 1559:

Weliswaar zeg ik, dat het uur (der verdrukking) nog ver van ons ligt, maar toch niet al te ver; het zal niet zo lang meer duren. Want voorzover men het beoordelen kan, komt de beurt nu spoedig aan ons. Daarom moeten wij met elkaar leren, op te zien, naar de hemel en niet moe te worden, tot dat wij onze loop voleindigd hebben.

50. *Jaren aaneen in Genève bedreigd. Mét de kerk!*

Calvijn hield in die dagen in de Sint-Servaeskerk een indrukwekkende preek over Psalm 46.: Een vaste burcht is onze God.

En op de wallen waren, Calvijn voorop, geleerden, predikanten en andere aanzienlijken naast het volk opgewekt aan het werk om de oprukkende vijand het hoofd te bieden.

Nog vele jaren, ook na de dood van Calvijn in 1564, zou de dreiging van Savoye, dat Genève, het koste wat het koste, in haar macht wilde hebben en weer terug wilde brengen onder heerschappij van de paus, voortduren. Jaren aaneen stonden professoren en studenten vooraan in de verdediging van hun stad. De hertog van Savoye heeft getracht, de stad uit te hongeren. De pest brak uit in de stad. In 1586 was er geen geld meer om de college's voortgang te doen vinden. De bevolking offerde, wat ze kon, om de academie in stand te houden. De hele stad vocht voor het behoud van de nalatenschap van haar geliefde en zo invloedrijke leermeester Calvijn.

51. *De academie, een rijke zegen.*

De basis van dit alles was de vreze Gods, gepaard gaande aan een zeer strenge tucht.

Toch behield onder dit alles Genève met haar academie haar sterke aantrekkingskracht. Uit geheel Europa stromen studenten toe. En naar Calvijn's academie worden straks dergelijke hogescholen gesticht in Frankrijk, Duitsland, Nederland (Leiden in 1574) en Schotland, alle gegrond op het heilig Woord van God en op de belijdenis van de door Calvijn geschreven en verdedigde belijdenis-geschriften.

De laatste 30 jaren van de 16e eeuw (1570-1600) heeft met name Theodorus Beza de academie met vaste hand bestuurd. Door des Heeren machtige hand hield de academie in weerwil van alle oorlogsdreiging, honger en pest, stand.

52. *Calvijn's preken.*

We mogen in dit deel Calvijn's levenswerk, belicht vanuit zijn brieven, nagaan. Het betreft thans zijn levenswerk, speciaal in Genève, van 1555 tot zijn sterven in het jaar 1564.

Dat levenswerk bestond wel in de eerste plaats in de prediking, waartoe de Heere Calvijn had geroepen. Die prediking heeft de Heere rijk gezegend. Van 1542 tot zijn sterven preekte Calvijn gemiddeld per jaar tweehonderd keer in Genève en hij hield daar een kleine tweehonderd Bijbellesingen.

Calvijn preekte uit zijn hoofd. Een franse vluchteling, Denis Raguener, had zich bekwaamd als snelschrijver. Meer dan tweeduizend preken tekende hij tijdens de kerkdiensten nauwkeurig op en werkte ze thuis uit. Hij werd door de diakonie daarvoor betaald uit de kas voor hulpverlening aan arme vluchtelingen.

Van deze preken zijn er tijdens het leven van Calvijn, of kort daarna, zeer vele gedrukt. In handschrift bestaan er nog zeventienhonderd. Duizenden zijn er echter verloren gegaan, doordat in 1805 de bibliotheek te Genève is opgeruimd. Voor oud-papier verkocht!

53. *Het contact met Farel verbroken.*

We nemen nu de draad van Calvijn's levenswerk, belicht vanuit zijn brieven weer op en lezen deze samen, voorzover ze betrekking hebben op zijn levenswerk in Genève. Dan moeten we eerst een brief opnemen, geschreven aan Calvijn's vriend Farel.

Reeds meer dan twintig jaar hebben ze samen lief en leed gedeeld. De vrij regelmatige briefwisseling tussen beiden getuigt van een warme vriendschap. Maar daar is een abrupt einde aan gekomen. Nog eenmaal vóór zijn sterven neemt Calvijn de pen weer op. De oorzaak van deze verwijdering is gelegen in het feit, dat Farel op negenenzestigjarige leeftijd heeft besloten, te gaan trouwen met Marie Torel, de dochter van zijn huishoudster, die weduwe was, en afkomstig uit het franse Rouan. (Farel was ongetrouwd gebleven)

Wel had Farel, die naar Genève was gereisd, deze zaak met Calvijn besproken.

Op dit gesprek volgt dan de brief van 12 september 1558.

Omdat ik u toch reeds mondeling heb gezegd, dat ik niet aanwezig zal zijn bij uw huwelijk of verloving, daar dat niet mogelijk is en mij ook niet nuttig voorkomt, vraag ik mij verwonderd af, wat de hernieuwde uitnodiging betekent.

Hoe graag ik op uw wensen inga, het kan niet; om velerlei redenen. U weet mijn collega Macard is nog niet terug; mijn collega Raymond en een andere collega liggen ziek te bed. We kunnen nauwelijks de lasten, die ons ambt meebrengt, dragen. Ik zou werkelijk niet weg kunnen, zonder dat enige prediken zouden uitvallen.

De Raad zal mij onder zulke omstandigheden geen langer verlof toestaan. Dat ik overigens bereid ben, op reis te gaan en u geen onrecht wil aandoen, weet u genoegzaam. Maar nu nog alles in het reine is, zou mijn komst bij u kwaadwillige lieden direkt aanleiding geven tot kwaadsprekerij. Ik geloof, dat u niet verstandig doet, mij hierbij te roepen. Van mij zou het ondoordacht zijn, u te volgen.

Had toch mijn raad maar opgevolgd en had u maar tegelijk na uw terugkeer uit Genève in Neuschâtel de verloving zo spoedig mogelijk bekend gemaakt! Door het uitstellen daarvan heeft u zonder twijfel aan heel veel stiekem geklets stof geboden, aan een roddel, dat nadien nog frank en vrij zal losbreken. Want wanneer u denkt, dat deze zaak nog geheel onbekend is, vergist u zich zeer. U moest weten, dat velen, die tegenover u hierover zwijgen, in het geheim daarover fluisteren.

Ik heb, toen ik dacht, dat de zaak afgehandeld was, tegen mijn collega's gezegd, dat ze, wat ze daarover horen zeggen, rustig moeten terugbrengen tot zijn juiste proporties en ik heb hen gevraagd, zelf het niet verder te vertellen, wat ze hieromtrent vernemen.

54. Calvijn schrijft aan collega's van Farel.

De door Farel geheim gehouden verloving met Marie, die nog geen twintig was, verwekte in Neuchâtel, waar dominee Farel reeds twintig jaar predikant was, zo'n enorme ergernis, dat Farel's collega's eisten, dat hij deze verloving ongedaan zou maken en dat tegen Farel tuchtmaatregelen zouden worden ondernomen. Een verloving van Farel stond bij hen op één lijn met het huwelijk.

Veertien dagen na de voorgaande brief schrijft Calvijn aan de predikanten van Neuchâtel de volgende brief:

Zeer geliefde broeders,

Ik verkeer in zo'n grote ontsteltenis, dat ik niet weet, hoe ik moet beginnen, wanneer ik u schrijf. Werkelijk, onze arme broeder Willem handelde deze keer zo ondoordacht, dat we ons allen voor hem en met hem moeten schamen. Maar naar mijn opvattingen kan men dit niet zó ongedaan maken, als men dat van plan is te doen. Want omdat er geen wet is, die zo'n huwelijk verhindert, weet ik niet, of het wel geoorloofd is, het te verbreken, wanneer het eenmaal gesloten is. Dat zou nog meer ergernis verwekken.

Ging het hier over een of ander privépersoon, dan zou dat misschien eerder het geval kunnen zijn. Hier echter, alle kwaadwilligen zouden zeggen en alle eenvoudige mensen zouden denken, dat de predikanten een wet voor zichzelf willen hebben en dat ze terwille van hun stand de meeste vaste band ter wereld zouden kunnen breken. Of niet soms?

Want, hoewel u het heel anders beoogt, zou men toch kunnen concluderen, dat u een voorrecht boven anderen bezit en dat u niet onderworpen bent aan de normale wet en het geldende recht.

Ware men bijtijds op de hoogte geweest van Farel's handelwijze, dan had men zijn onzinnig voornemen moeten beletten als van iemand, die zijn verstand heeft verloren. Nu hij echter met alles, wat er nog meer aan de hand is, zich in zo'n affaire heeft gestort, dat men hem niet eens meer uit zijn val weer oprichten kan, moet u toch wel heel serieus overwegen, of er middelen zijn om een reeds gesloten huwelijk van nul en gener waarde te achten.

Zegt men, dat zo'n huwelijksbelofte tegen alle eerbare orde der natuur indruist, en dat zij daarom niet gestand gedaan moet worden gedaan, dan moet u toch wel even bedenken, of deze fout niet te verdragen is, zoals vele andere, die men niet kan veranderen.

Nog geen half jaar geleden zou onze arme broeder heel dapper hebben gezegd, dat men iemand als kinds moest arresteren, die op zo'n hoge leeftijd zo'n jong meisje wilde nemen. Nu echter, nu de zaak heeft plaatsgevonden, is het niet eenvoudig, haar weer geheel en al te verstoren.

Omdat ik van mening ben, dat hij zich niet meer kan vrij maken, ben ik ook van oordeel, dat we geen middel hebben om dat te doen, en heb ik hem dan ook van mijn kant gezegd, dat hij er beter aan doet, snel te handelen, dan door treuzelen nog meer geroddel te laten opkomen.

Was er aan de een of andere manier sprake van bedrog of verlaterij, dan zou dat goed en gemakkelijk te verhelpen zijn. Maar hier is het enige euvel de ongelijkheid in leeftijd. Ik houd dan ook deze daad voor een ongeneeslijke ziekte, die door alle medische behandeling alleen maar verscherpt en verergerd zal worden. Daarom heb ik, nadat ik mij over zijn gedrag scherp en bitter had beklagd, dit hem ook te kennen gegeven. Meer wilde ik niet zeggen, om hem niet totaal in vertwijfeling te storten. Ik ben er werkelijk heel bevreesd voor, dat dit wel eens zijn dood kon zijn, wanneer ik me de gevolgen indenk, die het kon hebben.

Had hij toch maar naar mijn raad geluisterd en zich niet op deze wijze vervreemd van Neuchâtel, dan had men een zachter en meer gematigde houding tegenover hem aangenomen. Nu echter is zijn afwezigheid de reden, dat men veel meer grof en hevig tegen hem is opgetreden. Zodoende doet hij mij dubbel verdriet aan.

Maar ik ben ook geheel verward, te meer, omdat hij zelf zich schijnt te willen onttrekken aan iedere vorm van hulp. In elk geval kan ik het niet laten, u te vragen, u steeds in herinnering te brengen, hoe hij meer dan zeven en dertig jaren lang zich zeer trouw heeft gegeven om de Heere te dienen en de kerk te stichten, en welk een zegen zijn arbeid heeft afgeworpen, alsook met welk een ijver hij steeds heeft gearbeid, ja, hoeveel goeds u reeds van hem hebt ervaren. Dat moge u toch tot enige mildheid stemmen; niet zo, dat u aan het kwaad uw goedkeuring hecht, maar toch, dat u niet naar uiterste strengheid grijpt.

Maar het ligt niet aan mij, u voorschriften voor te leggen. Daarom wil ik God bidden, dat Hij u moge leiden in verstand en tact, opdat de ergernis, zo het maar even kan, gestild worde en toch niet de arme broeder van droefenis omkome.

Ik vraag u, mij de genadige heren van Neuchâtel te bevelen in toegenegenheid, aan wie ik in het bijzonder schrijf. Want ik ben verstomd van verbazing.

Intussen bid ik nogmaals onze lieve God en Vader, dat

Hij u moge behoeden, U rijk moge doen zijn in alle goed en sterke in alle deugd, opdat Zijn Naam te allen tijde verheerlijkt worde onder u.

Genève, 26 september 1558.

Uw toegenegen broeder,
Johannes Calvijn.

55. *Afscheid van Farel.*

Het is wel heel verdrietig, dat op deze wijze twee vrienden, beiden werkzaam in het gezegende werk der Reformatie, uit elkaar gaan. Zoals we reeds zeiden, totdat Farel, wanneer hij verneemt, dat Calvijn gaat sterven, naar Genève snelt en alles tussen hen weer goed wordt in het gezicht der eeuwigheid. Farel had zich in het geheim met zijn Marie verloofd, was met haar getrouwd. Ze hebben na zes jaar een zoontje gekregen, dat echter spoedig na zijn geboorte is overleden.

Hoe Farel's positie verder in Neuchâtel is geweest, weten we niet.

Wel weten we, dat hij enkele keren naar Frankrijk is gereisd en daar heeft gepreekt. Ook, dat hij, teruggekeerd in Neuchâtel, heel veel innerlijke aanvechtingen heeft te verduren gehad.

Op 13 september 1565, een jaar na zijn vriend Calvijn, is Farel overleden. Hij was een moedig strijder voor het Woord der waarheid; een praktisch christen. Zijn optreden vertoonde vaak meer vuur, dan zijn vrienden wel wensten.

56. *Ook Melanchton op de hoogte gesteld van de gevaren die Genève bedreigen.*

Zoals we reeds eerder schreven, de academie werd op 5 juli 1559 geopend onder oorlogsdreiging.

Op 8 april 1559 hadden de spaanse koning Philips II en de franse koning Hendrik II de vrede van Château-Cambresis gesloten en in grote eensgezindheid besloten, de Reformatie met wortel en tak uit te roeien. Op twee dagmarsen afstands bevonden zich de legers van de Spanjaarden, verbonden met het leger van de hertog van Savoye.

Over deze gevaarlijke situatie voor het stadstaatje Genève schrijft Calvijn reeds op 19 november 1558 aan Melanchton het volgende:

Intussen - opdat u ook de gevaren kent waaronder ik leef - het is de algemene gedachte, dat, wanneer tussen beide koningen vrede gesloten wordt, de ganse woede zich te-

gen ons zal keren, zodat met ons bloed de verzoening tussen beiden zal bezegeld worden. Daarbij moet u wel bedenken, dat Genève qua afstand en natuurlijke ligging niet beter beschermd is als wanneer we in het open veld vechten moesten. Het gebied van Philips II is slechts twee dagreizen van onze poorten verwijderd. En de franse koning ligt met zijn leger nog dichterbij. Zijn troepen kunnen in een half uur onze stad bereiken. Daaruit kunt u wel opmaken, dat we niet alleen vrezen moeten, verdreven te worden, maar dat ons ook een gruwelijke dood bedreigt. Want tegenover het Evangelie kent hun fanatisme geen grenzen.

Calvijn gaat in deze brief zeer uitvoerig in op zijn kwalen, waaraan hij al zeker twaalf jaar leed. We hopen, hier straks op terug te komen.

Tevens troost Calvijn Melancton, die nu 61 jaar oud is en van zijn en Luthers leerlingen, geschoold in Wittenberg, heel veel verdriet heeft. Het is waarschijnlijk de laatste brief geweest, die Calvijn aan Melancton heeft geschreven. Want op 19 april 1560 is Melancton overleden.

57. Hoe dacht Melancton over Calvijn's leer m.b.t. het Heilig Avondmaal?

De correspondentie tussen beiden heeft altijd weer tot hoofdinhoud de onderscheiden leer van Luther en Calvijn rondom het Heilig Avondmaal. Melancton was diep in zijn hart gewonnen voor de opvatting van Calvijn, maar durfde hier nooit openlijk voor uit te komen. Aan Bullinger in Zürich schrijft Calvijn na Melanctons sterven, dat deze het met Calvijn in dit opzicht geheel eens was. Redenen, waarom Bullinger, de opvolger van Zwingli, aan Calvijn vraagt, hem de brieven van Melancton, die hierover handelen, ter inzage te willen geven. Calvijn antwoordt Bullinger in een brief van 4 december 1560 het volgende:

Drie redenen verhinderen mij, U, zoals u wenst, de brieven van Melancton te sturen, waarin hij openlijk zijn overeenstemming verklaart met ons. Ten eerste zijn het er niet zo vele en ze zijn zo geschreven, dat u zelf zoudt ontdekken, dat hij mij dingen heeft toebetrouwd, die dezulken, die niet tot ons beider vrienden behoren, aanleiding zouden geven tot spotternij, terwijl anderen met de

zaak, waarom het gaat, niet vertrouwd zijn en haar nauwelijks zouden begrijpen.

Verder moet men toch ook voor de doden verantwoording dragen. Zijn goede naam zou door wat hij aan mij heeft geschreven, wel eens tekort gedaan kunnen worden.

Tenslotte zijn daar ook dingen bij, die, als ze gepubliceerd zouden worden, weliswaar voor mij eervol zouden zijn, maar juist dat zou aanleiding kunnen geven tot geschimp van de zijde van Flacius en de zijnen.

(Flacius was een fel tegenstander van Calvijn en Melancton. K.).

Daar komt nog bij, dat ik, toen ik uw brief ontving, reeds met de helft van een geschrift gereed ben, waarin ik Heszhus antwoord op zijn smaadredenen, die een steen zouden irriteren. (In deze brief haalt Calvijn het een en ander aan uit Melancton's brieven. De professor heeft De Paltz na het overlijden van de vrome keurvorst Frederik III „gereinigd” van alles wat aan Calvijn's leer herinnerde. K.).

58. Calvijn neemt het voor Melancton op na diens dood.

Steeds weer heeft Calvijn Melancton na zijn dood verdeigd. Wanneer er in Zwitserland over Melancton valse geruchten (na diens dood!) in omloop zijn, grijpt Calvijn zijn pen en schrijft hij aan een collega te St. Gallon (4 september 1561).

Ik had u niet voor zo lichtgelovig gehouden, dat u Melancton kon verdenken van zo'n smadelijk gedrag. Want, geheel afgezien van de tegenzin tegen deze leer, had hij iets kunnen doen, dat meer smakelijk was, dan zogezegd plezier en genoegen te hebben in het goedkeuren van wat hij vier en twintig jaar lang veracht heeft? De tijdsomstandigheden alleen al zouden de dwaasheid van dit geklets reeds meer dan voldoende kunnen bewijzen. Men zegt, dat Melancton deze klaagliederen kort voor zijn dood heeft aangeheven, en toch heeft hij juist toen meer vrijmoedig dan in zijn hele leven ons geloof beleiden en vrijmoedig al het gefantaseer van de alomtegenwoordigheid van het lichaam van Christus afgewezen. Ik verwonder me er niet over, dat men over de doden de meest valse geruchten uitstrooit en mateloos overdrijft.

Zelfs dienaren des Woords doen daaraan mee, zoals u bekend kan zijn.

59. *Dat doet Calvijn ook in een brief aan de keurvorst van de Paltz, Frederik III.*

Aan Frederik III te Heidelberg, die van harte de leer van de belijdenis en de catechismus van Genève was toegedaan, schreef Calvijn in 1563 (23 juli) een indrukwekkende brief, waarin hij openhartig iets mededeelt over de controverse tussen hem en zijn lutherse tegenpartijders, die hij wel Luther's „apen” noemde. Deze „apen” gingen zelfs zo ver, dat ze beweerden, dat goddelozen aan het lichaam en bloed van Christus in het avondmaal niet minder deel hebben dan de meest getrouwe vereerders van God.

Dan vervolgt Calvijn:

Getrouw en onomwonden heb ik nu aangetoond, waarom thans juist zij met ons overhoop liggen, die zich er op beroemen, leerlingen van Luther te zijn. Dat is de reden, waarom zij ook Philippus Melancton, een man, die eeuwig roem waard is vanwege zijn onvergetelijke beheersing van de goede wetenschap, vanwege zijn grote vroomheid en andere deugden, een man, die zij vroeger hun meester noemden, nu, nu hij dood is, met ontzettende verwensing overladen.

We konden het niet nalaten, u te laten lezen, hoe Calvijn over Melancton dacht en hoe hij deze medewerker van Luther, ook na zijn sterven, heeft verdedigd en geeërd.

60. *Een gevaarlijke samenzwering tegen de roomse partij in Frankrijk.*

Hoewel Calvijn, samen met de kerkeraad en de burgerlijke overheid, in Genève nu (na 1555) de zaak goed in handen heeft en er, zowel in het stadsleven als in het kerkelijk leven rust is, dreigt toch altijd weer het gevaar, dat satan door zijn handlangers het werk der Reformatie tracht te verstoren. In Lausanne, waar, zoals we weten, Viret en Beza verbannen waren, vertoefde al jaren een franse edelman, de Heer De Roqnac. In 1560 kwam deze duistere figuur, samen met zijn schoonzoon, naar Genève. Terwijl Calvijn dag aan dag bezig was om op allerhande wijze zijn geloofsgenoten in Frankrijk, die na de vrede tussen Hendrik II, de franse koning en de Spaanse vorst Philips II hevig vervolgd werden, te hulp te ko-

men, wierpen De Roqnac en zijn schoonzoon zich in Genève op als de leiders van de vervolgte Hugenoten. En ze zagen in Genève kans, heel veel mensen achter zich te krijgen met de bedoeling om Calvijn's werkzaamheden (en enorm grote invloed) op de gang van zaken in Frankrijk te dwarsbomen. Een nieuwe vorm van verheksing noemt Calvijn, die deze samenzwering tegen hem en de zaak der Reformatie ontdekte, dit satanische plan. Toen het in Frankrijk tot bloedige vervolging kwam, zou de schuld van Calvijn daarvan zijn!!! Calvijn schrijft hierover op 11 mei 1560 aan Bullinger te Zürich het volgende:

Zonder aarzelen heeft u de schuld, die men op ons laadde, als zouden wij de hand hebben gehad in de gruwelijke onrust in Frankrijk, gepoogd van ons af te wentelen. (Daar hadden de Hugenoten in het geheim een samenzwering georganiseerd tegen de leiders van de roomse partij. Die samenzwering werd ontdekt en in bloed gesmoord. K.)

Er kwam bij mij een mens, die zich er op beroemde, tot leider van de geloofsgenoten in Frankrijk te zijn gekozen.

Ik wees hem er onmiddellijk op, dat ik zo'n snoeverij ver van mij wierp en gaf hem duidelijk te kennen, dat ik elke vorm van samenzwering onder de fransen als ijzingwekkend verre van mij wierp.

De volgende dag probeerde deze hongerlijder, die van alle kanten zijn buit bij elkaar schrapen wilde, een rijke vriend in zijn netten te vangen. Hij probeerde van hem een bijdrage los te krijgen, een grote som gelds, zogenaamd om de Hugenoten te steunen in hun verzet tegen de roomse partij in Frankrijk. Op onbeschaamde wijze stelde hij het leugenachtig zó voor, alsof ik zo'n samenzwering beslist niet veroordeelde. Hij zei, dat hij dit niet in het openbaar wilde zeggen, om mij niet gehaat te maken.

Toen ik daarvan hoorde, riep ik in mijn ontsteltenis direct mijn collega's bij elkaar en distantiëerde ik mij heel scherp van deze ijdele en leugenachtige zwetserij. Tegenover anderen had hij (de schoonzoon van de rijke edelman uit Lausanne K.) gezegd, dat hij in Parijs gemerkt had, dat ik van hun samenzweringsplannen niets wilde weten.

Ofschoon men nu overal wist, dat deze man mij zeer ver-

dacht voorkwam, zag hij toch kans, veel vrienden, vooral omdat hij hier uit de omgeving komt (Lausanne), te winnen voor zijn plannen, vooral omdat hij vleidend en verleidend te werk ging.

Zo gebeurde het, dat hij in drie dagen tijds heel Genève aanstak. Velen, zowel adellijken, als burgers en handwerklieden, kwamen in het geheim samen om zich te beraden op hulp aan de Fransen.

Toch kwam mij het gerucht daarover ter ore.

Ik heb toen in het openbaar en ook privé er geen geheim van gemaakt, dat ik fel tegen deze samenzwering was. En toen dat niets baatte, heb ik mij er over beklagd, dat wij zó weinig aanzien hadden en dat men in zulk een hoogst ernstige zaak onze raad blijkbaar verachtte.

Honderd keer heb ik gezegd, dat dit een nieuw soort betoverij was.

De bedroevende gevolgen van de thans uitgevoerde samenzwering (bekend als de samenzwering van Amboise. K.) heb ik voorspeld. Velen hebben er nu spijt van, dat ze hieraan hebben meegewerkt; nu het te laat is.

Ik verzoek u vanwege uw vriendelijkheid en onze wederzijdse vriendschap heel rustig voort te gaan met onze verontschuldiging in deze zaak.

61. Iets over de samenzwering van jonge Hugonoten te Amboise.

U begrijpt de toedracht van deze zaak. Een aantal jonge Hugonoten hebben in het geheim een samenzwering op touw gezet tegen de roomse overheersing. De „hongerlijder”, die Calvijn hier noemt, schoonzoon van de adellijke heer De Roqnac, al jaren woonachtig in Lausanne, weet van deze plannen af; beweert, dat hij de leider is geworden van de verdrukke geloofsgenoten. Hij is bezig in Genève met misbruiking van Calvijn's naam, gelden in te zamelen.

Inmiddels is deze samenzwering ontdekt en heeft honderden protestanten het leven gekost.

Het gevaar bestaat, dat nu ook Calvijn er van wordt verdacht, hierin de hand te hebben gehad en ook deel heeft genomen aan het wervingsschandaal in Genève.

Calvijn acht het van groot belang, dat de invloedrijke Zürichse predikant Bullinger precies weet, hoe gevaarlijk deze zaak is voor de voortgang der Reformatie in Zwitserland en in Frankrijk.

62. Een brief hierover aan Blaurer.

Aan zijn collega Blaurer, ook in Zwitserland, schrijft Calvijn over deze gevaarlijke en precaire zaak. Deze brief is gedateerd 18 mei 1560.

Na de samenzwering van de protestanten in Frankrijk tegen de roomse partij rond de franse koning, breiden daar de vervolgingen zich uit. Het gevaar bestaat, dat, met name door de schandalige oplichterij door de familie De Roqnac, gepleegd in Genève, deze stad wordt gezien als de haard van het verzet der protestanten in Frankrijk.

Ons en de stad Genève dreigt het gevaar van strafmaatregelen in het bijzonder. Want ze zijn van gedachte, dat hier in Genève alle onrust op touw wordt gezet. Beter gezegd om een voorwendsel te hebben, gaan ze van deze veronderstelling uit.

De hele maand dachten mijn burens (Bern K.), dat het nu met ons gedaan was. Maar ze zullen me niet zover krijgen, dat ik ook ga vrezzen. Ik zie geen reden om bang te zijn. Wanneer er grotere gevaren dreigen, dan willen we in vertrouwen op des Heeren bescherming rustig afwachten, wat er geschiedt. Wat er ook geschiedt, de Vader in de hemel zal het tot ons bestwil wenden. Ook zal misschien het welzijn van de gehele kerk de Heere bewegen, Zich over ons te erbarmen.

Vergeef me, dat ik niet eigenhandig schrijf, maar vanaf mijn bed dikteer. Ik moet gewoonlijk de halve dag liggen om althans enkele uren te hebben, waarin ik me wat beter gevoel.

Vaarwel, edele man en van harte geëerde broeder! De Heere zij steeds met u. Hij leide u en zegene uw vrome arbeid. Viret, Beza en mijn andere collega's laten u menigmaal groeten.

Genève, 28 mei 1540.

In waarheid de uwe.
Johannes Calvijn.

63. Hechte band. Ook met Caspar Olevianus.

Het zal u opvallen, hoe Calvijn, juist in dagen van verdrukking en aanvechting, er behoefte aan heeft, zijn hart ook uit te storten voor zijn collega's, met wie hij door de band der liefde en des Geestes zich zo nauw verbonden weet. Ambrosius Blaurer is één van hen.

Het zou de moeite waard zijn, met deze reformator van Con-

stanz en met zijn Godvrezende broer nader kennis te maken; mannen, die heel veel hebben moeten lijden voor de naam en de eer des Heeren.

Ambrosius Blaurer is kort na Calvijn op 72-jarige leeftijd overleden.

Zo is er een bijzonder hechte band geweest tussen Calvijn en (zoals Caspar Olevianus graag noemt) zijn beste Casper.

Olevianus, afkomstig uit Trier, was tijdens zijn studie in de rechten in Frankrijk krachtdadig tot bekering gekomen. Hij was in Genève gaan studeren en daarna had hij de kleine protestantse gemeente in zijn geboortestad Trier gediend. De bisschop van Trier echter verdruchte met geweld deze gemeente. Olevianus werd verbannen. Dan benoemt Frederik III, de Vrome hem (en Zacharias Ursinus) tot professor aan de universiteit te Heidelberg.

Vrijwel direct na zijn benoeming schrijft Olevianus aan Calvijn om een ontwerp voor een kerkenorde, die hij in overleg met de keurvorst in De Paltz wil invoeren.

Het is bijzonder leerzaam te lezen, wat Calvijn op 25 november 1560 daaromtrent heeft geschreven. Ook voor ons kerkelijk leven in deze tijd.

Hoe zwaar het ambt is, waartoe u thans wordt geroepen, zie ik. (Olevianus is nu 24 jaar oud! K.) Toch moet ik u het resultaat en ook de noodzaak van uw arbeid om nu energiek verder te gaan werken op het hart binden. En als verdere drang daartoe dient de trots van de tegenstanders, die alles in verwarring willen brengen.

Het verheugt me, dat er enige hoop aanwezig is, in De Paltz de kerkelijke tucht te kunnen invoeren. Wanneer u daarbij onze huidige kerkenorde van Genève ten nutte kan zijn, zal ik heel graag deze in haar hoofdzaken samenvatten.

De predikanten worden door ons college gekozen. Aan de kandidaten, die wij daartoe hebben uitgekozen, wordt een Schriftuurplaats gegeven. Aan de hand van een exegetische daarvan kunnen ze een proeve van bekwaamheid afleggen. Dan worden ze onderzocht op de hoofdpunten van de leer. En tenslotte moeten ze, zowel voor ons als voor de gemeente, preken. Daarbij zijn twee leden van de Raad aanwezig.

Wanneer hun toerusting voldoende wordt bevonden, doen wij een voorstel aan de Raad onder overlegging van een getuigenis. Het staat in zijn macht, deze af te wijzen,

wanneer deze Raad iets voor ondeugelijk houdt.

Worden ze aangenomen (wat tot nog toe steeds het geval was), dan worden hun namen bekend gemaakt, zodat, wanneer iemand een of ander misdrijf op zijn geweten heeft, dit binnen acht dagen aangegeven moet worden. Wiens keuze door algemene toestemming wordt goedgekeurd, wordt dan Gode en de gemeente aanbevolen.

De kinderen worden slechts in een openbare dienst der prediking gedoopt. Het is immers ongerijmd, dat de plechtige opname in de gemeente slechts door een paar getuigen geschiedt.

De vaders moeten, wanneer ze niet een dringende reden hebben, daarbij aanwezig zijn, om met de peetouders op de doopvragen te antwoorden.

Als peetouders worden alleen toegelaten degenen, die met ons van gelijke belijdenis zijn. Ook degenen, die onder censuur gesteld zijn, worden van deze eer uitgesloten.

Tot het Heilig Avondmaal mag niemand komen, die niet zijn geloof heeft beleden. Daarom worden er jaarlijks vier onderzoekingen gehouden, waarin de kinderen vragen worden gesteld en waarin de voortgang van ieder persoonlijk wordt vastgesteld. Want wanneer ze ook iedere zondag in het catechisatieuur beginnen in zekere zin een getuigenis af te leggen, dan mogen ze toch niet tot het Avondmaal komen, tot bekend is, dat ze naar het oordeel van de predikant voldoende ver zijn gevorderd in de hoofdinhoud van het geloof.

Wat de volwassenen betreft, jaarlijks wordt in ieder gezin een onderzoek ingesteld. We verdelen de wijken onder elkaar. De afzonderlijke wijken worden op de rij af bezocht.

De predikant wordt begeleid door een ouderling. Daarbij worden dan de nieuwgekomenen ook onderzocht. Degenen, die reeds belijdenis hebben gedaan, behoeven niet telkens onderzocht te worden; alleen wordt onderzocht of in het gezin alles ordelijk en vredig toegaat, of er ruzie is met de burens, of er sprake is van dronkenschap, of ze niet lui en traag zijn in het bezoeken van de predikdiensten.

De tucht op de zeden wordt als volgt gehandhaafd. Ieder jaar worden twaalf ouderlingen gekozen, namelijk twee uit de kleine Raad (der Stad), de overigen uit de Raad

van de tweehonderd, onverschillig of het oud-ingezeten zijn of nieuw ingekomen burgers.

Wie recht en trouw zijn ambt waarneemt, wordt na een periode van één jaar niet ontslagen, dan alleen wanneer hij eventueel door een ander staatsambt in beslag genomen wordt.

Vóór verkiezing worden de namen van de kandidaten bekend gemaakt, zodat, wanneer iemand een kandidaat kent, die dit ambt onwaardig is, dit bijtijds gemeld kan worden.

Voor de kerkeraad wordt iemand alleen voorgeleid, wanneer hiervoor onder de leden van de kerkeraad volledige overeenstemming bestaat. Daarbij wordt aan ieder lid gevraagd, of hij wat naar voren te brengen heeft. Er wordt niemand voor de kerkeraad geroepen, die niet vooraf na een persoonlijke vermaning zich ongehoorzaam heeft betoond en zodoende aan de gemeente een slecht voorbeeld heeft gegeven.

Er valt hier te denken aan vloekers, dronkaards, hoereers, twiststokers en vechtersbazen, twisters en onruststokers, dansers, lieden, die de ronde dans leiden en dergelijke lieden. Wie slechts in lichte mate heeft overtreden, wordt met vriendelijke woorden terechtgewezen en vrijgelaten.

Bij ernstiger zonden is de berisping strenger. De predikant doet ze dan namelijk in de ban, zij het ook voor korte tijd. Zodoende worden ze van het Avondmaal uitgesloten, tot ze om vergiffenis smeken en door dezelfde predikant weer met de gemeente verzoend worden.

Veracht iemand in verharding de macht van de kerk en laat hij gedurende één jaar niet zijn eigennigheid varen, dan wordt hij door de Raad der stad voor een jaar uitgewezen.

Gedraagt iemand zich bijzonder slecht, dan neemt de Raad de zaak over en bepaalt de straf.

Wie, om zijn leven te redden, naar de papisten gaat, de Evangelische leer afzweert en de mis bijwoont, wordt gesommeerd, voor de gemeente te verschijnen. De predikant legt dan van de kansel de zaak open en eerlijk uit. Dan werpt de persoon, die met de ban getroffen wordt, zich op de knieën en bidt deemoedig om vergeving.

De bevoegdheden van de kerkeraad (consistorium) zijn slechts van dien aard, dat de staatkundige, rechterlijke

macht in haar uitoefening daardoor niet gehinderd wordt.

Opdat het volk niet over mateloze gestrengheid kan klagen, vallen niet alleen de predikanten onder dezelfde straffen, maar ieder misdrijf, dat de ban waardig is, houdt tevens de afzetting in.

Deze samenvatting acht ik voldoende. U kunt daarin de vormgeving van de kerkelijke tucht terugvinden, die ik u intussen niet kan voorschrijven. Wat u in uw situatie voor nuttig houdt, breng dat op bescheiden wijze naar voren, opdat de goede, verstandige mannen, voor wie het niet moeilijk valt, zich te laten vermanen, zelf kunnen besluiten, wat het beste is.

64. *Nog een schrijven aan Olevianus.*

Olevianus heeft vanuit Heidelberg voortdurend zijn leermeester Calvijn om adviezen gevraagd bij de invoering van de reformatie in De Paltz.

We kunnen op hetgeen Calvijn telkens met grote betrokkenheid en trouw antwoordt, niet ingaan. Dan zouden we te uitvoerig worden.

We citeren slechts het volgende uit een brief van 27 oktober 1562:

In ieder geval is, hoe dan ook, het nodig, er op aan te dringen, dat er toch een bepaalde kerkelijke tucht tot stand komt. Dat werk is moeilijk en verdrietig, dat geef ik toe, ja, ik zeg zelfs, het maakt gehaat. Maar wanneer Christus uw Leidsman mag zijn, zal het mogen gelukken. Heeft u met juristen te maken, weet dan, dat dit menselijk ras bijna overal de knechten van Christus tegenwerkt. Want ze menen, dat ze hun status niet waar kunnen maken, wanneer de kerkelijke macht krachtig is.

Maar ga standvastig verder. Het zal des te meer licht vallen, wanneer u niet alleen trouwe, maar ook dappere en energieke helpers hebt gevonden.

In een brief van 1 december 1563 gaat Calvijn uitvoerig in op een vraag, die in Heidelberg niet zo gemakkelijk lag, namelijk of het noodzakelijk en geoorloofd is, het Avondmaal te bedienen in het gezin, waar een zieke niet meer met de gemeente het Nachtmaal des Heeren kan houden.

In Heidelberg is dit (blijkens de kerkenorde, die we konden raadplegen) wel de gewoonte geworden. Zowel Calvijn als

Olevianus hebben hier bezwaren tegen, omdat hier gemist wordt de gemeenschap met de Gemeente des Heeren en het insluipen van bijgeloof hier niet ondenkbaar is.

65. Nog een gevaarlijke situatie, ontstaan door de samenzwering van Amboise.

Hoewel we in dit deeltje niet kunnen ingaan op Calvijn's beoefeningen met wat er in zijn geboorteland, Frankrijk plaats vond (de vreselijke vervolgingen), moeten we toch nog even terugkomen op de zeer gevaarlijke situatie, waarin Calvijn terecht kwam, toen in Genève een schoonzoon van de vreemde adellijke heer De Roqnac, die al jaren als uitgewekene uit Frankrijk in Lausanne woonde, Calvijn ten onrechte had betrokken bij de geplande samenzwering tegen de zeer vijandige roomse adel.

U weet, dat protestanten in Frankrijk in het geheim een samenzwering op touw hadden gezet tegen de roomse partij van de De Guisses rondom de franse troon. De bedrieger en oplichter, hier bedoeld, gaf in Genève voor, tot leider van deze samenzweerdere te zijn gekozen, geroepen was gelden te verzamelen en steun te krijgen, met name in Genève.

Hij liet het voorkomen, alsof hij hierin de instemming had verworven van Calvijn.

Het is in 1560 helemaal fout gegaan, toen de samenzwering in Amboise (Frankrijk) werd ontdekt. Vele protestanten kwamen om en de vervolging was er door verhevigd.

66. Calvijn dankbaar dat De Coligny zich geeft voor de zaak van Gods Koninkrijk.

Toen de toestand na het overlijden van de franse koning wat rustiger werd, heeft de bekende admiraal Caspard de Coligny openlijk de zijde van de Hugonoten gekozen. Calvijn was daar zeer dankbaar voor. Hij schrijft op 16 januari 1561 dan ook aan De Coligny, met wie hij reeds eerder correspondeerde:

Mijnheer,

We hebben goede redenen, de Heere te loven voor de buitengewone dapperheid, nu u zich in dienst hebt gesteld van de ere Gods en tot bevordering van het Rijk Zijns Zoons.

Het ware te wensen, dat u vele genoten had, die u daarbij hielpen. Wanneer echter anderen traag zijn in het vervullen van hun plicht, dan moet u het Woord van onze

Heere Jezus aanwenden, waarin Hij zegt, dat ieder van ons bereidwillig Hem moet navolgen, zonder om te zien, wat de anderen doen.

Petrus was bang, alleen te gaan en zei van Johannes: „Maar wat zal deze?” (Joh. 21:21).

Het antwoord, dat hij ontving, geldt ons allen. Ieder moet daarheen gaan, waarheen hij wordt geroepen, ook wanneer niemand volgt.

In ieder geval hoop ik, dat de nobelheid, die de Heere tot dusver in u deed lichten, een goed voorbeeld zal zijn om de nalatigen wakker te schudden.

Evenwel, ook al zou de hele wereld blind en ondankbaar zijn en alle moeite verloren zou schijnen, stelt u zich dan daarmede tevreden, Mijnheer, dat God en Zijn engelen, wat u doet, goedkeuren. Dit kan u metterdaad genoeg zijn, dat de hemelse kroon u niet ontbreken zal, nadat u zo dapper gestreden heeft voor de zaak van de Zoon van God, in Wie de eeuwige zaligheid is gelegen.

Voor het overige, Mijnheer, was ik zo vrij, de overbringer van deze brief tot u te zenden, om u een zaak voor te leggen, die hij u mondeling nader verklaren zal, wanneer het u belieft, hem gehoor te schenken. Ik ben van mening, wanneer u hem zult hebben aangehoord, dat u de raad niet slecht en mijn optreden niet onbehoorlijk zult vinden, omdat ik niet anders beoog dan de rust en het geluk van Frankrijk.

Weliswaar wil ik u niet verhelen, dat het ook mijn wens is, dat er ook voor onze arme stad (Genève!) gezorgd moge worden, dat zij niet aan plundering onderhevig moge zijn.

Omdat ik echter aanneem, dat onze zekerheid u na aan het hart ligt, zult u de belangstelling, die ik daarvoor koester en waartoe de Heere mij heeft verplicht, niet veroordelen. Dit in het bijzonder, omdat mijn belangstelling zich alleen richt op het welzijn van Frankrijk en daarvan afhankelijk is.

Mijnheer, moge ik hiermede besluiten, en terwijl ik mij aanbeveel in uw gunst, smee ik de lieve God, dat Hij u onder Zijn hoede neme en u doe toenemen in alle gaven Zijns Geestes, opdat Zijn Naam meer en meer verheerlijkt worde door U.

16 januari 1561.

Deze niet-ondertekende brief aan admiraal De Coligny is ge-

schreven op het moment, dat de admiraal steeds meer invloed kreeg op de gang van zaken in Frankrijk en de leider was geworden van de Hugenoten.

Maar Genève werd nog weer eens bedreigd door de hertog van Savoye, die de steun had ontvangen van de roomse eedgenoten in Zwitserland. Savoye was al zó ver, dat het de handel afsneed met en vanuit Genève en het koren, dat rondom deze stad te velde stond, verhinderde te oogsten. Hij was van plan, Genève, door hongersnood getroffen, tot overgave te dwingen.

Nu was het maar de vraag, of Frankrijk Savoye zijn gang zou laten gaan. In Frankrijk was men, zowel van roomse als van protestantse zijde, namelijk heel slecht te spreken over Genève. De samenzwering van Amboise, waarin een militant stel Hugenoten de roomse partij van de De Guisses, die een grote invloed had op de kroon, wilde uitschakelen, was ontdekt en neergeslagen met geweld.

En in Frankrijk ging het gerucht, dat de Raad van Genève en zeker Calvin, daarin de hand hadden gehad. Geëist werd nu, dat Genève zijn vele predikanten, die van daaruit naar de protestantse gemeenten in Frankrijk waren gezonden, onmiddellijk zou terug roepen.

67. *Calvin heeft geen schuld aan wat in Frankrijk is gebeurd.*
Op 1 februari 1561 schrijft Calvin aan Bullinger te Zürich:

De schuld van de ontstane opstanden wordt ons geheel ten onrechte toegeschreven; wij zouden deze veeleer met alle macht hebben willen verhinderen en toen ze uitbraken hebben we deze trachten te kalmeren.

Wil men ons aanhoren, dan zijn wij bereid, hiervan reenschap af te leggen. Het is hoogst onbillijk wanneer zij, die zich vrijwillig aanbieden om het bewijs te leveren van hun onschuld, onverhoord worden verworpen en worden veroordeeld.

Wij wachten met angstige spanning af, hoe de beslissing zal uitvallen.

68. *De Reformatie in Genève en Frankrijk in groot gevaar.*

U weet uit het voorgaande, dat de man, die deze verdenking op Genève en op Calvin had geworpen, de schoonzoon was van een adellijk heer uit Lausanne, de Roqnac. Wat deze man, de la Renaudie, hiermede had kunnen bereiken als instrument des satans, is onvoorstelbaar benauwend. Frankrijk had Savoye kunnen helpen om Genève weer onder zijn

heerschappij te brengen en de Reformatie aldaar te vernietigen.

Maar vooral ook, de grote invloed, die Calvin uitoefende op het kerkelijk leven in Frankrijk (en daarmee indirect op de gang der Reformatie naar ons land), werd daardoor in grote verdenking gebracht en ongedaan gemaakt, als de Heere het niet had verhoed.

De Coligny is het middel geweest om deze verdenking weg te nemen en om te verhinderen, dat Savoye Genève in zijn greep kreeg.

We hopen in een ander deel van de serie Calvijn's levenswerk, belicht uit zijn brieven, ook op deze wel zeer belangrijke zaak terug te komen. Thans volstaan we met het volgende:

Laten we maar alvast onthouden, dat de samenzwering van de protestantse adel in Frankrijk tegen de macht van de fel roomse De Guisses, die losbarstte op 17 maart 1560, de zaak der Reformatie in Frankrijk, maar ook in Genève, in groot gevaar heeft gebracht. Geen wonder, dat Calvin dit alles, vooral omdat hij mede-schuldig werd geacht, (geheel ten onrechte!), wel zéér heeft aangegrepen. De heer De La Renaudie, een oplichter, had, zo de Heere het niet had verhoed, het werk van Calvin kunnen vernietigen. (Hij was de leider van de samenzwering in Amboise!).

We kunnen wel zeggen, dat Calvin zich tot kort vóór zijn dood steeds intensiever met de franse aangelegenheden, zowel op godsdienstig als staatkundig terrein, heeft beziggehouden. Tussen hem en De Coligny bestaat een zeer intensief contact. Schriftelijk, maar ook mondeling via Calvin's rechterhand, Beza, die in de jaren 1560-1563 steeds in Frankrijk verkeert als „ambassadeur” van Calvin.

Met name De Coligny en Beza hebben de satanische verdachtmaking van Genève en met name van Calvin kunnen afwentelen.

69. *Calvin verdedigt zich nog eens tegenover admiraal De Coligny.*

Daartoe heeft ook bijgedragen de zeer lange brief, die Calvin op 16 april 1561, dus ruim een jaar na de samenzwering te Amboise, heeft geschreven.

Mijnheer,

Mijn broeder, die bij u is (Beza, K.), heeft mij er op opmerkzaam gemaakt, dat U wenst en goed acht, dat ik een verschoningsbrief laat drukken om mij te ontdoen van

het verwijt, dat men mij heeft gemaakt, als zou ik voor de samenzwering van Amboise mijn toestemming hebben gegeven.

Al geruime tijd eerder en van verschillende kanten heeft men daarop aangedrongen. Ik zou dit ook gemakkelijk kunnen doen, wanneer deze zaak alleen maar op mijn persoon betrekking had.

Ik heb het echter niet gedaan, deels omdat velen mij toch voor wreed gehouden zouden hebben, wanneer ik over het ongeluk van de arme lieden, wier enig misdrijf was hun ondoordachte ijver, had willen triumferen, maar ook heb ik dit niet gedaan, omdat ik de afloop heb afgewacht en dan naar bewind van zaken meende te moeten handelen.

Ik heb daarom liever geduld willen oefenen onder deze valse aanklacht, in plaats van mij al te zeer over mijn goede naam te bekommeren.

Intussen heb ik tegenover hen, die mij daarnaar vroegen, nooit iets van deze taak verborgen. Zo ook nu, Mijnheer, wil ik u graag de hoofdzaak waarheidsgetrouw voorleggen, wanneer het u niet verdriet, mij aan te horen.

Zeven of acht maanden geleden kwam iemand in opdracht van een aantal mensen bij mij. Hij vroeg mij om raad: Is het niet geoorloofd, zich te verdedigen tegen de tyrannie, waarmede Gods kinderen worden vervolgd? En hoe kan men dat doen?

Omdat ik zag, dat al velen met deze gedachten rondliepen, gaf ik ten antwoord, dat men zich absoluut daarmee niet mag bezighouden en ik probeerde hem duidelijk te maken, dat dit niet berust in Gods wil en gehouden moet worden voor een wereldlijk standpunt, dat voortkomt uit lichtvaardigheid en aanmatiging, en leiden moet tot een slechte afloop.

Het ontbrak de man niet aan tegenwerpingen, zelfs met een goede schijn des rechts. Het ging namelijk niet om een aanval op de koning en zijn macht, maar slechts daarom, een regering te krijgen, gegrond op de wetten des lands met het oog op de jeugd van de koning. (Inderdaad was Karel IX van Frankrijk toen maar 9 jaar oud. K.) Hij bracht naar voren, dat de weeklachten over de onmenselijkheid, die men aanwendde om de religie te vernietigen, toch wel bijzonder groot waren, ja, dat verwacht werd, dat elk uur het kon komen tot het afslachten

en uitroeien van al de arme gelovigen.

Ik beantwoordde de voorgestelde zaken eenvoudig aldus: wanneer door ons slechts één druppel bloed zou worden vergoten, zou daaruit een stroom ontstaan, die heel Europa overstroomde zou. Het zou honderdmaal beter zijn, als we omkwamen, dan dat wij de oorzaak zouden zijn, dat het christendom en de evangelische zaak blootgesteld werden aan zulk een smaad.

Ik heb hem wel hierin toegestemd, dat, wanneer de prins van koninklijken bloede tot 's lands bestwil hun recht op het regentschap over de jeugdige koning opeisten en het parlement het daarmee eens was, het dan aan alle goede onderdanen geoorloofd is, hen gewapender hand bij te staan.

Toen vroeg die man mij of het ook geoorloofd was, prins van den bloede er toe te brengen, ook al waren ze niet van de eerste rang (deze man dacht aan zijn adellijke stand. K.) in verzet te komen.

Daarop kreeg hij weer een ontkennend antwoord. In het kort, ik sloeg alles, wat hij naar voren bracht, af, zodat ik dacht, al zijn ideeën met voeten getreden te hebben. Ik deed dit in alles ook, als wist ik van niets, omdat ik anders zonder enige grond onrust had gesticht.

Enige tijd later kwam tot mijn grote verbazing De la Renaudie van Parijs; hij vertelde mij, welk een opdracht men hem gegeven had. Hij trachtte zijn zaak in het rechte licht te plaatsen met alle mogelijke middelen, die hij maar bedenken kon.

Ja, ik verzeker u, Mijnheer, hij betrok ook u in deze geschiedenis. Omdat ik deze man steeds heb gekend als een zeer ijdel mens, lijdend aan zelfoverschatting, distantieërde ik me zeer ver van hem, zodat hij mij nooit ook maar het geringste teken van toestemming zou kunnen afdwingen. Veeleer deed ik alle moeite om hem van zijn dwaasheid af te brengen; op allerlei gronden, die ik hier niet alle noemen zal.

Hij was in zijn verwachtingen teleurgesteld en ging in het geheim verder intrigreren, zowel om hen te verleiden, die hij kende als gemakkelijk te beïnvloeden, alsook om de beurzen van mensen te ledigen, die zelf niet wilden uitrukken.

Dit gebeurde in kleine kringen en onder het afleggen van de eed van volledige zwijgplicht.

Er was er één, die niet direkt bereid was, geld af te staan.

Hij kwam bij dominee Pierre Viret en onthulde hem dat De la Renaudie, toen hij hem een bijdrage wilde afpersen, bezworen had, daarvan niets te zeggen, in het bijzonder niet tegen mij, omdat hij niet wilde, dat iemand wist, dat ik voor deze handel toestemming (!) had gegeven.

Pierre Viret kwam onverwijld bij mij, zoals hij verplicht was, en onmiddellijk vroeg ik de heer Beza, of hij De la Renaudie bij mij wilde ontbieden. Toen haalde ik enkele getuigen er bij en ik beschuldigde hem met harde woorden, dat hij mijn naam had misbruikt in een valse voorspiegeling van zaken.

De la Renaudie protesteerde hiertegen en beweerde dat dit niet waar was.

Ja, uit zichzelf bekende hij, dat hij, als hij zo zou hebben gesproken, een wel zeer onbeschaamde leugenaar zou zijn, omdat hij van mij juist het tegendeel van een toestemming vernomen had.

De man, die de aangifte gedaan had, werd beschaamd. Maar intussen duurden de intriges voort. Ook toen De la Renaudie zich naar het Berner gebied begeven had, hielden de mannen, die hij had gewonnen, niet op, nog anderen daarbij te betrekken.

Ik heb toen alles gedaan om de schade zoveel mogelijk weg te nemen. Wanneer ik de mensen bij mij riep, die zich in deze fantasieën hadden laten inwikkelen, heetten ze het allen te liegen.

Toen ik zag, dat deze zaak mij geheel uit de hand liep, heb ik mezelf bitter beklaagd en men heeft uit mijn mond dikwijls woorden gehoord als: Ach, ik dacht niet de dag te behoeven te beleven, waarop wij alle achting zouden hebben te verliezen bij hen, die zich voor gelovigen uitgeven!

Kortom, ik heb niet anders gedaan dan zuchten, de ganse tijd.

De Raad, opmerkzaam gemaakt op wat er gaande was, liet, éér De la Renaudie het wist, wat er aan de hand was, onder trompetgeschal uitroepen, dat niemand zich mocht verplaatsen. De Raad bracht bovendien nog in het geheim een verbod met gelijke inhoud in alle huizen. Zo is er niemand uit Genève uitgerukt dan in verkleeding en zeker een klein aantal. We wisten zelf niet, wat er ondergronds bezig was, zich voor te bereiden.

Ik hield het in feite voor kinderspel. Wanneer ik mijn

smart iets wilde verlichten, noemde ik het een kruistocht van verdwaalde ridders of van de lieden van de tafelronde. Want ze waren werkelijk betoverd!

Eén onder hen is heden mijn getuige voor Gods troon. U hebt hem goed gekend en ik behoef hier zijn naam niet te noemen. Toen men voor het eerst met hem sprak, spotte hij er mee en uit respect voor mij, wees hij elke deelname daaraan kort en beslist van zich.

Toen heeft hij mij, tegen zijn natuur in, (hij was altijd open en vrij) om raad gevraagd, of hij wel op reis zou gaan om van zijn broeder, die hem in grote nood had gebracht, rekenschap te eisen.

Ik geloofde wel, dat deze zaak hem dreef, maar toch kwam de gedachte bij mij op, dat de zaak met zijn broer hem niet zó hoog zat. Dit in het bijzonder, omdat De la Renaudie tegenover hem gepocht had, dat u, Mijnheer, deze zaak begunstigde.

Ik zei hem, dat, als hij mij wilde geloven, hij niet moest gaan. Omdat hij mij verzekerde en beloofde dat hij zich verre zou houden van deze zaak en zich er van zou onthouden, heb ik woordelijk tegen hem gezegd: „Ik ken u. Wanneer u ter plaatse daar terecht komt, kunt u zich toch niet weerhouden. Daarom, blijf hier.”

Daarop antwoordde hij nu: dat, als u, Mijnheer, het hem bevolen had, dan kon hij beslist niet „neen” zeggen.

Toen antwoordde ik: „Wat, hebt u zo weinig op Gods school geleerd, dat u, om een mens welgevallig te willen zijn, iets zoudt doen, wat verkeerd is? De grootste dienst, die u de Heere kunt bewijzen, aan Wie u toegewijd zijt, zou veelmeer zijn, hem hiervan af te houden en hem openlijk te melden, dat ik hem in de Naam des Heeren laat zeggen, dat het onterecht is, zich in deze warwinkel te begeven.”

Intussen vreesde ik in dit opzicht niet veel. Want ik was er van overtuigd, dat het niets was en dat de bedrieger, die zich achter uw naam verdekt opstelde, bedenkself gebruikt had.

Hoe dit ook zij - de arme edelman zei, nadat hij vijf tot zes keer als overwinnaar van mij was weggegaan, tenslotte tegen mij, dat hij geen rust had, alleer hij naar u toe was gereisd. Ik geloofde werkelijk dat hij dat meende.

Ik had zo'n angst voor hem om wat hij van plan was, dat ik hem niet dan met medelijden liet vertrekken.

Ja, toen hij kwam om afscheid van mij te nemen, bood ik hem slechts de hand; ik wendde mij af en toonde hem daarmede de kommer, die ik in mijn hart gewaar werd. Vraagt men mij waarom ik mij niet formeel uitsprak tegen hem dan kan ik antwoorden: Ten eerste achtte ik dat niet in het bijzonder nodig, omdat ik heel die zaak verachtte als een jongensachtige onderneming. In feite heb ik steeds gezegd, dat, hoewel mij de zaak op zich helemaal niet beviel, de persoon De la Renaudie in deze zaak voor mij nog veel meer tegenstond. Omdat ik hem intussen voor een lichtzinnig mens hield, dacht ik, dat hijzelf de moed wel zou verliezen. Omdat ik zodoende de zaak niet voor gevaarlijk hield, wilde ik mij niet opwinden en daardoor aanleiding geven tot grote onrust; en ook geen vuur ontsteken, dat zich verder kon uitbreiden. Want het was gemakkelijk te voorspellen, dat vele onschuldigen dan het deeg in het vuur hadden moeten schuiven, waarmee ze totaal niets te maken hadden. Om deze reden hield ik mij afzijdig. Ik wilde de onschuldigen ontzien, die ik niet van de schuldigen kon onderscheiden. Daar kwam nog bij, dat ik geen gehoor had gevonden, toen ik de orde had willen herstellen.

Intussen weet de gezant van de franse koning bij het eedgenootschap, de heer Coignet, wat ik hem destijds heb gezegd. In ieder geval was het mijn opzet niet, tussen twee wateren te zwemmen en uit sluwheid te zwijgen. Nog minder, de hartstochten van degenen, die dolweg in het verderf zich stortten, een plezier te doen. Want ik heb steeds openlijk gezegd, dat, wanneer deze dwaasheid goed uitviel, ik de meest verachtelijke mens van heel de wereld zou zijn. Want dan had ik de kerk verraden, het werk des Heeren verhinderd, mij op de valse weg der vrijheid begeven, en dergelijke dingen meer.

Omdat ik de hele zaak verachtte, en liever aangezien werd voor laf en bang, wilde ik, wat ik veroordeelde, op zijn beloop laten.

Zo kunt u beoordelen, Mijnheer, waarom ik was gedwongen, te zwijgen, of althans geen groot alarm te slaan. Toch heeft men in deze tijd meerdere preken van mij kunnen beluisteren, waarin ik deze zaak zo scherp mogelijk heb bestreden. Men kan dat genoegzaam zien. Want ze zijn woordelijk opgetekend met vermelding van de datum van maand en dag, waaruit blijkt, dat ik geen dubbele rol speelde en niet voor het publiek zweeg om

ondergronds te kunnen woelen.

Toen dan de zaak zich ontwikkelde, zoals iedereen dit bekend is, was ik heel erg bang, in grote angst; wat te begrijpen is. Ik was echter niet verrast als door iets nieuws, omdat ik voortdurend voorspeld heb en ook mijn vrees heb uitgesproken, dat men mij per slot van rekening toch als alleen maar een ware profeet zou moeten erkennen. Had ik de vrijheid gehad, méér te doen, ik zou geen moeite hebben gespaard. Ik heb veel meer andere intriges, die zich veel verder uitstrekten en zeer gevaarlijk waren, verstoord, zonder dat iemand in Frankrijk er iets van heeft bemerkt.

Intussen, ik kan het niet verhinderen, dat men mij dáár aanklaagt, waar ik mij geen gehoor kan verschaffen.

Toch is het mij genoeg, God tot een Borg te hebben en allen, die mij hierover benaderd hebben, tot getuigen te hebben, zodat ik overal, waar men mij gehoor wil verlenen, geheel openlijk aantonen kan, hoezeer men mij onrecht doet, wanneer men mij met zulke lasteringen overlaadt.

Wanneer nadien de koning van Navarre mij vrijwillig en geheel uit eigen beweging gevraagd heeft, de heer Beza naar hem te zenden, dan weet hij, dat mijn vrijwilligheid geen ander doel had, dan het welzijn en de rust van Frankrijk en de bevestiging van de koninklijke autoriteit.

Wanneer bepaalde mensen er plezier in hebben, uit lust tot het kwade of uit welke overwegingen ook, mij al het kwaad toe te rekenen, dat heel ver van mij plaats vond, wat kan ik anders doen, dan eisen, dat men een onderzoek instelt en nagaat, hoe de zaken zijn gelegen?

Want, komt de waarheid aan het licht, dan kan ik alle kwaadwilligen die mij bestrijden wilden, verachten.

Het is in de Provence tot excessen gekomen; enigen grepen naar de wapenen; meerdere mensen werden gedood; maar men moet toch eerst nagaan, of ik op enigerlei wijze in betrekking sta met de aanstokers van deze daden, of ik ze ooit gezien, of gekend heb, of wij door brieven of boden met elkaar contact hebben gehad.

Dan zal men zien, dat ik hun daden niet minder afkeur, dan dat voorheen gebeurd is.

We hebben ook horen spreken over een opstand in Lyon. Maar wat daar ook gebeurd is, het vloeit voort uit een andere bron, en had het aan mij gelegen, dan was de-

ze lichtzinnige beweging heel zacht ingeslapen. Intussen heb ik hem, die men de fout toeschrijft, nooit gezien en wie lichtzinnigheid wordt aangerekend, het ligt in ieder geval niet aan mij, die ik tegenstand geboden heb, daarvoor verantwoording te dragen.

Ja, toen destijds de heren van de Raad van Genève slechts over een plotselinge opstand hoorden fluisteren, vaardigden zij voor alle inwoners een streng bewegingsverbod uit. En toch heeft men niet nagelaten te zeggen, dat vijfhonderd bereden manschappen van Genève zijn uitgerukt. Maar men heeft werkelijk wel scherpe ogen nodig om zelfs te kunnen tellen, wat nooit bestaan heeft. Ik wil echt niet zeggen, hoe hier in Genève diegenen gestraft zijn, die zich te ver met deze zaak hebben ingelaten; zij het meer uit onnozelheid, dan uit boze opzet.

Dat is, globaal gezien, Mijnheer, het verhaal in zoverre dit mij betreft, en dan de zuivere waarheid. U kunt me, dank zij uw verstandigheid, daaruit beoordelen, of het goed is, mij te verdedigen, omdat het gemakkelijk de toestand erger kon maken voor hen, die ik kon helpen.

Want, tot mijn verbazing hebben zich ook goede, zeer vrome mensen laten meeslepen en zich laten bedriegen in hun onbedachtzaamheid. Ja, ze zijn in een net gevangen, omdat men hen op schurkachtige wijze mijn waar-schuwing, die ik tot hen liet uitgaan, heeft verborgen.

Ik moet me overigens hoeden, mij niet uit eerezucht tot een rechtvaardiging te laten verleiden, die deze mensen schade zou berokkenen en jegens hen een ongunstig vooroordeel zou kunnen scheppen.

Ja, het is mijn wens, dat de hele aanstoot kan worden be-graven, ook al zou alle kwaad op mijn hoofd moeten te-rechtkomen. Terwijl ik mij onderdanig beveel in uw gunst, bid ik de lieve God, dat Hij u moge nemen onder Zijn hoede, U doe toenemen in alle deugd en dat Hij u moge leiden tot het einde toe.

(16 april 1561)

We hebben u deze uitvoerige verdediging van Calvijn tegen zoveel hoogst gevaarlijke verdachtmakingen laten lezen, opdat u met verwondering zult ontdekken, hoe satan tot het einde van Calvijn's leven bezig is geweest om datgene, dat de Heere door hem wilde geven voor het kerkelijk leven in

Frankrijk, maar van daaruit ook voor ons land, omver te ha-len.

De Heere heeft met name De Coligny en Beza willen gebrui-ken tegen de verdachtmakingen, als zou Calvijn de hand heb-ben gehad in de gevaarlijke en onverantwoorde samenzwe-ving van een aantal jeugdige adellijke Hugenenoten tegen de roomse partij rondom de troon van de franse koning. De ge-volgen waren zeer ernstig; niet alleen, omdat velen omkwa-men, maar ook, omdat nieuwe en heviger vervolgingen volg-den.

Wanneer we de brieven van Calvijn, die hij heeft geschreven in de laatste twee, drie jaar van zijn leven voor ons nemen, dan valt het op, dat Calvijn's bemoeienissen met zijn oude vaderland, gepaard gaande met zware zorgen wat betreft het lot van zijn geloofsgenoten aldaar, steeds toenemen. En nu de vriendschapsband met Farel bijna schijnt verbroken te zijn, komen we in plaats daarvan heel veel brieven tegen aan Beza, die, niettegenstaande hij rector was van de academie in Genève, toch steeds weer als Calvijn's rechterhand in Frank-rijk de voortgang van de Reformatie tracht te behartigen en in goede banen te leiden.

We hopen hier in een ander deeltje van deze serie over Cal-vijn's werkzaamheid, belicht vanuit zijn brieven, nog wel op terug te komen.

70. Calvijn's lichamelijk lijden.

Hoewel alle arbeid in Genève en alles, waarin Calvijn te hulp wordt geroepen en hem om adviezen wordt gevraagd, moet doorgaan, bemerken we telkens uit zijn brieven, dat zijn krachten afnemen.

Zo schrijft hij aan een collega, die hem vraagt, een boekje te schrijven tegen de antitrinitariërs in Polen (loochenaars van de Drieëenheid Gods - denk aan Socinus):

Had ik maar weer kracht, dan wil ik graag mijn plicht doen. Maar tegenwoordig is mijn lichamelijke en geeste-lijke kracht zo gebroken, dat ik mijn ijver niet op nieuwe werkzaamheden richten kan.

(30 november 1563)

Calvijn hééft veel geleden.

Vanaf 1559 leed hij aan hevige koorts, die bij vlagen hem noodzaakten, naar bed te gaan. Maar met een ijzeren wil

zorgde hij er voor, dat zijn preken door kon gaan en zijn lessen op de academie.

De kwalen verergerden.

Vooraf in de brieven aan Beza, wanneer deze in het buitenland vertoefde, vertelt Calvijn daar het een en ander van. Heel veel hoofdpijn, krampen in zijn benen, maagkrampen, af en toe bloedspuwingen, soms zeer moeilijke ademhaling, jicht, stenen in urinerwegen.

71. Brieven, waarin Calvijn schrijft over zijn ziekten.

We laten Calvijn een enkele keer zelf aan het woord. Zo in een brief aan Beza, die in Frankrijk vertoeft, gedateerd 15 oktober 1561.

Juist op de dag, dat ik de laatste brief aan u schreef, kreeg ik verschrikkelijke buikpijnen, die zonder ophouden de volle twee dagen aanhielden. Toen werden ze soms iets minder, maar drie nachten daarna waren ze nog heel erg. Ik durf nog niet te spreken van veel verbetering door klisters en bestendige zalven. Door het vele braken, door slapeloosheid, door de hevige pijnen, waarbij kwam een totale afkeer van eten, en door de dorst is mijn gehemelte, en ook mijn keel droog, zodat het me moeilijk valt, ook maar enkele woorden te dikteren. Ik had iemand opgedragen, u te schrijven, had ik niet gevreesd, dat u zich nog meer angst en zorgen over mij zoudt maken.

Nog geen week later (21 oktober 1561) schrijft Calvijn aan Beza, nog in Frankrijk:

Sinds de buikpijnen opgehouden zijn, althans wat achterwege zijn gebleven, heb ik aanvallen van duizeligheid, die echter niet lang aanhouden. Mijn voet is nog niet beter.

Eergisteren heb ik gepreekt. Ik moest wel mij op mijn bureaustoel tot in de kerk laten dragen. Maar daar hoort u wel iets van van onze collega, De Normandie, die wellicht al eerder dan deze brief bij u is.

Steeds hoopt Calvijn op minder werk en dat zijn vele lichamelijke ongemakken wat achterwege zullen blijven. Dan kan hij weer schrijven. Vooral tegen de vele dwaalleraren, die zich vooral in Duitsland laten gelden. Maar steeds komt één

of ander lichamelijk ongemak zijn werk verstoren.

Zo schrijft Calvijn op 2 juli 1563 aan zijn collega Bullinger in Zürich:

Ik ben juist een grote pijn kwijt, sinds ik een niersteen, zo groot als een hazelnoot, kwijt geraakt ben. Omdat ik heel veel last had van mijn blaas, was ik op advies van de arts uitgereden (te paard K.). Hij dacht, dat het schudden zou helpen, de steen kwijt te raken. Toen ik thuis kwam, kwam er in plaats van urine, troebel bloed. De volgende dag schoof de steen in de urinebuis. Dat veroorzaakte nog ergere pijnen. Meer dan een half uur heb ik geprobeerd door schudden van het hele lichaam de steen kwijt te raken. Ik bereikte daar niets mee, tot ik de toevlucht nam tot warm water. De urinerweg was van binnen helemaal verwond, zodat het bloed rijkelijk vloeide. Nu lijkt het me, of ik weer leef en na twee dagen wat rust heb.

En dan gaat de brief weer heel zakelijk verder. De toestand in Frankrijk wordt diepgaand beschreven.

72. Uit eigen ervaring gesproken.

Intussen kan wel Calvijn uit eigen ervaring anderen wijzen op het nut van de krankheid.

Zo schreef hij op 5 augustus 1563 aan de echtgenote van admiraal De Coligny, die heel erg ziek was geweest, het volgende:

Mevrouw, dank de Heere, dat Hij u weer genezing heeft geschonken van een krankheid, waarvan men vreesde, dat het een krankheid ten dode had kunnen zijn.

Ik heb me veel zorgen over u gemaakt, maar ik heb toch steeds uwer gedacht in den gebede. Want met goed recht liggen, zowel de heer admiraal, als u, ware dienaren des Heeren, mij bijzonder na aan het hart. Tot diegenen, waarbij ik, naar ik hoop, ook mag behoren, reken ik mij gaarne, hoewel ik mij de onwaardigste onder hen allen weet.

U weet, mevrouw, hoe wij ons gewin moeten zoeken uit de kastijdingen, die we ontvangen van de hand van onze goede Vader, en evenzeer uit de hulp, die Hij ons op Zijn tijd weer zendt. Zeer zeker moeten onze krankheden ons niet alleen verootmoedigen, doordat zij ons onze gebrekkigheid voor ogen stellen, maar zij moeten ons

er toe leiden, onszelf te beproeven, opdat wij onze zwakheid grondig leren kennen en onze toevlucht mogen nemen tot Gods barmhartigheid.

Ze moeten ons ook als medicijn zijn, dat ons los maakt van de begeerten dezer wereld, en licht doet achten, wat in ons overvloedig is.

Ze zijn ons verder als boodschappers van de dood en moeten ons leren, onze voeten vrij te maken, om te vertrekken, als het God behaagt.

Ondertussen laat de Heere ons ook telkens, wanneer Hij ons van dat alles losmaakt, Zijn goedheid smaken.

Zo was het ook u, mevrouw, zeer nuttig, u het gevaar bewust te worden, waarin u verkeerde en waaruit Hij u nu verlost heeft. U moet met Paulus besluiten: „God, Die ons uit zo grote dood verlost heeft, en nog verlost; op Welke wij hopen, dat Hij ons nog verlossen zal.” (2 Cor. 1:10).

En zo vat u destemeer moed, u in Zijn dienst te stellen. Want, bedenk u wel, daartoe heeft Hij u behouden in dit leven.

Ik ben heel blij, dat de heer admiraal besloot, bij de eerste passende gelegenheid naar het hof te gaan. Ik hoop, dat deze reis van groot nut zal zijn in verscheidene opzichten en wij bidden God, dat Hij hem voorspoed zal geven op reis.

Terwijl ik mij beveel in uw gunst, bid ik onze God en Vader, dat Hij u steeds hoede onder Zijn hoede, u rijk make met Zijn gaven des Geestes, u te allen tijde leide, opdat Zijn Naam geprezen worde.

Genève, 5 augustus 1563.

Zoals we weten, heeft Calvijn voortdurend briefwisseling onderhouden met de echtgenoot van deze Charlotte de Coligny (Haar dochter, later getrouwd met onze Willem van Oranje, heette Louise). Dat gebeurde ook, toen de admiraal in dienst van de franse koning Hendrik II, gevangen genomen werd door Philips II, met wie hij in oorlog was, en bijna een jaar (tot de vrede in 1559) is vastgehouden.

Toen heeft de Heere krachtdadig in het hart van Caspar de Coligny een nieuw leven gewerkt.

73. *Calvijn en zijn vroegere arts.*

Calvijn heeft, ook al had hij, zoals uit de voorgaande brief

blijkt, de grote Medicijnmeester nodig, de middelen niet veracht.

Zijn zeer vertrouwde arts was Textor geweest.

In 1546 noemt Calvijn deze Textor reeds als zijn huisarts. En in 1550 draagt hij zijn trouwe arts zijn commentaar op de Tweede Brief van Paulus aan de Thessalonicensen op.

We kunnen niet nalaten, u de brief te laten lezen, die aan deze opdracht op 1 juli 1550 werd toegevoegd.

Aan Benoît Textor te Genève,

Dat u in de wetenschap van uw beroep uitmunt, is het oordeel van allen, die iets van deze zaak verstaan. Ik heb steeds de punctuele trouw en uw ijver, zowel in de behandeling van de zieke als in de nauwkeurige therapie daarbij, als uw hoogste deugd gezien.

In het bijzonder in het herstel en de bevordering van mijn gezondheid heb ik steeds een zo ijverige opmerkzaamheid geconstateerd, dat gemakkelijk was te bemerken, dat u niet zo zeer de verantwoording droeg voor een mens, maar veel meer het algemeen welzijn van de kerk voorwerp was van uw zorgzame ijver.

Een ander kon misschien denken, dat hij uit dien hoofde geringere verplichtingen jegens u had, omdat het hem niet zo zeer persoonlijk aanging; ik gevoel mij echter dubbel aan u verbonden, omdat u, zonder ook maar in het minste een betrekking van persoonlijke vriendschap te verwaarlozen, ook voor mijn ambt, dat mij liever moet zijn dan mijn leven, evenzeer bezorgd was.

Bovendien maant zich de herinnering aan mijn overleden vrouw (in het jaar 1549. K.) dagelijks, hoeveel ik u verschuldigd ben; niet alleen, omdat zij door uw hulp vaak verlichting ondervond, ja, eens ook van een ernstige, gevaarlijke ziekte, genezen mocht, maar ook, omdat u in haar laatste ziekte, die haar van ons wegrukte, het aan geen poging, geen moeite en inspanning, om haar te helpen, heeft laten ontbreken.

Omdat u zich geen ander honorarium laat geven, wil ik om mijn liefde jegens u dankbaar te betuigen, deze commentaar aan u opdragen.

74. *Een brief over alles, waaraan Calvijn lichamelijk lijdt.*

Deze huisarts was inmiddels overleden en in zijn plaats was nu Sarasin Calvijn's huisarts geworden. Deze arts stond in

nauw contact met de professoren in de medicijnen aan de franse universiteit te Montpellier in Frankrijk. De predikant van de hugenotengemeente aldaar was erg bezorgd over Calvijn's gezondheid en had deze professoren benaderd, of zij Calvijn's huisarts eens wat medicamenten wilden doorgeven voor Calvijn.

Calvijn is daar zeer erkentelijk voor en geeft aan de medici in Montpellier een overzicht van alle kwalen, waaraan hij lijdt. Deze brief van 8 februari 1564 geven we thans aan u door.

Aan de artsen te Montpellier,
Korte tijd geleden bood Sarasin, de arts, aan wie de zorg voor mijn gezondheid toebetrouwd is, mij medicijnen aan, die u mij ter leniging van mijn lijden had voorgeschreven. En vroeg ik mij af, wie zich de moeite heeft getroost, u zonder mijn weten te consulteren.

Sarasin antwoordde, dat hij dit hoofdzakelijk had gedaan; hij had zijn collega's in Montpellier gevraagd, hem goede raad te geven.

Uit uw nauwgezet antwoord zie ik, hoe lief u mijn leven is, daar u zoveel moeite doet, en dat vrijwillig, om mijn leven te verlengen.

Wanneer u op mijn verzoek dit alles had gedaan, dan was dat zeker reeds een niet te verachten liefdedienst geweest. Nu echter bent u mij vóór geweest. Daarom ben ik u des te meer erkentelijkheid verschuldigd.

Weliswaar kan ik u mijn dankbaarheid op geen andere wijze en in geen andere vorm bewijzen, dan met u te vragen, uit mijn geschriften van uw kant geestelijke medicijnen tot u te nemen, welke u daarin worden aangeboden. Twintig jaar geleden bewezen drie uitstekende artsen uit Parijs mij dezelfde vriendschap. Maar toen had ik nog niet te vechten tegen krampen in mijn benen, tegen nierstenen, tegen graveel; toen plaagden mij nog geen koliepijnen, geen moeite met ontlasting; toen bangstigten mij nog geen bloedspuwingen. Bij menigten stormen al deze mankementen als vijanden nu op mij af. Zodra ik genezen was van een aanval van malaria, pakte een zware, scherpe en smartvolle pijn in mijn benen mij aan. Ging ik dan naar bed, dan kwam weer een tweede en derde aanval van malariakoortsen.

Dat werd tenslotte oeudeem in mijn ledematen, die zich van mijn knieën tot mijn voeten uitstreckte.

Lang heeft mij een soort verzwering geplaagd aan de

aambeien, omdat ik in de slaap met de nagels daaraan gekomen ben. Dan prikkelen mij de wormen in de endeldarm, die ik echter nu weer kwijt ben.

Toen het jeuken terugkwam, verergerde de narigheid weer door het krabben met de nagels.

Bij dit alles overviel mij afgelopen zomer ook de pijn in mijn nieren. Want toen ik niet meer tegen het rijden kon, liet ik mij op mijn draagstoel naar buiten dragen. Op de heenweg wilde ik een eindje te voet gaan. Ik had nauwelijks een mijl gelopen, toen een krachteloosheid in mijn lendenen mij noodzaakte, stil te gaan staan. Ik wilde plassen, maar tot mijn verwondering kwam er in plaats van urine bloed.

Toen ik thuis kwam, ben ik naar bed gegaan. De pijn in mijn nieren werd heel erg. Met medicijnen verminderden de pijnen niet. Toen tenslotte ik niet zonder zeer pijnlijke inspanning een niersteen kwijtraakte, hield het lijden op. De steen was echter zo groot, dat hij de aderen verwondde. Het uitstromen van bloed kon slechts door een injectie tot stilstand worden gebracht.

Sindsdien heb ik al heel veel van zulke stenen tevoorschijn gebracht. Het drukkende gevoel, dat op mijn lendenen drukt, wijst er duidelijk op, dat daar de „steengroeve" zit.

Het is maar goed, dat het sindsdien kleine en middelgrote stenen waren, die ik kwijt raakte.

Het stilzitten, waartoe de zieke voeten mij dwingen, ontnemt mij alle hoop op genezing. Bij het rijden hinderen de pijnen in het zitvlak me. Want wanneer er van een verzwering niet veel meer te merken is, zijn toch nog de bloedvaten opgezwollen, zodat, wat ik uitbreng door het samenpersen, zo dun is, dat het zich maar weinig onderscheidt van de uitwerpselen van een kip.

Een ander euvel is, dat de spijsen in de maag zo slecht verteren, dat het een slijm wordt, die, dik als lijm, de uitgang verstoppt. Zo moet ik dijkwijs met klisters mij er af helpen.

Maar het is echt wel heel erg ondoordacht, dat ik als loon voor uw werk nu u nog dubbele arbeid geef, niet alleen met een nieuwe consult, maar ook al met het doorlezen van mijn krabbels.

Vaarwel, zeer beroemde en in oprechte hoogachting zeer geëerde mannen!

De Heere leide u steeds met Zijn Geest, houde u oprecht

door Zijn kracht en make u meer en meer rijk met Zijn genadegaven.
(Genève, 8 februari 1564).

75. *Het werk moet beperkt worden.*

Langzaam maar zeker ondervindt Calvijn op deze wijze, dat hij zich moet beperken in zijn werk. In meerdere brieven schrijft hij dan ook van wat hem verhindert, aan zijn verplichtingen te voldoen.

Daarom moet ik mij, zo vraag ik u, verontschuldigen, wanneer mijn brief maar kort wordt in vergelijking tot de uwe.

(Brief van 4 april 1564 aan de hertogin Renata van Ferrara).

In een brief aan Bullinger (6 april 1564)

Wegens mijn lang zwijgen behoef ik me niet te verontschuldigen, zeer geëerde broeder, want van anderen weet u, dat ik een goede verontschuldiging voor mijn dralen heb, die ook heden voor het grootste deel nog voortduurt.

.....

Dan volgt weer een opsomming van wat hij zoals scheelt. Calvijn vervolgt:

U zult u niet verwonderen, dat zoveel pijn mij lui maakt. Men brengt mij er nauwelijks toe, nog wat te eten. De wijn smaakt bitter. Maar ik wilde u terwille zijn en breng niets voort als wat vervelen moet.

Dan volgt het een en ander over de gespannen toestand in Frankrijk.

Na enkele zinnen volgt dan:

„Nu beneemt het hoesten en de ademnood mij de stem, zodat ik niet meer dikteren kan.”

76. *De laatste Wilsbeschikking.*

Dat was 6 april 1564.

We komen nu toe aan op één na het laatste schrijven, dat we van Calvijn nu nog bezitten. Het is zijn laatste wilsbeschik-

king, waarin de notaris heeft opgeschreven, ambtshalve ten huize van Calvijn geroepen, wat Calvijns laatste wil is geweest.

Er komen uiteraard in dit testament nog al wat namen voor, die we u moeten toelichten.

1. Guillaïmo de Trie.

Dat was Calvijn's beste vriend geweest in Genève. Op 27 augustus 1561 was hij overleden.

Calvijn heeft, reeds toen vanaf zijn bed, op 27 augustus 1561 (De Trie's sterfday) aan Beza, die in Frankrijk vertoefde, het volgende geschreven:

Ik moet in grote droefheid deze brief vanaf mijn bed dikteren. Mijn lieve vriend, De Trie, is van mij genomen. Hij hield mij tot dusver overeind, zodat ik niet al te zeer door verdriet werd neergedrukt.

De enige en zeker niet de geringste troost tot ledigen van mijn smart, is, dat zijn sterven het allertzachtste was. Hij ontving de dood met open armen, zo blij, alsof het hem tot de grootste blijdschap was.

Zijn ziekte was van de aanvang af levensgevaarlijk. Wij gaven echter de hoop pas gisteravond op. Hij regelde nog alles in zijn huis, en wel zó snel, dat hij in een half uur klaar was en toch niets had vergeten. Van toen aan was het, alsof hij van deze wereld afscheid had genomen van het aardse leven. Hij dacht en sprak alleen nog maar van de eeuwige zaligheid. Hij sprak, als ware hij nog geheel gezond. Hij leefde nog tot gisteren, tot aan het begin van de nacht. Slechts een uurtje kon hij niet meer spreken. Maar wel getuigde hij nog met gebaren van zijn helder bewustzijn tot aan zijn laatste ademtocht. Hij ademde zo rustig uit, dat niemand de overgang van het leven tot de dood bemerkte.

Hij is nu zalig; ik ellendig.

2. Calvijn's schoonzuster (echtgenote van Calvijn's broer Charles Constan, die overleden was), was reeds in 1536 uit Calvijn's geboorteplaats, Noyon, uitgeweken naar Zwitserland.

3. Calvijn's broer, Antoine, die hij heel vaak in zijn brieven vermeldt, had uit zijn eerste huwelijk (we schreven al eerder over zijn hem ontrouw geworden eerste vrouw) vier kinde-

ren: Samuel, David, Anne en Susanne. Hun moeder heette Anne Lefert.

Antoine was daarna getrouwd met Antoinette Commelin. Zij schonk hem ook vier kinderen, van wie de twee laatsten na het sterven van Calvijn zijn geboren: Jean, Dorothée, Judith en Maria.

Nu volgt Calvijn's testament:

In de Naam des Heeren.

Elkeen zij bekend en te weten, dat in het jaar eenduizend vijfhonderd vier en zestig op de vijf en twintigste dag van de maand april ik, Pierre Chevelet, burger en beëdigd notaris van Genève, geroepen ben bij de hoogaanzienlijke heer Johannes Calvijn, dienaar des Goddelijken Woords in de kerk van Genève en burger van Genève.

Deze, krank en lijdend, doch alleen lichamenlijk, heeft mij verklaard, dat hij een testament wil maken om uitdrukking te geven aan zijn laatste wil en heeft mij verzocht, het uit te schrijven, precies zoals hij dikteert en voorzegt.

Na deze zijn opdracht heb ik gedaan en het voor hem opgeschreven, woord voor woord, zoals hij het mij dikteerde en vóórzei, zonder iets weg te laten of daartoe te doen, in de volgende vorm:

In de Naam des Heeren.

Ik, Johannes Calvijn, dienaar des Goddelijken Woords in de kerk van Genève, gevoel mij door verscheidene krankheden zo verbrijzeld, dat ik niet anders kan denken, dan dat de Heere mij spoedig uit deze wereld zal thuishalen. Daarom heb ik besloten, een testament en een uitdrukking van mijn laatste wil schriftelijk te laten opstellen in de volgende vorm:

Allereerst dank ik God, dat Hij medelijden met mij heeft gehad, met mij, Zijn arm schepsel en heeft mij uitgetrokken uit de afgrond van de godsdienst, waarin ik vastzat, om mij te trekken tot het licht van het Evangelie en mij deel te doen hebben aan de zaligmakende leer, die ik niet waard was. Hij heeft ook Zijn barmhartigheid verder willen bewijzen en heeft mij gedragen met al mijn feilen en zwakheden, waardoor ik honderdduizend maal heb verdiend, dat ik door Hem zou verworpen worden.

En niet alleen dat, maar nog meer: Hij heeft Zijn genade zó ver aan mij bewezen, dat Hij mij en mijn arbeid gebruikte tot bevordering en verkondiging van de waarheid van Zijn Evangelie.

Zo verklaar ik, dat ik begeer te leven en sterven in dit geloof en geen andere hoop, geen ander vertrouwen heb, dan daarop en daarin, dat Hij mij in genade heeft aangenomen, waarop al mijn zaligheid berust. Ik neem die genade aan, die Hij mij in onze Heere Jezus Christus heeft bewezen en steun op de verdiensten van Zijn lijden en sterven, opdat daardoor al mijn zonden begraven zijn.

Ook bid ik Hem, dat Hij mij moge wassen en reinigen door het bloed van deze onze grote Verlosser, het bloed, dat is vergoten voor alle arme zondaren, opdat ik verschijnen moge voor Zijn aangezicht, Zijn beeld in mij dragend. Ik verklaar ook, dat ik naar de mate der genade, die Hij mij verleend heeft, mij gegeven heb, om Zijn Woord te leren in de prediking en in geschriften en om de Heilige Schrift uit te leggen.

Ook heb ik in alle strijd, die ik met de vijanden van de waarheid te strijden had, noch arglistigheid, noch sofisterij gebruikt, maar ik ben steeds voortgegaan in de verdediging van des Heeren zaak.

Maar ach, het willen, dat bij mij was, en mijn ijver, waren, als ik het zo zeggen mag, zo koud en laf, dat ik mij recht schuldig gevoel in alles en overal. Ware het niet des Heeren oneindige goedheid, dan ware al mijn hartstochtelijk streven niet anders geweest dan rook.

Ja, die gaven der genade, die de Heere mij verleende, maakten mij slechts nog meer schuldig.

Daarom blijft mijn toevlucht, dat Hij de Vader der barmhartigheid is en Zich ook als de Vader van een zo elendig zondaar betonen en bewijzen zal.

Voor het overige is mijn wens, dat mijn lichaam op de wijze, zoals we gewoon zijn, zal begraven worden. En zo wil ik op de dag van de zalige opstanding wachten.

Wat nu de schikkingen over het beetje have en goed betreft, dat God mij heeft gegeven, ik benoem en bepaal als mijn enige erfgenaam mijn van harte geliefde broeder, Antoin Calvijn. Evenwel slechts eerst halve, terwijl ik hem langs gerechtelijke weg hem de beker nalaat, die ik van de heer De Trie heb gekregen. Ik smeed hem, daarmede tevreden te zijn. Daar ben ik ook zeker van, omdat hij weet, dat ik dat slechts daarom doe, opdat het

weinige, dat ik nalaat, aan zijn kinderen verblijve.
Vervolgens vermaak ik aan de academie 10 daalders en evenveel aan de stichting tot ondersteuning van arme vreemden, ook 10 daalders. Hetzelfde bedrag aan de dochter van Charles Constan, Jeanne, en aan mijn schoonzuster van vaders kant ook de som van 10 daalders.

Dan aan de zoons van mijn bovengenoemde broer, Samuel en Jean, mijn neven (zoons van broer, of zuster. K.) ieder 40 daalders. Aan mijn nichten, Anne, Susanne en Dorothee elk 30 daalders.

Daarentegen aan mijn neef David, haar broer, vermaak ik, omdat hij lichtzinnig en wispelturig is geweest, slechts 25 daalders als straf.

Dat is in het geheel genomen al het goed, dat God mij heeft gegeven, volgens wat ik bepalen en schatten kan aan waarde van mijn boeken, meubelen en al het overige.

Wanneer er nog meer te vinden is, moet het onder mijn genoemde neven en nichten verdeeld worden, waarbij David niet uitgesloten zal zijn, wanneer de Heere hem genade bewijst, om zich voortaan meer gematigd en naar Gods geboden te gedragen.

Toch dacht ik, dat deze verdeling niet meer veel moeite zal opleveren, in het bijzonder, wanneer mijn schulden betaald zijn, waarmee ik mijn broer heb belast.

Op hem verlaat ik mij daarbij en benoem hem tot executeur van dit testament, tezamen met de heer Laurent de Normandie.

Ik geef hun volmacht, de inventaris op te nemen zonder gerechtelijke formaliteiten en mijn huisraad te verkopen om geld daarvoor te maken en te besteden aan het uitvoeren van de in het testament van de vijf en twintigste april eenduizendvijfhonderdvierenzestigste vastgelegde inhoud.

Zo zij het.

Johannes Calvijn.

77. Nog even een terugblik.

Ontroerend, dit testament te lezen!

Al had ieder wel kunnen bemerken, dat Genève niet lang meer haar herder en leraar in haar midden zou hebben, toch zal zijn einde voor ieder nog onverwacht zijn gekomen. Als

zo vaak was Calvijn erg ziek geweest. En toch ging zijn werk door.

Op 6 februari 1564 kreeg hij tijdens een preek een benauwdheid. Het bloed golfde uit zijn mond.

Daarna vertaalde hij nog „Harmonie over Mozes” uit het latijn in het frans. (Pas in het Nederlands verschenen!). Hij herzag nog eens de vertaling van Genesis, schreef hij zijn commentaar over Jozua (meestal dikteerde hij vanaf zijn bed). Hij herzag nog de aantekeningen op het Nieuwe Testament. Hij hield zich nog bezig met de zovele aangelegenheden van de kerken in heel Europa.

Zoals hij eens in die dagen schreef, was het

U moet het maar dulden, dat ik nog iets doe, opdat de Heere mij altijd wakende, en, zo goed ik vermag, met mijn werk bezig vindt tot aan de laatste ademtocht.

Pasen, 2 april 1564, liet hij zich nog naar het huis des gebeds brengen.

Het was ontroerend voor heel de gemeente, toen men hem zag strompelen naar de heilige dis. Een geknakt lichaam; de hand, die het brood ronddeelde, deed het volk, dat daar de dood des Heeren verkondigen mocht, beven van diepe ontroering.

Voor de laatste maal op aarde...

Op 27 april 1564 wilde Calvijn afscheid nemen van de Raad van Genève.

Vijf en twintig heren der stad hoorden hem voor het laatst aan.

Mijne heren!

Welk een genade heeft de Heere aan uw stad betoond!

Uit hoevele gevaren is uw stad door Gods hand verlost!

Maar andere gevaren komen. Zijt getrouw! Dan zal de Heere u opnieuw redding geven.

Geeft u een voorbeeld van getrouwheid aan de allerhoogste Koning!

Genève is een erepost. Bewaakt die post. Hoe zoudt u de Heere onteren?

Calvijn heeft met de Vijf en Twintig gebeden. En toen, vertelt Beza later, strekte hij zijn hand tot allen uit en hij vroeg vergeving voor al zijn gebreken.

Hij, die velen van hen vanaf hun jeugd had gekend en door

hem waren onderwezen en opgevoed!
Hij, die zij thans zagen als de mond des Heeren tot hen en als hun vader!

Op 28 april 1564 heeft Calvijn afscheid genomen van zijn collega's in Genève.

Volhardt, ook na mijn dood, in uw plicht.
Versaagt niet, de stad en de kerk te blijven behoeden,
wanneer vele gevaren haar omringen.
God heeft u geroepen. Verlaat uw dienst niet. God laat
Zich niet bespotten.

Calvijn heeft bij die gelegenheid nog eens in het kort vermeld, hoe de Heere zijn leven had geleid. Hij mocht in alle ootmoed getuigen van Gods zegen op zijn werk.
„Maar toch bad hij de Heere om vergeving en hij vroeg ook ons, hem te vergeven, wat niet goed was geweest,” schrijft Beza.

U houdt de hiervoor genoemde data wel even in het oog:
6 februari 1564. Bloedspuwing op de preekstoel.
2 april 1564. Laatste avondmaal op aarde.
25 april 1564. Het testament opgesteld.
27 april 1564. De leden van de Raad naar de Rue des Chansines, waar Calvijn woonde.
28 april 1564. De predikanten gaan daar afscheid nemen van Calvijn.

Op 2 mei 1564 ontving Calvijn nog een bijzondere brief. Het was een kort schrijven van Farel, van wie hij na zovele jaren van innige vriendschap al jaren niets meer had vernomen. Farel, thans ongeveer 80 jaar, verlangt zeer, Calvijn nog eens weer te zien.
De bode, die deze brief naar Genève brengt, vertrekt te paard. De oude, grijze dienstknecht des Heeren, vertrekt kort daarop. Te voet! Van Neuchâtel naar Genève.
Wat zal dit briefje Calvijn hebben ontroerd!
En toch zal hij gedacht hebben: Lieve Farel, kunt u niet wachten, tot we elkaar Boven mogen weerzien? Calvijn heeft dan ook het volgende briefje aan (de reeds onderweg zijnde) Farel gedikt:

Het ga u wel, beste en dierbaarste broeder. En wanneer

het Gode behaagt, dat u na mij blijft, herinner u onze voortdurende vriendschapsbetrekking, waarvan de vrucht ons in de hemel wacht en die van zoveel nut is geweest voor de kerk des Heeren.

Maak u geen moeite om mij. Ik kan alleen nog rochelen en wacht er voortdurend op, dat mijn adem uitgaat.
Maar het is genoeg, dat ik leve en sterve in Christus, Die voor de Zijnen in leven en sterven een eeuwig Gewin is.
Nogmaals, vaarwel, u en al uw broeders!
(2 mei 1564).

78. *Calvijn en Farel nog één keer op aarde samen.*

Farel is, bestoven en uitgeput, in de pastorie van zijn vriend aangekomen.

Over het gesprek, enkele woorden wellicht, over de laatste handdruk, het afscheid, kan ik u niets vertellen. Dit alles laat zich ook niet beschrijven.

79. *Toch duurt het nog enkele dagen.*

We weten de dag en het uur van onze dood niet. Ook Calvijn niet. Het scheen zelfs, of er iets van verbetering intrad. Zelfs was het nog mogelijk, dat op vrijdag 19 mei 1564 de predikanten ten huize van Calvijn hun wekelijkse vergadering hielden. Dan werd ook daar de maaltijd gebruikt.
Ook Calvijn zat nog even aan de dis, gedekt met eenvoudige spijzen.

Beza vertelt er van:

Het was op Calvijn's verzoek, dat de maaltijd naast zijn kamer in gereedheid werd gebracht. Hij werd de zaal binnengedragen en sprak:

„Mijne Heren, ik kom u voor het laatst zien, want uitgezonderd deze keer, zal ik mij nooit meer aan de dis scharen.”

Calvijn ging voor in gebed. Het kostte hem veel inspanning. Hij at heel weinig.

Vóór het einde van de avondmaaltijd liet hij zich weer naar zijn kamer brengen, naast de eetzaal. „Een wand zal niet beletten, dat ik in de geest met u ben,” zei hij nog.

80. *Het einde, maar niet zonder hoop.*

Na deze 19e mei is het langzaam minder geworden. Met David mocht hij de Heere zwijgen en Hem verbeiden (Ps. 37:7). En als hij sprak, was het, als kirde hij met de zeer kranke Hizkia als een duif.

Aanhoudend bad Calvijn. Hij zuchtte niet zoveel meer. Uit zijn oog straalde een ongekende vreugde.

Zoals het meer gaat, toen zijn stervensuur aanbrak, sprak hij opeens weer krachtig en met minder moeite. Hij mocht getuigen van zijn hoop, die weldra zou worden tot een eeuwig aanschouwen.

Zo kwam toch nog onverwacht, op des Heeren tijd, ongeveer acht uur 's avonds het lang verwachte einde.

Reeds de volgende dag, 's middags om twee uur brachten zijn collega's hem naar zijn laatste rustplaats.

„Alles moet op de gebruikelijke wijze plaats hebben,” luidde Calvijn's wil in zijn testament.

Dat betekende: een zeer eenvoudige begrafenis, als die van een gewone burger; geen enkel gedenkteken op het graf.

Men wijst ergens in Genève een kleine, zwarte steen aan. Misschien ligt zijn gebeente daar, wachtend op de laatste dag.

De kerkeraad plaatste op het register van predikanten naast Calvijn's naam: „Tot God gegaan. Zaterdag de 27ste.”

Als dat waar mag zijn, zegt dit meer dan het schoonste praalgraf.

Want mogen we niet van deze getrouwe knecht des Heeren zeggen: „Want hij hield zich vast, als ziende de Onzienlijke.”

In zijn commentaar (uitleg) van deze tekst schrijft Calvijn, uit eigen zielservaring:

Steunende op Gods beloften, houdt Mozes voor zeker, dat zijn volk alrede heren zijn van het beloofde land, hoewel ze door farao zeer verdrukt werden.

Hieruit leren wij, dat de rechte aard van het geloof is, God altijd voor ogen hebben.

En tevens, dat het geloof hoger en meer verborgen dingen in God ziet, dan wat onze zinnen kunnen begrijpen.

En óók, dat alleen het aanschouwen Gods genoegzaam is ons onze zwakheid te verbeteren, en te maken, dat wij harder worden dan stenen tegen alle aanvechtingen van de duivel.

Waaruit volgt: zoveel te zwakker en minder manhaftig de mens is, te weiniger geloof is in hem.

Zou dat niet het geheim zijn geweest van het naar menselijke berekeningen onmogelijke feit, dat Genève, dwars door alle onmogelijkheden heen, toch nog in de periode van 1555-1564 het brandpunt is geworden van de Reformatie?